PETRAS ŠALČIUS

VISUOMENĖS ŪKIO TEORIJOS

SENOVĖ IR VIDURAMŽIAI. MERKANTILISTAI. FIZIOKRATAI. KLASIKŲ MOKYKLA. VOKIEČIŲ EKONOMISTAI. SOCIALIZMAS. KRIKŠČIONIŠKOSIOS DOKTRINOS. SOLIDARIZMAS. KOPERATIZMAS. PSICHOLOGINĖ MOKYKLA. MATEMATIKOS METODO TAIKYMAS. ŠIŲ LAIKŲ VISUOMENĖS ŪKIO MOKSLAS.

KAUNAS 1927 M.

PETRAS ŠALČIUS

VISUOMENĖS ŪKIO TEORIJOS

KAUNAS —: :—: :—: :—: :—: :— 1927 M.

„Raidės“ spaustuvė Kaune, Kęstučio g· 44. Tel. 758.

Prakalba.

Šio veikalo uždavinys yra patiekti pradedantiems studijuot visuomenės ūkio mokslą sutrauktą svarbiausių to moklo teorijų išdėstymą istoriškai joms skleidžiantis ir drauge iškelti jo pagrindines problemas.

Rašydamas jį daugiausia naudojausi šiais veikalais:

Charles Gide et *Charles Rist.* Histoire des Doktrines Économiques depuis physiocrates jusqu'a nos jours IV éd., 1922 m., Paris.

O. Spann, Die Haupttehorien der Volkswirtschaftslehre von II Aufl. 1922, Berlin.

L. Haney. История экономическихъ учений въ древности и среднихъ вѣковъ. Москва 1918 (Verst. iš anglų kalbos).

René Gonnard. Histoire des doctrines économiques, 1924, Paris.

Edgar Salin, Geschichte der Volkswirtchaftslehre. Verlag von Julius Springer, Berlin, 1923.

Paul Gemähling Les Grands Economistes. Textes et commentaires, Paris 1925.

Kiti šaltiniai nurodyti pačiame tekste.

P. Šalčius.

Senovė ir viduramžiai.

Visuomenės ūkio doktrinų istorija dažniausiai esti pradedama nuo fiziokratų arba merkantilistų, vadinasi, nuo to laiko, kai ima įsigalėti nauja kapitalistinė visuomenės ūkio santvarka, ir jos reiškiniams aiškinti atsiranda mokslas politiškosios ekonomijos vardu. Tačiau, klaidinga būtų manyti, kad senovės laikais, ypač graikų ir romėnų filosofai nebūtų tuo ar kitu būdu aiškinę tų laikų gana komplikuotus ūkio reiškinius. Tiesa, senovės graikų ir romėnų raštuose mes nerandame atskirų veikalų, kur būtų išdėstyta visuomenės ūkio sistemos šių laikų prasme. Tačiau jų veikaluose, kur traktuojami politikos, moralės, filosofijos ar kiti klausimai, randame įterptų ir labai svarbių ekonomiškų idėjų, kurios ir šių laikų visuomenės ūkio mokslo šviesoje nėra nustojusios savo reikšmės.

Graikų filosofų ekonomiškosios pažiūros.

Jau Platono (427—347 p. Kr.) raštuose randame minčių, kurios aiškiai rodo, jog šis graikų filosofas teikė didelės reikšmės ūkio reiškiniams visuomenės gyvenime. Savo veikaluose „Apie valstybę“, II kn. ir „Apie įstatymus“ III kn. jis sako: „Valstybė... atsiranda iš žmogaus reikalų, niekas iš mūsų negali patsai patenkinti visų savo reikalų, o kiekvienas iš mūsų turi daug reikalų... Kadangi mes turime daug reikalų, o jiems patenkinti reikalinga daug žmonių, tai mes pasirenkame vieną pagelbininką vienam tikslui, o kitą kitam, ir kai visi šie bendradarbiai ir draugai susirenka į vieną vietą, tai visą gyventojų grupę galima vadinti valstybe... Jie mainosi vienas su kitu: vienas duoda, kitas gauna, manydami, kad iš mainų jie turės naudos“. Valstybės atsiradimą Aristotelis (384—322 pr. Kr.) aiškina kiek kitaip: „Žmogus, pagal savo prigimtį, sako jis, yra visuomeniškas gyvulys. Valstybės lopšys yra šeima, kuri, savo ruožtu, remiasi tuo, kad vyras ir moteris negali gyventi nepriklausomai vienas antro, o taip pat žmonių nelygybe vedančia į vergiją. Šeima yra gamtiškai atsi-

radęs junginys kasdieniniams reikalams tenkinti („Politika“ I kn. II skyr.)“. Paskum atsirado bendruomenė ir, pagaliau, valstybė

Senovės graikų filosofai iškelia kai kurias svarbias ekonomiškas problemas (pav., d a r b o pasidalijimo idėją), kurios buvo sprendžiamos panašiai, kaip H u m o ir A d. S m i t h o. Bet ka Platonas sako: „Mes turime pripažinti, kad daugiau, lengviau ir geresnės rūšies daiktų galima pagaminti tada, kada kiekvienas žmogus dirba tik tą darbą, kurį jis yra įpratęs dirbti ir dirba jį atatinkamu laiku, o kitą palieka kitiems dirbti“, tad, suprantama, jis negalėjo turėti galvoje tų painių klausimų, kurie šiandieną yra surišti su darbo pasidalijimu. Graikų filosofai, greičiausia, kalba tik apie paprastą darbo pasidalijimą.

Jų darbo pasidalijim o idėja, daugiausia remiasi . žmogau reikmenų analize. Žmogus, sakė jie, turi tris svarbiausias reikme nes: valgio, rūbų ir pastogės. Todel ir bendruomenėje turi būti bent šios žmonių kategorijos: 1) žemdirbiai, 2) audėjai ir kurpiai ir 3) mūrininkai, tuo tarpu kalvis ir dailidė atsiranda, kad palengvintų artojo darbą. Mainai tarp tų kategorijų asmenų reikalauja, kad būtų pirklių klasė. Nes tik kai kurios šalys pačios viską pasigamina, — todel svetimšaliai pirkliai ir jūrininkai taip pat turi darbo. Profesinių pirklių funkcijos pateisinamos tuo, kad be jų pardavėjui sunku būtų surasti sau pirkėją.

Kalbėdami apie darbo pasidalijimo privalumus, Atėnų filosofai daugiau galvojo apie visuomenę arba valstybę, kaip apie individą, ir, galima sakyti, kad pagrindan jie dėjo v i s u o m e n ė s s o l i d a r u m ą. Jie neužmiršdavo ir individo reikalų, bet individas jiems visados būdavo pilietis; pilietis, kuris priklausė valstybės, kad pasiektų aukščiausią individo tobulybės ir visuomenės gerovės laipsnį. Valstybę jie statė daug aukščiau už žmogų. Civilizuoto žmogaus negalima vaizduotis be valstybės; be valstybės, sakė jie, tegali gyventi tik tie, kurie pagal savo prigimt stovi aukščiau arba žemiau už žmogų, t. y. dievai ir gyvuliai. Štai, ką sako Aristotelis:

„Taigi, valstybė iš prigimties svarbesnė už žmogų, nes visuma svarbesnė už dalį. Jei sudraskytas kūnas, tai jau nėra nei rankos, nei kojos... Faktas įrodo, kad valstybė yra gamtos kūrinys ir kad ji svarbesnė už atskirą asmenį, kad izoliuotas individas negali patenkinti visų reikmenių, ir todel jis yra, visumos atžvilgiu, panašus į dalį.“ („Politikos“ II kn.).

Platonas, išeidamas iš savo idealistinių ir komunistinių pažiūrų, pasisako dar griežčiau ir aiškiau: „Savo asmens ir turto atžvilgiu, žmogus pareina ne nuo savęs, bet nuo savo giminės, praeities ir ateities; o dar didesnį sąryšį aš matau giminės ir turto su valstybe ir todel, turėdamas galvoje visumą, aš leisiu įstatymus, manydamas apie tai, kas geriau atatinka valstybę ir giminę, o individo jausmus įkainodamas žemiau, kaip kad reikia". Vaduodamasis valstybės interesais, Platonas paveldėjimo teisę taip pat nori susiaurinti.

Štai, pavyzdžiui, ir šiais laikais opus gyventojų skaičiaus reguliavimo klausimas. Jei tėvas turi palikti savo turtą įpėdiniui, tai kas lieka daryti kitiems vaikams. Platonas siūlo griežtai reguliuoti gyventojų daugėjimą, nes tai reikalinga visuomenės pusiausvyrai palaikyti. Jo valstybę turi sudaryti griežtai apribotas piliečių skaičius (5040). Jei tas skaičius sumažėtų, reikią paskirti premijas skatinančias gyventojus daugintis. Jei atsirastų perteklius, reikią steigt kolonijas. Tuo būdu esą galima reguliuoti gyventoju dauginimasi.

Iš graikų filosofų raštų, kurie liečia ekonomiką, daugiausia ginčų sukelia ta dalis, kuri kalba apie k o m u n i z m ą. Kaip toli turėtų siekti komunizmas Platono ir Aristotelio nnomonės skiriasi: Platonas trokšta visiško komunizmo, liečiančio ne tik turtą, bet ir žmonas ir vaikus. Smulkaus plano jis neduoda, bet aiškiai papasisako norįs sukurti harmoniją, pašalindamas piliečių nesantaikos priežastis. Jo ideališkoje valstybėje turi būti bendros žmonos ir vaikai: iš dalies del nesantaikos pašalinimo, iš dalies del žmonių rasės pagerinimo ir gyventojų skaičiaus kontrolės. „Vaikai gimę su kūno defektais, turi būti pašalinti... Tas reikalinga, jei mes norime išlaikyti rasę — valstybės saugotoją — gryną". Aristotelis yra griežtas Platono teorijos apie bendras žmonas priešininkas, ir turtų bendrumo atžvilgiu jis neina taip toli, kaip Platonas Jo argumentai prieš turtų bendrumą yra klasiški. Štai, ką jis sako:

„Pažiūrėkime dabar kas mums daryti su turtu: ar privalo tobulos valstybės piliečiai visa bendrai valdyti, ar ne? Šį klausimą galima nagrinėti atskirai nuo žmonų ir vaikų įstatymų. Jei manyti, kad žmonos ir vaikai turi ir toliau individų priklausyti, kaip kad visur dabar yra, tai ar tik nebūtų naudingiau bendrai valdyti ir naudoti turtą? Čia galimi trys atsitikimai: 1) žemė yra privatiška nuosavybė, bet vartojimui jos vaisiai eina į bendrą atsargą; tas praktikuojama kai kurių tautų; 2) žemė yra bendra nuo-

savybė ir bendrai dirbama, bet žemės vaisiai skirstomi tarp individų jiems patiems naudotis; sako, kad tokia bendros nuosavybės forma buvusi praktikuojama kai kurių barbarų; 3) žemė ir jos vaisiai yra bendra nuosavybė.

Kai žemę dirba ne jos savininkai — klausimas turi kitą pobūdį ir lengvai sprendžiamas, bet jei jie patys apdirba žemę, tai tuomet nuosavybės klausimas sudaro daug vargo. Jei jie ne vienodai pasiskirsto darbą ir jo vaisių naudojimą, tuomet tie, kurie daug dirba, o maža gauna, bus, žinoma, nepatenkinti tais, kurie mažai dirba, o gauna ar suvartoja daug. Bendrai gyventi ir turėti bendrus daiktus visados sunku, bet ypač sunku turėti bendras turtas. Tam pavyzdžiu gali būti žmonės išėję bendrai keliauti, kurie kelyje ginčijasi del kiekvienos smulkmenos. Tas pats ir su tarnais: mes esame visada linkę lengvai pykti ant tų, su kuriais dažniausiai susiduriame gyvenime".

„Tai yra tik dalis neigiamų bendro turtų valdymo pusių. Būtų daug geriau palikti esamą tvarką, pagerinus ją gerais papročiais ir įstatymais. Kai kuriuo atžvilgiu, turtas turi būti bendras, bet, kaipo taisyklė, privatus. Kai žmonės turi aiškiai apribotus interesus, tai jie nesiskundžia vieni kitais del to, kad kiekvienas dirba savo darbą. Tačiau, kaip sako patarlė „draugai nori turėti bendrų daiktų", ir tai gali būti gera naudojimo atžvilgiu. Kiekvienas turi savo paties turtą, bet kai kuriuos daiktus žmonės nori patiekti naudotis savo draugams, o kitais daiktais galėtų naudotis bendrai su jais. Lakedemoniečiai, pav., naudojasi vienas kito arkliais, šunimis, kaip ir savais, o kuomet atsilanko į kaimą, jie ima nuo laukų sau maisto kokis jiems reikalingas. Be abejonės geriau, kad turtas būtų privatus, o naudojimas bendras, ir todel įstatymų leidėjui tenka pasirūpinti specialiai tuo, kad gyventojuose išaugintų tokius gerus savitarpinius santykius. Kiek nesulyginamai didesnį malonumą žmogus pergyvena, kuomet jis jaučia, kad daiktas jo pačio; juk savęs meilė yra jausmas įdėtas į mus pačios gamtos ir duotas ne veltui, nors egoizmas teisingai yra neigiamas; egoizmas, tai nėra paprasta savęs meilė, o meilė savęs perėjusi ribas, panaši į šykštuolio pinigų meilę, nes visi žmonės, arba beveik visi, mėgsta pinigus ir panašius daiktus ligi tam tikro saiko. Toliau, gera daryti ar patarnauti savo draugams, svečiams, yra taip pat didelis malonumas, bet tai galima tik tada, kada turima turto. Visų valstybės perdidelis sulyginimas panaikina šią galimybę. Tokioje valstybėje panaikinamos dvi dorybės: visų pir-

miausia nekaltybė santykiuose su moterimis (nes neliesti svetimos žmonos nekaltybės dėliai yra kilnus dalykas), o antra, duosnumas turtų srityje“ (Politika, II kn. V sk.).

Iš to matyti, kad nors Aristotelis nesutinka su Platono idėjomis, bet jis ir nenukrypsta į priešingą pusę. Kai kurie daiktai turėtų būti privatinėje nuosavybėje, kai kurie bendroje. Jis norėtų, kad daugiau daiktų būtų bendroje nuosavybėje, kaip kad buvo, jo laikais; ir jis protestuoja prieš per didelį graikų individualizmą.

Tačiau nereika manyti, kad komunistinėse senovės graikų filosofų idėjose būta visuotino demokratizmo. Atvirkščiai. Žemės prieglobstyje atsiranda trijų rūšių žmonių: iš aukso, sidabro ir geležies arba vario, t. y. filosofai arba valdytojai, kariai arba valdininkai, amatininkai ir pirkliai. Komunizmas turėjo būti taikomas tik dviems pirmosioms žmonių rūšims.

V e r g i j o j e Aristotelis mato sąmoningo atatinkančio gamtą tikslo įsikūnijimą. Pasaulis taip sutvarkytas, kad tobulybėn linkę žmonės, gali tos tobulybės pasiekti tik tuomet, kai jie išvaduoti nuo kovos del būvio. Būtų gera, jei žmonės turėtų automatiškų mašinų reikalingiems daiktams gaminti; bet gi jų nėra. Tam tikslui yra tam tikros rūšies žmonių, panašių į kitus žmones bet kurie iš esmės skiriasi nuo tikrųjų žmonių ir turi šiems tarnauti, nes antraip tikrieji žmonės negalėtų pasiekti savo uždavinių ir būti dorovingais, tobulais, tiksliai įrengtos valstybės piliečiais. Anot Aristotelio mokslo „vergija yra ne neišvengiamas blogas, bet turi didelės reikšmės kaipo priemonė pasiekti aukštesniems tikslams laisvųjų žmonių. Todel ir kiekvienas tobulas namų ūkis turi būtiną vergų elementą. Be ištekliaus bendrai negalima gyventi, juoba, gerai gyventi. Vergas, kaipo svarbiausia sudėtinė turtų dalis, rodosi ne tik kaipo įrankis šeimynos reikmenėms patenkinti, bet kaipo paprastas gyvenimo įrankis. Paprasti gyvenimo įrankiai, ratelio šaudyklė, laivo vairas „yra techniškiems reikalams ištekliai — įrankis bendram veikimui“. Bet kadangi technikos reikalai ir bendrai veikimas savo esme skiriasi vienas nuo antro, ir abiems reikalingi įrankiai, tai ir šieji įrankiai turi skirtis vienas nuo kito. Gyvenimas yra bendrai veikimas, o ne techniškas reikalas. Todel ir vergas „tarnauja tikslui, kuris surištas su bendru veikimu“. (Politik, I, 4). Vergas yra tam tikra pono turtų dalis ir visiškai jam priklauso. Ne kiekvienam ši pavergto ir tarnaujamo gyvenimo vieta skirta, bet tik pačios gamtos tam

paskirtiems (gamtiškais vergais Platonaš ir Aristotelis pripažįsta barbarus). Bet kas iš savo prigimties priklauso kitiems ne sau pačiam, tas yra iš tikrųjų vergas, vergas iš prigimties. Vergas apskritai, anot Aristotelio, negali savarankiškai gyventi. Be pono gyvenimo, jo pačio gyvenimas taptų beprasmiškas, kai jis prisideda prie pono gyvenimo, vergo gyvenimas įgauna didelės moralinės reikšmės. Vergas yra būtinas gero gyvenimo įrankis laisvam žmogui, bet kadangi toks gyvenimas tegalimas valstybinėje sąjungoje, tai be vergų negali ekzistuoti jokia valstybė, taip pat be vergų negali būti tinkamai sukurta jokia valstybė. Iš čia — ir graikų socialinio idealo paradoksas*).

Tobula Aristotelio valstybė susidaro iš vienos klasės — iš tikrųjų piliečių; kiti elementai, kaip jau minėta, jų tarpe amatininkai ir pirkliai tiek teturi reikšmės, kiek jie reikalingi yra tikrųjų piliečių gyvenimui... Ir Platono ir Aristotelio valstybės yra aristokratiškos. Aristotelis laiko svarbiu daiktu, kad aukštieji sluogsniai nesumištų su žemesniaisiais, ir kad nesusiteptų neprideramu jų aukštam pašaukimui kasdieninės duonos darbu. Tik nenormalinėje tvarkoje laisvi žmonės nustumiami į vergų laipsnį ir gali nužeminti save pramonės darbais. Ūkiškas darbas visus dirbančius vienodai pažymi, ir vienintelis skirtumas tarp vergų ir laisvų darbininkų tas, „kad vergai vienam dirba, o rankpelniai ir samdininkai dirbą bendrą darbą". Tai buvo grynai aristokratiškas komunizmas.

Ekonomiškosios Aristotelio pažiūros susidarė iš namų ūkio, arba geriau sakant, privataus ūkio analizės. Čia graikų filosofija jau skyrė e k o n o m i k ą ir c h r e m a t i s t i k ą. Pirmoji apėmė daugiausia vartojimą reikmenėms patenkinti ir gamybą reikalingų ir naudingų daiktų, kurie galima taupyti ir laikyti būtinoms, prigimtoms reikmenėms tenkinti. Antroji yra mokslas apie pralobimą, ir ji liečia turtų įgijimą, imdama čia ir pinigų įgijimą ir mainus. Apie šiuos Aristotelis sako: „Yra dar vienas ūkio elementas, vadinamas pralobimo menas, kuris, vienų nuomone, tolygus menui vesti ūkį, kitų nuomone, yra tik svarbiausioji to meno dalis" (Politika, knyga I, III skyr.).

Yra dvi chrematistikos rūšys: prigimtinė ir neprigimtinė. Paprastas pirmykštis mainas, kada daiktai atiduodami mainais už

*] Žiūr. „Die ökomische gedankelwelt des Aristoteles von G e l e s n o f f straip. Archiv. f. Social. 50. B. I heft 16—17, pusl.

kitus daiktus, kurie mainančiam reikalingi, nėra gamtai priešingas; jis reikalingas prigimtinėms žmogaus reikmenėms patenkinti. Bet profesionalinė prekyba priešinga gamtai (Ten pat 9 skyr.). Žemės ūkis ir gyvulių auginimas yra tikras menas įsigyti ūkio daiktams", o piniginis mainas—neprigimtinis (I k., II sk.).

Į ekonomiką arba namų vedimo mokslą, turi būti įtraukta tik „prigimtinė chrematistikos dalis".

Artimame santykyje su žemiau duota analize yra ir paskirstymas tarp „prigimtinio" arba betarpiško ir „neprigimtinio" arba tarpiško daikto naudojimo. „Kiekvienu mums priklausančiu daiktu mes galime naudotis dvejopai; abu būdai priklauso daikto kaipo tokio, bet įvairiais būdais, nes vienas yra tikras naudojamas, o kitas netikras, tarpiškas. Sakysime, apavu galima avėti, arba mainyti. Kai jis sako, kad smulkioji prekyba nėra gamtiškas pinigų įsigijimo būdas, jis pridurla: „jei ji būtų tokia, žmonės nustotų mainęs, kuomet jiems jau yra pakankamai", kitaip sakant, prigimtinė chrematistika apima prigimtinių arba tikrųjų reikmenių patenkinimą „prigimtiniu" „tikruoju" arba pirmykščiu naudojimu. Čia jau mes matome diegus vėlesnio vertės skirstymo į vartojamąją ir mainomąją.

Čia jau mes randame užuomazgą ir tos pagrindinės idėjos, kuri paskum buvo išplėsta fiziokratų, būtent, kad produktingas darbas yra tik gaminamos pramonės. Iš Aristotelio samprotavimų lengva padaryti išvada, kad, anot jo, išauginimas žemėje, arba pagavimas vandenyje, kurie paprastu būdu tenkina žmogaus reikmenes yra produktingesnis darbas, kaipo tų daiktų amatninkų perdirbimas arba prekių mainas, ir kad paskutinieji darbai nieko neprideda prie tikrojo valstybės turto.

Vertės sąvoka mažai traukė graikų filosofų dėmesį, o jei ir tekdavo kiek ties jąja sustoti, tai daugiausia etikos ir teisingumo atžvilgiu, Platonas sako, kad niekas neprivalo už daiktą prašyti daugiau, kaip iš tikrųjų daiktas vertas, kad vertė yra apsoliutus įgimtas daikto ypatumas. („Apie įstatymus", XI kn.) Aristotelis eina toliau, kaip šis primityvus Platono samprotavimas. Jo vertės sąvoka turi aiškiai subjektyvaus pobūdžio ir remiasi duoto daikto naudingumu.

Kiekvienas įvertinimas reiškia pasirinkimą: didesnė gerybė pasirenkama greičiau, kaip menkesnė. Ūkiškuose daiktuose pirme-

nybės pagrindu esti daikto naudingumas: nes kiekvienas ūkiška daiktas norimas kaipo priemonė tam tikram tikslui ir tiek ievertinamas, kiek jis tam tikslui gali būti suvartotas. Šis vertinimas turi subjektyvinio pobūdžio; taigi ūkiška vertė remiasi visados ant subjektyvaus pagrindo. Daugiausia Aristotelis nurodo tik į bendrąjį ūkiškųjų dalykų naudingumą; tačiau yra tokių teigimų, kurie nurodo jo giliesnį supratimą. Antai Aristotelis savo retorikoje pastebi, svarstydamas reliatyvinę vertę apskritai, kad retesnė, aprėžto kiekio gėrybė aukščiau vertinama, kaip gėrybė, kurios yra pakankamai; todel, pav., auksas brangesnis už geležį, nors jis yra, mažiau naudingas (bendro naudingumo atžvilgiu). (Rhet. 1 2 / 1, 7). Ši mintis skirtumo tarp bendro daikto naudingumo ir konkretaus jo kiekio paliko be tam tikro formulavimo, ir šioje dalyje Aristotelio vertės mokslas yra nebaigtas.

Visi mainomieji daiktai turi būti lyginami kuriuo nors vienu mastu, ir tą mastą jis randa žmogaus reikmenėse „Tikroje ir realinėje reikšmėje, šis mastas glūdi reikmenėse, sudarančiose kiekvienos žmonių asocijacijos pagrindą“. Mainai teisingi, kuomet kiekvienas gauna kaip tik tiek, kiek jis duoda kitam; tačiau ši lygybė nereiškia vienodų išlaidų, o tik reikmenių lygybę. Jei odininko darbo produktai labiau žmonėms reikalingi, kaip žemdirbio produktai, tuomet už apavą teks duoti daugiau javų, kaip kad priešingu atveju. O pinigai — tėra įrankis įgalinantis lyginti reikmenes.

P i n i g ų aiškinimu graikų filosofai turėjo didelės įtakos ekonomiškosios minties istorijoje. Apskritai graikų filosofai suprato pinigų reikalingumą ir iš dalies pripažino ūkiškąsias pinigų funkcijas. Ypač aiškiai apie tai kalba Aristotelis. „Plečiantis prekybos naudai... atsirado būtinas reikalas naudotis pinigais: kadangi ne visus naudojimo daiktus lengvai galima buvo kilioti, tai žmonės savitarpškai sutiko duoti ir priimti mainų prekybos tikslams kai kuriuos daiktus, kurie patys, kaipo vartojimo daiktai, nėra sunkūs, kaip antai—auksas ir sidabras; pradžioje buvo naudojimasi metalų gabalais pagal svorį ir dydį; paskum jie nuėjo toliau ir pradėjo statyti štempelius ant monetų, kad nereiktų kas kartas sverti metalo“ (Politika I kn. 9 sk.). Plėsdamas toliau šią mintį Aristotelis pažymi skirtumą tarp pinigų ir turto primindamas pasaką apie karalių Midą.

Ksenofontas taip pat aiškiai skiria pinigus nuo turto („Atėnų miesto pajamos“).

Platonas nori, kad privątūs žmonės nevartotų nei aukso, nei sidabro, o tik namines monetas apmokėti samdininkams (Įstatym. V kn.). Bet jis mano, kad valstybė privalo turėti bendrą graikų monetą pasiuntinybių, ekspedicijų ir kelionių reikalams.

Daugelyje dalykų graikų filosofai klysta. Į pinigus jie žiūrėjo, kaipo į mainų įrankį, o del to neigė pinigų skolinimo produktingumą. Moneta negali gimdyti monetos—tokia Aristotelio doktrina, kuri buvo labai populiari ir viduramžiais.

Iš to darė išvadą, kad nuošimtis už paskolas neteisingas. (Politika I kn., 10 skyr.)

Berods Platonas taip pat manė, kad jokių nuošimčių nereikia mokėti ir kad net pačios skolos nereikia grąžinti (Apie įstatymus, V kn.).

Nereikia, tačiau manyti, kad ši pažiūra į nuošimčius atrodanti gana keista, atsirado tik del nežinojimo. Ją galima paaiškinti tų laikų ekonomiškomis sąlygomis. Atėnuose kapitalo apyvarta buvo silpna, ir pinigai buvo duodami ne tiek produktingiems reikalams, kiek privatiniams reikalams, kad žmogus galėtų išsisukti iš keblios būklės. Jei mūsų laikais paskolos būtų duodamos daugiausia žmonėms pakliuvusiems į bėdą, ir eitų vartojimo reikalams, tai mes taip pat į nuošimtį žiūrėtume kitaip, kaip kad dabar. Šių laikų nuošimčių teorija remiasi paskolomis produktingiems reikalams.

Antra klaidinga nuomonė, kuria rėmėsi, pav. Ksenofontas — tai sidabro vertės pastovumas. Bet Aristotelis pripažino, kad pinigai priklauso tų pačių įstatymų, kaip ir visi kiti daiktai, ir kad pinigų vertė keičiasi, nors yra linkus būti pastovi (Etika, V kn., 8 sk.)

Kaip ir rytų įstatymų leidėjai Atėnų filosofai žiūrėjo į vienas kurias pramonės šakas palankiai, į kitas nepalankiai. Žemdirbystę jie statė labai aukštai. „Tikrai sakant", rašo Aristotelis „gamta turi duoti žmogui viską, kas jam reikalinga; juk gamtos uždavinį sudaro davimas gimstančiam maisto, o vaiko maistas visados esti tėvuose. Todel menas rinkti pinigus iš žemės vaisių ir gyvulių visados yra prigimtinis". Žemdirbystė ir gyvulių veisimas yra gamtiški verslai. Mainai, apimant prekybą ir palukininkystę, ir samdininko darbas yra negamtiški. Metalų gamyba ir miško verslai stovi viduryje" (Politika, I kn. sk. 10 ir 11).

Platonas mano, kad jo idealinėje valstybėje neturi būti vietos brangiems metalams taip pat ir vulgariniems vers-

lams, kuriuos sudaro pinigų skolinimas už procentus arba auginimas žemesnų gyvulių veislių; turi būti leidžiama tik žemdirbystė, ir tik tiek, kad dirbdami tą darbą, mes neneigtume to, del ko turtai yra t. p. muitų sielos ir kūno (Apie įstatymus, V knyg. „Platono dialogai", t. X).

Charakteringos yra pažiūros šių graikų filosofų ir į turtą. Į didelių turtų rinkimą jie žiūrėjo nepalankiai, bet į neturtą — taip pat. Įvertindami materialinių daiktų išteklius, kaip priemonę, jie ieško aukso vidurio. Perdidelius turtus jie laiko kenksmingais del dviejų priežasčių. Pirma, del to, kad ekonomiškuoju atžvilgiu perdideli turtai, anot jų, neigiamai atsiliepia į gamybą. Viename iš garsių dialogų Platonas savo mintį taip vysto:

„Taigi, yra dvi amatų nusmukimo priežastis.

Kurios? Turtas, kaip sakiau, ir neturtas.

Kaip veikia šios priežastys?

Procesas čia toks: kada puodžius pralobo, negi jis dirba taip atsidėjęs, kaip pirmiau? Žinoma, ne. Ar jis nežiūrės į darbą tingiau ir neatidžiau? Žinoma. O del to ar nebus menkesni puodai? Taip jis bus blogesnis puodžius. Antra vertus, jei jis neturi pinigų, ir negali nusipirkit sau reikalingų įrankių, jis ir pats negali dirbti tinkamai, nė savo sūnų ar antrininkų išmokinti tinkamai dirbti" (Apie valstybę, IV kn.).

Antroji per didelių turtų neigimo priežastis buvo estetinio pobūdžio. Platonas įrodinėjo, kad didelis turtas ir laimė nesuderinami, nes turtingas žmogus negali būti visiškai geras žmogus, nes dalis turtų neišvengiamai turi būti įgyta ir išleista neteisingai (T. p. V knyg.) Šis samprotavimas yra tiek įdomus sąryšyje su šių laikų turtų etika, kad pravartu bus čia jį visą paduoti:

„Pilietis turi būti laimingas ir geras, ir įstatymų leidėjas stengsis jį padaryti tokį; bet būti labai turtingas ir labai geras jis negali—bent turtingas ta prasme, kaip kad žmonės paprastai tą žodį vartoja.

„Turtuoliais" jie vadina tą nedaugelį žmonių, kurie turi didelių turtų, nors ir tų turtų valdytojai gali būti ir niekšai, ir apgavikai. Jei taip, tai aš niekados nesutiksiu su mokslu, kad turtingas žmogus privalo būti laimingas. Kad būtų laimingas, jis turi būti ne tik turtingas, bet ir geras, o būti vienkart ir labai geras ir labai turtingas jis negali. Kai kurie paklaus: del ko? Į

tai mes atsakysime: del to, kad pajamos gaunamos be skirtumo šaltinių—teisingų ir neteisingų, neteisingos bent du kart didesnės už pajamas tik iš teisingų šaltinių; o sumos, kurias leidžia nė tauriai, nė nedorai sudaro tik pusę tų sumų, kurios leidžiamos tauriai ir tauriems reikalams. Tuo būdu, jei vienas įgyja dvigubai daugiau, o leidžia dvigubai mažiau, tai kitas, kuris gauna mažiau, o leidžia daugiau, negali būti turtingesnis už jį. Pirmasis nevisados blogas žmogus; kai kuriais atvejais jis gali būti labai blogas, bet geras žmogus jis niekados nebus. Nes tas, kas renka pinigus vienkart ir teisingu ir neteisingu būdu, o leidžia juos nė teisingai, nė neteisingai, bus turtingas žmogus, jei jis be reikalo nemėto. Antra vertus, labai blogas žmogus yra pasileidėlis ir todel labai neturtingas. Tuo tarpu tas, kuris leidžia pinigus tauriems tikslams, o įgyja jų teisingais keliais, vargu bau gali tapti labai turtingas, bet negali būti ir labai neturtingas. Taigi, mūsų teigimas yra teisingas, kad labai turtingi žmonės yra negeri, o jei jie negeri, jie negali būti ir laimingi".

Aristotelis taip pat yra kraštutinumų priešininkas atatinkamai su savo pažiūromis į komunizmą, jis nėra protingos nelygybės priešininkas. Jis labiau bijo turtingųjų grobimo, kaip liaudies. „Dauguma... daro tą klaidą", sako jis, „kad ne tik turtingiems duoda perdaug valdžios, bet ir stengiasi apgauti liaudį. Ateis laikai, kuomet iš melagingo gero įvyks tikras blogas, nes turtingųjų grobimai kenksmingesni valstybei, kaip liaudies grobimai". (Politika, VI kn. 12 sk. VI kn., II sk. 7 ir 13). Antra vertus, jis priduria: „Skurdas yra revoliucijų ir nusižengimų motina" (T. p. II t., 6 ir 13 skyr.)

Galima pabrėžti, kad graikų mintintojų idealas buvo l a b a i e t i š k a s. Kad būtum laimingas, reikia būti geram—tai yra jų vyraujanti mintis, ir sielos reikalai dedami į pirmą vietą. „Yra", sako Platonas, „trys daiktai pritraukią žmogaus dėmesį. Iš jų pinigų reikalas, teisingai žiūrint, yra trečias iš eilės ir patsai žemasis; vidurinę vietą užima kūno interesai, o pirmutinė vieta priklauso sielos reikalams. Valstybė, kurią mes aprašome, bus teisingai sudaryta, jei ji laikysis šios tvarkos" (Apie įstatymus. V kn.). Aristotelis sako: „Valstybė gyvuoja del g e r o gyvenimo, o ne tik del gyvenimo" (Politika, III kn. 9 skyr.)

Iš trumpos graikų filosofų ekonomiškosios minties apžvalgos jau tenka padaryti išvada, kad moksliško darbo prieaušryje

pradėjus sistematiškai tyrinėti ūkio reiškinius buvo pripažintas subjektyviškas žmogaus vertinimų pobūdis, o naudingumas ir ūkiškų gėrybių atsargos aprėžimas buvo laikomi kaipo pagrindiniai jo faktoriai. Tuo būdu jau ir senovės graikų filosofų ūkiškų reiškinių tyrinėjimo pagrindan buvo dedami tie patys dėsniai kaip ir paskutinių laikų naujų visuomenės ūkio teorijų.

Ekonomiškosios romėnų idėjos.

Romėnų pasaulėžiūra, išskyrus teisę, formuojasi daugiausia graikų įtakoje. Atėniečiai buvo mintytojai gyvo aistraus analitinio proto. Romėnai buvo veiklūs žmonės — kariai ir valstybės vyrai. Atėniečiai paliko savo filosofiją padariusią didelės įtakos etiškosioms ir ekonomiškosioms sekamų mintytojų kartoms. Romėnai sukūrė institucijas padariusias didelės įtakos įstatadavystei ir politikai. Tačiau ir romėnų filosofija turėjo įtakos sekamoms kartoms ir šių laikų civilizacijai.

Ypač įdomu tai, kad Romos kritimas jau buvo tolokai nuėjęs, kai jų svarbiausieji rašytojai sukūrė savo veikalus. Šis faktas duoda jų raštams tam tikro pobūdžio ir nulemia ekonomiškąsias jų pažiūras. Jie jau mato Romos puvimą ir nurodo vaistus pastebėtoms žaloms pašalinti.

Romėnų ekonomiškąsias idėjas galima semti iš dviejų svarbiausių šaltinių: 1) iš juristų ir juridinių veikalų autorių, 2) filosofų. Mažesnės reikšmės turi nedaugelis autorių žemės ūkio klausimais—de re rustica. Jų idėjos lietė daugiausia techniką.

Juristų tarpe reikia ieškoti originaliausių Romos mintytojų; įstatymuose išreiškiamos geriausios romėnų idėjos. Jokios ūkiškosios sistemos juose nėra, ir etinės ar socialinės pažiūros nusveria ekonomiškas. Bet kai kurie apibendrinimai turi ir ekonomiškos reikšmės.

Prigimtinė teisė, kurios autoriais yra Romos juristai, turėjo didelės įtakos viduramžiams ir vėlesniam mintijimui. Greta su jus civile taikoma Romos piliečiams, jie skyrė jus gentium— platesnę teisę, kurioje mažiau turėjo įtakos vietos papročiai. Ji buvo labiau racionalinė. Remdamosi bendrais principais, ji rodė romėnų sugebėjimą abstrakčiai galvoti. Vėliau jus gentum buvo sujungta su prigimtinės teisės idėja kaipo jus naturale.

Romos juristų 2 sąvokos, būtent, nuosavybės ir sutarties—

padarė didelės įtakos ekonomiškosios minties plėtojimuisi. Jų pažiūros į nuosavybę buvo siaurai individualinės. Stoikų filosofijos įtaka ir j u s n a t u r a l e idealas atstūmė juristus nuo klano ir giminės, kaipo visuomeninės vienetos, ir pakeitė bet kurį buvusį klane turtų bendrumą, aiškiai nustatytomis privatinėmis teisėmis. Padariniu to buvo išsiskleidimas sutarčių laisvės, apimančių individo teisę laisvai elgtis su savo turtu. Šių institutų reikšmė, kaipo pagrindas visų ekonomiškų procesų ir atsirandanti iš čia galimybė piktavaliauti yra aiški. Todel ir teisingi anglų ekonomisto A. Marsthallo žodžiai: „Romos įtaka gludi daugelyje blogų ir gerų šių laikų ekonomiškosios sistemos pusių; čia įeina visų pirma nevaržoma individo energija savo asmens reikalus tvarkyti; antra vertus — nemaža pikto, daromo prisidengiant nustatyta įstatymų sistema, kuri išsilaikė del to, kad pagrindiniai jos principai yra išmintingi ir teisingi“ (A. Marschal „Principles of Economics“ p. 733).

Pereinant prie atskirų visuomenės ūkio klausimų paliestų romėnų mintytojų raštuose, tenka paliesti p i n i g ų i r p r o c e n t ų klausimas. Romėnai aiškiai suprato pinigų, kaipo mainų įrankio reikšmę, ir tuo pat laiku suprato, kad kai kuriuo atžvilgiu pinigai yra daiktas turįs kintamą vertę, vertę be kurios pinigai negalėtų atlikti savo funkcijos, ir kurios negali pagal norą nustatyti įstatymas. Žinomas yra juristo Pauliaus samprotavimas apie pinigų vartojimą ir atsiradimą: „pirkimas ir pardavimas atsirado iš mainų, nes pirmiausia nebuvo pinigų, taip kaip dadar, ir nebuvo to, ką vadiname „prekė“ ir „kaina“, o kiekvienas atatinkamai savo reikmenėms mainė nereikalingus jam daiktus, į reikalingus jam, nes dažnai atsitinka, kad vienam yra perteklius to, ko kitam trūksta. Bet kadangi ne visados atsitinka, kad, jei jūs turite daiktų man reikalingų, tai ir aš turiu daiktą, kurį jūs sutiktute paimti mainais, tai buvo parinkta medžiaga, kuri del savo vertės pastovumo ir valstybės nustatymo, galėjo pašalinti mainų kliūtys, nes tam tikri jos kiekiai turi lygią vertę. Įgavusi tam tikros formos (t.y. tapusi moneta), ši medžiaga jau mainoma ne tik savo tikrąją vertę, kiek savo kiekiu. Nuo to laiko ne abu maino daiktai bevadinami prekėmis, o tik vienas, kitas vadinasi „kaina“. Pirmesniais Romos imperijos laikotarpiais įstatymai berods draudė imti procentus už paskolas. XII lentelių įstatymai nustatę buvo procento normą, bet draudė palūkinin-

kystę, pripažindami skirtumą taip vieno ir kito. 357 metais pr. Kristų nuošimčio norma buvo pakelsta ir nustatyta iš 10%, 347 m. buvo sumažinta ligi 5%, o penkeriems metams praėjus Gabinijaus įstatymai visiškai uždraudė %-čius. Bet įsigalint Romai ir augant jos turtams būklė pasikeičia. Pinigų skolinimas eina plačiai ir didelėmis sumomis: žmonės susikraudavo didelius turtus skolindami pačioje Romoje pinigus iš 4 — 8%, išsiskolindami juos provincijoje naudotojiškais procentais — kaip antai iš 80%.

Galų gale Justinianui viešpataujant procento norma buvo nustatyta 4—8% pareinamai nuo skolinamos sumos. Bet šios įstatymų normos berods liko negyvos, o iš tikrųjų nuošimčių norma keitėsi pagal rinkos sąlygas.

Ekonomiškosios Romėnų filosofų pažiūros buvo taip pat persiėmę etika, kaip ir graikų. Svarbiausieji šios kategorijos rašytojai buvo Ciceronas, Seneka ir Plinijus Vyresnysis, iš dalies Plinijus Jaunesnysis, Markas Aurelijus ir Epiktetas. Visi jie neigė ištaigas ir savo laikų ištvirkimą, smerkė turtų troškulį, ypač pinigų—ir skelbė susilaikymą. Turėdami prieš akis tų laikų gyvenimą, jie gyrė senesniųjų laikų paprastą sodžiaus gyvenimą ir grįžimą į gamtą.

Nors jie labiau pripažįsta pasaulinę gerybių vertę, kaip graikai, betgi jų nėra nė vieno filosofo, kuris nebūtų sutikęs „kad pinigų troškulys yra viso pikto šaltinis". Jie laikėsi graikų pažiūros į nuošimčius. Ciceronas kartu su jais buvo nusistatęs prieš procentus. Jis sako, kad Katonas laikė palūkininkystę, t. y. skolinimą pinigų už nuošimčius tokiu pat piktu darbu, kaip užmušimas. Seneka neigė procentų ėmimą del tų pat priežasčių, kaip ir Aristotelis (De Beneficis, VII, 10). Apskritai ir apie šiuos rašytojus reikia pasakyti, kad jie nevisiškai suprato pinigų prigimtį ir funkcijas, nekalbant jau apie kapitalą, kaipo tokį.

Romėnai kaip ir graikai vieninteliu garbingu verslu laikė žemės dirbimą. Šiuo atžvilgiu galima laikyti tipingu šį Cicerono samprotavimą „kas del amatų ir pelno gavimo, tų, kuriuos galima laikyti garbingais, ir tų, kuriuos galima laikyti gėdos vertais ir vulgariniais, tai bendra nuomonė tokia: 1) neturi pagarbos tie verslai, kuriuose tenka susidurti su žmonių nepasitenkinimu, kaip antai mokesnių rinkėjų ir palūkininkų. Samdomų darbininkų ir visų tų, kuriems moka tik už darbą, o ne už meną, negarbingi ir vulgarūs, nes tiems žmonėms moka už tarno darbą. Negarbin-

gais reikia taip pat laikyti tuos, kurie perka, kad paskum vėl parduot pirmai progai pasitaikius, nes jie gali gauti pelną tik gudrumu ir prigavimu, o nėra nieko biauresnio per apgaudinėjimą. Visi amatininkai užimti negarbingu darbu, nes dirbtuvėje nieko negali būti garbingo. Dar prasčiau galime atsiliepti apie tuos verslus, kurie tarnauja jausmams—apie mėsininkus, virėjus, žvejus ir p. Prie šių, jei norite, priskirkite šokėjus, skutėjus ir ištisą kaulų žaidėjų kliką. Tos profesijos, kurios reikalauja daugiau meno ir duoda visuomenei ne maža naudos, kaip antai, medicina, architektūra ir jaunimo mokslinimas, — garbingi tiems, kurių visuomeninę būklę jie atatinka. Smulkią prekybą reikia laikyti vulgarine; bet stambioji ir turtingoji, kuri įgabena įvairių prekių iš viso pasaulio kampų ir parduoda stambiai be suktybių, ne taip gėdos verta... Tačiau, iš visų pajamų įgijimo būdų nėra geresnio per žemės dirbimą, produktingesnio už jį, malonesnio ir labiau verto laisvo žmogaus proto". (De officis 1 kn. 42 §).

S t o i k ų f i l o s o f i j o s k v i e t i z m a s primena išdalies rytų fatalizmą. Štai *Markas Aurelius* taip galvoja: „Būk patenkintas savo darbu ir mokykis mylėti tai, kam tu gimęs esi; visa kita palik dievams su tavo kūnu ir siela daryti tą, ką jie norės". (Samprotavimai, VI, 31). O kadangi stoicizmas buvo plačiai išsiplatinęs tarp filosofų ir juristų, tai šioji tendencija nebuvo palanki ekonomiškiems tyrinėjimams. Kvietizmas užslopindavo etinės atsakomybės jausmą ir gimdydavo savotišką inertiškumą.

Bet nežiūrint į pirmiau kalbėtas neigiamas pažiūras, į amatus ir smulkią prekybą, ir nežiūrint į šį kvietizmą, romėnai pasižymėdavo dideliu akuratumu reikaluose ir piniginiuose atsiskaitymuose. Yra daug jų akuratumo ir atsargumo surašant viešojo ar privataus pobūdžio santorius. Be to yra žinių, kad jie jau turėję čekių ir vekselių apyvartą. Ciceronas prašo Kurijaus priimti Tyro vekselį bet kuriai sumai, o Attiko klausia, ar galima padaryti perlaidą į Attenus. (Ep. ad. Fam. XVI, IV, $_2$, XI, XII $_{1, 2}$ XXIV).

Šie faktai neturi tiesioginio sąryšio su ekonomiškomis idėjomis, betgi parodo nežiūrint į tai, kad romėnai vengė teoretinės analizės, turėjo daug konkretiškų idėjų apie ūkiškuosius santykius.

Tarpe scriptores de re rustika, t. y. iš žemės ūkio rašytojų svarbiausieji buvo Catonas, Varronas ir Kalumella. Jie mums paliko pusiau techniškų traktatų apie žemės ūkį, liečiančių įvairių javų auginimą, gyvulininkystę, vyno darymą ir p. d. O įžangose arba kokiuose nors santraukinėse knygose jie išdėdavo ir bendrus privataus ūkio principus. Visi jie smerkė latifundijas (stambius ūkius), absenteizmą ir verguvės plėtimą, ir visi gyrė žemės ūkį. Ypač pažymėtina beveik bendras verguvės smerkimas dei ekonominių priežasčių.

Šiuo atžvilgiu tipingas yra Varrono samprotavimas: „Visai šiai laisvų žmonių (dirbančių laukus) klasei tinka teigimas, kad vietose su nesveiku klimatu naudotis samdomuoju darbu visados naudingiau, kaip vergu darbu, — ir sveikose vietose sunkesniems darbams, kaip antai: vynuogėms rinkti ar javams valyti. (De Re Rustica, I, XVII).

Pradžioje romėnai buvo žiauri ir karinga tauta, su paprastais skoniais ir papročiais. Kaipo tauta, jie visados bijojos jūros ir nenoromis imdavos svetimšalės prekybos. Tik po to, kaip karo pergalės pralobino juos grobiais, jie priprato prie ištaigų, reikalaujančių užsienio prekybos. Tuo pat laiku žymiai išaugo ir vergų darbo naudojimas, sunaikinęs laisvų žemdirbių klasę. Žemė buvo dirbama didelių latifundijų — negyvenančių vietoje savininkų, ir auganti laisvų, bet netekusių turto piliečių minia buvo laikoma miestuose visuomenės lėšomis. Tatai reiškė augantį klasių pasikirstymą. Ne nuostabu, kad tų puolimo laikų rašytojai kreipė nuliūdusias akis į paprastą praeitų laikų sodžiaus gyvenimą.

Romėnų vertės sąvoka visiškai harmonizavos su jų praktikos protu. Perėję nuo kainų režimo nustatomo papročiu, jie jau 450 m. prieš Kristų, kai buvo sustatyta XII lentelių įstatymai, pavedė kainų nustatymą prekyvietės svyravimams. Pirkėjas neturėjo teisės reikalauti grąžinti pinigus, išskyrus tiesioginį apgavimą, ir juristas Paulius cituoja šiuos Pedijaus žodžius: „Daiktų kaina turi būti nustatoma nepriklausomai nuo patenkinimo ar naudos, kurios daiktas teikia atskiram individui; kainos turi bendros jėgos visiems". Bet jokios analizės jėgų nustatančių pardavimą aukščiau tikros kainos, arba tikslaus nustatymo kur prasideda apgavimas, nebuvo.

Besiplečiant mainams, pamažėl atsirado teisingos kainos — verum pretium sąvoka. Taip pavyzdžiui vienas iš imperatorių Diokletianas leidžia pardevėjui atimti parduotą daiktą, jei jis par-

duotas kaina, žemesne per pusę jos tikrosios kainos. O edikte „De pretiis rerum venalium“ tas patsai imperatorius stengias nustatyti teisingą kainą remdamasis paprastomis gamybos išlaidomis. Nors ir negalima buvo priversti pildyti šiuos įstatymus, vis tik jie įrodo, kad paskutiniais Romos metais buvo daromos tam tikros pastangos įvesti į šią sritį etikos sumetimus ir aprėžti sutarties laisvę.

Reikia pažymėti, kad reikmenės ir naudingumo faktorius buvo pripažįstamas Romos mokslininkų, nors jie į juos nežiūrėjo kaipo į svarbiausią faktorių. Taip Ciceronas sako: „Vienintelė riba kainojant tokius daiktus (bronzos statulas) yra didesnis ar mažesnis noras jas įsigyti, nes sunku nustatyti kainos ribas, jei pirmiau nenustatysite norui ribų“ *). (De Beneficis IV kn. XXV skyr.). O Seneka sako. kad kai kurie daiktai brangiau kaštuoja, kaip kad už juos moka. Ten, kur buvo pažįstama graikų filosofija, naudingumo faktoriaus pripažinimas, nugalėdavo. Bet vis tiek per drąsu būtų sakyti, kad išsivysčius prekybai ir kreditui, mainomosios vertės baze taptų naudingumas, apie kurią būtų sprendžiama, remiantis vidutinio normalaus žmogaus reikmenėmis.

Nors Romos įstatymai stovėjo už privatinę nuosavybę ir sutarčių laisvę, tai dar nereiškia, kad Romos valstybė nebūtų kišusis į ūkiškus santykius. Finansinės krizės laikotarpiais valstybė steigdavo visuomenės banką,profesinių bankininkų iš Forumo veikimui pakeisti, ir buvo nustatyta nemaža taisyklių skolininkams apsaugoti. Ciceronas paskatino kai kuriuos graikus ir romėnus, grobiančius maisto produktus Cicilijoje duoti pasižadėjimą, kad jie pasidalysią su žmonėmis, o javų pirkliai spekuliatyviai kėlusieji kainas buvo baudžiami. Edilas (policijos viršininkas) apžiūrėdavo prekes parduodamas Romos prekyvietėse, ir konfiskuodavo tas, kuriose rasdavo apgaulės, ir nekartą valstybė imdavosi priemonių norėdama apginti Italijos gamintojus nuo svetimšalės konkurencijos, reguliuoti kainas alyvų riebalams ir sustabdyti brangiųjų metalų išvežimą.

Nors romėnai nedaug teįnešė savo į ekonomiškųjų idėjų skleidimąsi, bet jų reikšmė kaipo tų idėjų perdavėjų yra labai didelė. Mistiškas senovės oreolas, skambi kalba ir politinės ir karinės galybės prestyžas — visa tai pagelbėjo plačiai išsiskleisti Romos oratoriams, mokslininkams ir filosofams, o vienkart iškėlė ir

*) Graikų ir romėnų citatos imtos iš prakalboje minėtų Gemähling o ir Haney veikalų.

stoikų filosofiją ir graikų idėjas, turinčias taipo pat ir ekonomiškos reikšmės.

Šios knygos buvo skaitomos ir studijuojamos vėliau Vokietijoje, Prancūzijoje ir Anglijoje, ir viduramžių skaitytojų teikiama pagarba pakeldavo jų autoritetą ir reikšmę, kurią sunku mums šiandieną įsivaizduoti. O kadangi viduramžio šalyse savosios ekonomiškosios minties plėtimasis buvo labai menkas, o jų ekonomika ir etika buvo dar chaoso būklėje, tai paprastos Cicerono ir Senekos mintys turėjo įtakos, neatatinkamos jų vidujinei ekonomiškai vertei, ir todel pravartu su jų mintimis susipažinti.

Štai pavyzdžiui, kad ir klausimas apie darbo pasidalijimą. Adomas Smithas pirmasis išdėstė ekonomiškąją šio klausimo pusę, bet jis patsai čia rėmėsi Humu ir Hutshėsonu. Humo pastabos remiasi Romos rašytojais, o Hutshėsonas atvirai prisipažįsta, kad šiame klausime jam daug padėjęs Ciceronas. Iš čia, žinoma, nereikia daryti išvada, kad jei ne Ciceronas ir jo graikų pirmtakūnai, tai nebūtų buvę ir darbo pasidalijimo teorijos, arba kad Ciceronas pilnai būtų supratęs tos doktrinos reikšmę.

Bendrai reikia pasakyti, kad svarbiausias romėnų nuopelnas ekonomijos mokslui, yra jurisprudencijos plėtimas, kaipo mokslo (privatinės nuosavybės, sutarčių,—% tų.).

Visiškai teisingai sako Ingramas: „Jų istoriškoji misija buvo kariškoji ir politiškoji, ir jų tautinė energija daugiausia buvo pašvęsta visuomeniškai tarnybai namie ir laukuose... Kaip ir reikėjo to laukti; neturint jiems filosofiško originalumo, mes beveik nerandame pas juos rimto teoretinio ūkiškų klausimų studijavimo" (Ingram, A. History of Political Economy, 1907, p. 19).

Viduramžių ekonomiškosios idėjos.

Viduramžių laikotarpio ribos ligi šiol dar istorijos mokslo nėra griežtai nustatytos. Dauguma rašytojų viduramžių pradžia laiko Romos Imperijos žlugimą (476 m. po Krist. gim.), bet galas jų neaiškus. Ingramas viduramžių galu laiko 1300 m., ir galima pripažinti, kad tuo laiku viduramžiai iš tikrųjų pasiekė savo galutinio taško. Betgi tai dar nerodo, kad po to, kai pradėjo irti viduramžių institutai, jau prasidėjo nauji laikai. Patsai Ingramas sako apie pirmąjį laikotarpį po Viduramžių (1300—1500),

kad jis neturėjęs be mažko jokios reikšmės šių laikų ekonomiškai literatūrai. Berods teisingiau būtų laikyti viduramžių galu apytikriai 1500 metus. 1300 metais persilaužimas nebuvo pilnas. Tik gale XV šimt. humanizmas pažymėjo naujų minties srovių atsiradimą.

Ir maišytoje politikos ir ekonomikos srityje taip pat galima jau rasti šių laikų tautų susiformavimo daigus. Tuo laiku buvo rasta Amerika (1492 m.) ir vandens kelias į Indiją (1498), o taip pat prasidėjo platesnis naudojimasis tokiais civilizacijos faktoriais kaip kad jūrų kompasas ir parakas. Sidabro antplūdis į Europą iš Amerikos nekartą buvo istorikų pažymėtas, ir daug buvo rašoma apie tai, kurios įtakos tas faktas turėjo naujų laikų ekonomikai.

Idėjų sistemos atžvilgiu, labiau kaip pramonės sistemos, viduramžius galima suskirstyti į du laikotarpiu. Pirmasis laikotarpis nno 400 m. ligi 1200 m. Tuo laikotarpiu krikščionių teologija kovojo su Romos institutais, o germanų papročiai sudaro paviršutinį sluogsnį, kol akcijos ir reakcijos keliu viskas sumišo į vieną krūvą. Tai buvo persilaužimas, kova del sudarymo naujos bažnytinės ir pilietinės sistemos. Nuo 1200 — 1500 m. sudrumstas minties pasaulis pamažėl vėl nusistoja. Feodalizmas ir scholastika, tie kertiniai viduramžių akmenys, išeina aikštėn ir užima pirmąsias vietas. Scholastika atsiradusi iš susiliejimo Aristotelio filosofijos su krikščionių teologija, buvo formuluota Tomo Akviniečio († 1274), kuris galima sakyti, sudaro kryžkelį tarp tų dviejų viduramžių laikotarpiu. Šie laikotarpiai iš dalies atatinka ir pramonės istorijos laikotarpius. Laikotarpyje tarp XII ir XIII šim. Anglijoje taipo pat Prancūzijoje ir Germanijoje—miestų ūkis su darbo pasidalijimu, prekyba ir pinigais—žymioje dalyje pakeičia savarankišką natūralinį ūkį, kuriame aukščiau pažymėtų dalykų beveik nebuvo, ir kur žemė buvo svarbiausias socialinio ir ekonominio gyvenimo pagrindas.

Be romėnų įtakos, kurią reikia pripažinti neabejotiną, sekamais svarbiais faktoriais, nustačiusiais viduramžių mintijimą, buvo krikščionybė ir bažnyčia. Štai krikščionių mokslo principai, kurie turi ekonomiškosios reikšmės:

1. Atatinkamai su krikščionybės dvasia bažnyčia skelbė prigimtą žmonių lygybę. Senovės filosofai, kaip mes jau matėme, manė, kad žmonės yra įvairūs savo prigimtimi: vergai, žemesnieji sluogsniai ir t.t. yra gamtiškai atsiradę ir jų būklė atatinka

jų kilmę. Krikščionybė skelbė brolybę, kuri išėjo iš bendruomenės ir tautų ribų, apimdama visas klases ir rases.

2. Taigi, verguvė buvo visiškai arba iš dalies smerkiama. Mažiausiai radikalus mokslas skelbė, kad tikinčio vergas paėmęs krikštą tampa laisvas.

3. Artimame sąryšyje su lygybės doktrina buvo prigimtinio turtų bendrumo idėja. Pirmiausia (atatinkamai sų gamtos įstatymais) žmonės valdė viską bendrai.

4. Viena iš krikščionybės doktrinų, prieštaravusių senovės sąvokoms, buvo doktrina apie darbo taurumą. Daugelis Šv. Rašto išsitarimų apie darbo nuopelnus turėjo neįmaža autoriteto viduramžių žmonių akyse.

5. Mielaširdingumas ir labdarybė buvo laikoma svarbiausiomis dorybėmis. Krikščionybė mokė pareigos pagelbėti vargšams. Šventas Liudvikas taip mokė savo sūnų: „Brangus vaike, turėk minkštą ir atjaučiančią širdį vargšams ir visiems tiems, kuriuos tu žinai sielą ar kūną vargstančius, ir pagelbėk jiems duoklėmis, kiek tu gali". Bet jau iš šios citatos išeina du viduramžio krikščionies duosnumo apribojimai: duoklę reikia duoti tik tiems, kurie iš tikrųjų vargsta ir duoklė turi būti atatinkama su duodančio lėšomis.

6. Pagaliau, krikščionybė buvo ta jėga, kuri stengėsi sustiprinti ir šeimyną ir šeimos gyvenimą.

Tuo būdu krikščionių religija įnešė elementų, kurių nebuvo Romos jurisprudencijos filosofijoje. Iškėlė aikštėn žmogaus asmens reikšmę. Vienkart su augančia žmogaus verte, atsirado dorovės ir humanizmo idėjos atnešusios naujų individualizmo apribojimų, praplėsdamos daugumos individų teises.

Bendras ekonomiškasis išsiskleidimas nebuvo dar palankus tam, kad galėtų pereiti nuo verguvės į laisvą darbą, ir Bažnyčia paliko vietos verguvei tikslingumo sumetimais. Miestuose verguvė išnyko apie XI šimt., o sodžiuose baudžiava išsilaikė ligi pačio XIX šimt.

Ligi XIII šimt. Bažnyčios tėvai mąža tesidomėjo ekonomiškais klausimais. Jų raštuose nerandame beveik nieko, išskyrus dordvingus samprotavimus apie ištaigų žalą ir p. d. Iš jų ekonomiškųjų minčių pažymėti verta tos, kurios liečia turto geidimą daiktų vertę ir reliatyvinę įvairių darbo rūšių vertę. Bet jose maža nauja. Giria žemės ūkį; amatus laiko taip pat maloniais

Dievui, prekybą laiko nemalonia Dievui. Materialinis perteklius pavojingas dvasinei būklei, nors krikščionis gali turėti turtų, jei jis naudojasi jais savo artimųjų naudai. Kas del vertės, tai darbo reikšmės pripažinimas parengė kelią naujai vertės teorijai paremtai darbo elementu. Bendra sąvoka buvo berods tokia, kad vertė yra kaž kas absoliutus, objektyvus ir nepareinąs nuo kainos. Mainai buvo laikomi teisingais ar neteisingais pareinamai nuo didesnio ar mažesnio mainomųjų daiktų verčių lygumo. O „palūkininkystė", procentų ėmimas buvo draudžiama del to, kad imdamas procentus, žmogus reikalauja didesnės vertės, kaip kad įdavė, kas yra neteisinga skolininko atžvilgiu.

Bet jau XI šimt. prasideda pažanga. Augant vienuolynams, miestams, amatams ir prekybai, ir augant pinigų vartojimui atsiranda naujų reiškinių; tuo pat laiku XII šimt. į Vakarų Europą pakliūva pirmas lotynų kalba Aristotelio „Politikos" vertimas, ir tai buvo naujos viduramžių mintijimo epochos pradžia, iškėlusi ir naujų ekonomiškųjų idėjų. Jos, kaip ir senovėje, nėra įdėtos atskiruose veikaluose, bet įterptos į kanonų teisę — Corpus Juris Canonici (XIII šimt.) ir kitus tų laikų raštus. (Jei įneskaityti Oresmijaus monografijos apie pinigus „De origine... monetarum") Juose buvo reiškiamos bažnyčios tėvų pažiūros į žmonių santykius apskritai, ir todel juose randame ir ekonomiškųjų idėjų.

Apleisdami to laikotarpio mintis apie turtą ir darbą, kurios bendruose bruožuose paliko tos pačios, kaip pirmiau minėta, mes prieiname prie ekonomiškojo galvojimo centro—ligi mokslo justum pretium. Šis mokslas rėmėsi vertės sąvoka. Trumpai sakant, to laikotarpio rašytojų vertės teorija buvo tokia: kiekvienas daiktas turi tikrą kainą, kuri yra kaž kas objektyvus ir absoliutus ir kurią turi nustatyti gamybos išlaidos. Žodžiai: „turi būti nustatyta" vartojami čia sąmoningai, nes scholastikų doktrinas reikia suprasti kaipo etikos doktrinas, dėstančias greičiau tai, kas turi būti, o ne mokslo išvadas del to, kas y r a.. Scholastikos vertės teorija, kaip ji formuluota Alberto Magnuto (1193 — 1280) ir Tomo Akviniečio (1227 — 1274), atrodo taip: vertė turi būti tolygi įdėtam darbui ir kitoms išlaidoms. Taip, anot Tomo Akviniečo, žmogus turi teisės reikalauti už daiktą brangiau, kaip kad jis patsai mokėjo, „ar del to, kad jis tą daiktą pagerino, kuriuo nors atžvilgiu, ar del to, kad daikto kaina pasikeitė del laiko ar vietos arba del pavojaus,

kuris gresia pervežant daiktą iš vienos vietos į kitą". Bet šis apibendrinimas buvo aprėžtas tuo, kad nustatančiais buvo laikoma gamybos išlaidos daiktų, einančių patenkinti normalinėms ir prigimtinėms reikmenėms, o darbo elementas buvo įkainojamas atsižvelgiant į darbininko visuomenišką būklę. Ši vertė neišsireiškia kainoje ir nepareina nuo pirkėjo ir pardavėjo įkainojimo.

Tai—teisingumo klausimas, „jei daikto kaina prašoka vertę, arba, priešingai, jei daikto vertė prašoka kainą, teisingumas esti įželstas", sako Tomas Akvinietis, ir įstatymo pareiga buvo įsikišti ir nustatyti kainą pagal aukščiau pažymėtus principus. Visiškai sutikdamas su šiomis pažiūromis, Karolis Didysis dar anksčiau įsakė, kad „nė vienas žmogus nė pasaulinis, nė dvasininkas, nė pertekliaus, nė nepertekliaus dienomis nedrįstų parduoti duoną brangiau už nustatytą kainą".

Išaugus miestams ir įsigalėjus pinigų ūkiui ši vertės sąvoka pradėjo keistis, nors ji vis tik viešpatavo per visą šį laikotarpį ir net dar ilgiau. Tomas Akvinietis laikė šiek tiek svarbiu daiktu ir prekės naudingumą ir siūlomą parduoti kiekį. Buridanas (1300—1385 m.) ėjo toliau sakydamas, kad vertės masto reikia ieškoti reikmenių tenkinime: juo didesnė reikmenė, juo aukštesnė vertė.

Apskritai, reikia padaryti išvada, kad viduriniais amžiais vyravo objektyvinė vertės sąvoka, paremta gamybos kaštais.

Ši vertės sąvoka buvo taikoma pinigams sudarant palūkininkystės teoriją. Palūkininkystės terminas vartojamas pažymėti tam, ką mes vadiname procentais už paskolas, o platesne prasme pažymėti bet kuriai kainai, perviršijančiai justum pretium. Pirmiausia palūkininkystė (325) buvo draudžiama tik dvasininkams, bet XII šimt. gale buvo užginta ir pasauliniams. 1311 m. skolinimas pinigų už nuošimčius buvo paskelbtas absoliučiai neteisėtu. Šio draudimo pagrindą sudarė įsitikinimas, kad imti nuošimčius už paskolas taip pat neteisinga, kaip imti už prekę aukštesnę už teisingą kainą. Scholastikų palūkininkystės neigimą galima formuluoti taip:

1. Palūkininkystė draudžiama Šventojo Rašto. Moizės įstatymai draudžia imti nuošimčius iš brolio. Kristus sako: „Mutum date nihil inde sperantes"—„Skolinkite nieko iš to nesitikėdami" (Luk. VI, 35.).

2. Aristotelis sako, kad pinigai nevaisingi ir negali gimdyti pinigų. Todel reikalauti nuošimčių už pinigų naudojimą neteisinga.

3. Iš to išeina, kad mokėti už pinigus reiškia mokėti už laiką. Bet laikas yra visų bendra nuosavybė ir priklauso Dievui.

4. Civiliniais įstatymais pinigai yra res fungibilis arba „vartojamas daiktas“, kaipo toki pinigai negali turėti kito suvartojimo atskiro nuo jų pačių. Jų naudojimas negali būti atskirtas nuo valdymo. Todel duoti pinigus paskolon, reiškia perduoti kitam valdymą su visomis nuosavybės teisėmis, o reikalauti mokesnio už valdymą parduoto daikto — neteisinga.

Bet kaip į daiktų vertę, taip ir pažiūras į pinigų vertę ir procentus pamažėl pakeitė pramonės ir prekybos plėtimasis. Tomas Akvinietis ir jo broliai scholastikai pripažino išimtis iš bendros taisyklės. Pav. tuomet, jei pinigų skolinimas traukė į nuostolius arba pelno nustojimą, galima buvo reikalauti iš skolininko atatinkamo atlyginimo. Perkančiam kreditan nebuvo draudžiama mokėti brangiau, kaip perkant už gyvus pinigus; buvo leista vekselių ataskaita; pinigai, sujungti su darbu, buvo vadinami produktingais; žydams ir lombardiečiams buvo leista imti nuošimčius.

Antra scholastikų idėjų grupė lietė ekonomiškąsias valstybės funkcijas. Valstybei buvo taikoma stambaus nepriklausomo namų ūkio sąvoka. Tų laikų mokesnių sistema tą aiškiai parodo. XII ir XIII šimt. kunigaikščiai gaudavo pajamas tik iš savo dvarų ir kai kurių regalijų, ir jokios mokesnių sistemos šių laikų prasme tuomet nebuvo.

Specialinės valdžios funkcijos buvo: palaikymas šalies gyventojų ir rūpinimasis vargšais; įtaisymas laisvų ir nepavojingų kelių (romėnų idėja, palaikoma Biblijos citatomis); nustatymas svarsčių ir matų sistemos, o taip pat monetų kalimas. Matų ir svarsčių įvedimas buvo tuo motyvuojamas, kad ta priemonė turėjo sumažinti ginčus ir bylas, ir kad Biblija sako: „Dievas paskirstė visus daiktus pagal skaičių, svorį ir saiką („Išmintiės knygos“ IX).

Nuolatos pabrėžiama viduramžių valdovo pareiga rūpintis tuo, kad šalyje būtų tikra ir nekaitoma moneta. Faktiškai pinigų kalimo teisė visur buvo valdovų rankose, ir buvo leidžiami įstatymai prieš monetų falsifikavimą ir jų svorio mažinimą. Monetų išvežimas ir svetimų monetų apyvarta paprastai buvo draudžiama.

Šis piniginės apyvartos reguliavimas logiškai išeidavo iš teisingos kainos: esant nedideliam pinigų kiekiui netgi nedidelis jų kiekio pakeitimas turėjo atsiliepti į kainas; transportavimo sunkumai kliudydavo reguliuoti kainas.

Apskritai buvo išsiplatinęs tarpininkavimo, pelnininkavimo ir spekuliacijos draudimas, kaipo priešingų teisingosios kainos idėjai. Miestų pramonės gaminių kaina buvo reguliuojama, ir pirklių prekėms buvo taip pat nustatoma tam tikra kaina, nors ir buvo leidžiamas maksimumas ir minimumas, kurių ribose kaina galėjo svyruoti.

Visa tai rodo buvus smulkią prekybos ir pramonės reglamentaciją, kuri charakteringa yra visam viduramžio ūkiui ir paprastai buvo daroma vartotojų naudai.

Charakteringas viduramžių miestų ūkio bruožas yra k o m u n a l i n ė n u o s a v y b ė ir komunalinės įmonės. Kiekvienas miestas turėjo miesto ganyklas; dauguma miestų valdė senjorų malūnus. Čia jau reikia prikergti kepyklas, krosnis, prekyviečių aikštes ir jų stalus. Nederlių metais miestų valdybos turėjo rūpintis duonos pargabenimu. Kai kada miestai darydavo kolektyvines sutartis su svetimšaliais pirkliais reikalingai miesto amatininkams medžiagai pristatyti. Visuomenės (viešieji) darbai buvo atliekami privalomu miestiečių darbu.

C e c h u o s e ir g i l d i j o s e, kurios daugiau ar mažiau būdavo surištos su miesto valdyba, mes matome tą pačią linkmę. Tai buvo amatininkų ir pirklių sąjungos, turėjusios tikslo rūpintis savo reikalais, prekybos ir amato monopolija, gerų darbų atlikimu, o taip pat broliškais ir tikybiniais reikalais.

Šios asociacijos auklėdavo savo nariuose darbo etiką pagelbėdavo plėstis asmeniškiems santykiams ir stengėsi suderinti gamintojo ir vartotojo reikalus. O amatininkų cechai tobulindavo amato techniką, gindavo amatininkus ir keldavo darbo vertę ir garbę.

Viduramžiais natūralinis uždaras ūkis užleidžia vietą mainų piniginiam ūkiui. Verguvę pakeičia baudžiava ir laisvas darbas.

Visuomenės ūkio skleidimasis eina tolyn. Viduramžių ūkio struktūra pradeda įgauti naujų formų, kurios iškelia ir naujų ekonomiškųjų idėjų, iš pradžių merkantilistų, vėliau ir kituose raštuose.

Merkantilistai.

Pirmus bandymus sudaryti tikrą visuomenės ūkio mokslo sistemą matome merkantilistų moksle, kuris atsiranda iš taisyklių ir dėsnių, kurių laikėsi tuo laiku pradėjusių formuotis stambesnių politinių vienetų valdovai ir valstybės vyrai. Merkantilistų sistema yra išdygusi iš to laiko pasikeitusių ūkiškų sąlygų.

Pirmykštis ir paprastas viduramžių ūkis, neigęs pinigus, daugiausia buvo suardytas tų politinių įvykių, kurie gelbėjo susidaryti didesnėms Vakarų Europos politinėms vienetoms—Prancūzijai, Ispanijai, Portugalijai, Anglijai. Tie politiniai įvykiai ardė viduramžių miestų ūkį ir vedė prie to, kad susidarė tautos ūkis. Tatai palengvino ir ūkio pervesmas surištas su Amerikos ir jūros kelio atradimu į Indiją. Atsirado naujų pasaulinės prekybos konjunktūrų, kurios dabar stiprino Vakarų Europos šalis (Ispaniją, Portugaliją, Olandiją, Angliją), ir silpnino neprekybines šalis (Vokietiją). Prekybinės respublikos, kaip antai Venecija, Genuja, Florencija, Amalfi pasiekė aukščiausio gerovės laipsnio. Dabar aiškiai pasirodė, kad prekyba ir pinigai yra turto ir politikos jėgos šaltinis.

Netrukus po naujų šalių atradimo paplito iš Ispanijos po Europą daug aukso ir sidabro ir kainos nepaprastai pakilo („kainų revoliucija"). Pinigų padauginimas buvo viena iš svarbių priemonių senovės natūraliniam ūkiui ardyti, jis pagelbėjo platintis kreditui ir kapitalistiniam ūkiui.

Dabar jau pinigai ir turtai pasidarė kita prasme politiškos galybės elementu, kaip seniau kad sakydavo: „Pecunia nervus rei publicae",—pinigai yra valstybės nervai (Bodinas). Valstybė iš luominės virstusi absoliutine, įveda kariuomenę vietoje ricierių samdomos milicijos, sucentralizavus valdžią įveda mokamą valdininkiją. Valstybei vis daugiau prireikia pinigų.

Visos šios sąlygos stumia į priekį pinigų reikšmę. Atsiranda nuomonė, kad pinigai yra jau, jei ir ne vienintelis turtų šaltinis

tai šalies gerovei svarbiausias. Iš čia atsirado dvi svarbios tų laikų ūkio mokslo sąvokos, kurios ir šiais laikais turi didelės reikšmės: didelis pinigų vertinimas ir užsienio prekybos, kaipo geriausios priemonės pinigams pritraukti į šalį, toliau, rūpinimasis pramone, kuri reikalinga prekybai. Ši praktikos priemonių sistema įvairiose šalyse buvo įvairi.

Svarbiausias klausimas, kuris rūpėjo pirmiesiems italų ir anglų rašytojams merkantilistams buvo palankus prekybos balansas. Prekybos balansu kurios nors šalies vadinasi santykis tarp įvežtų į šalį ir išvežtų iš jos prekių. Jei išvežimas didesnis kaip įvežimas, tai perteklius įšrinktų pinigų liekasi šalyje, į šalį eina pinigai. Šiuo atveju prekybos balansas aktyvus. Turėti aktyvų balansą yra aukščiausias merkantilistų pastangų tikslas. Kad jį pasiektų, reikia palaikyti užsienio prekyba, nes tik per ją šalis gauna pinigų. Šiam reikalui reikia palaikyti ir išvežamoji pramonė, kuri reikalinga ir užsienio prekybai ir prekų įvežimui į šalį sumažinti.

Priemonės tam: pašalinimas arba suminkštinimas senų pančių: muitų pačioje valstybėje; statymas tam tikslui kelių ir kasimas kanalų platesnei vietos priekyvietei sudaryti. Ypač svarbi merkantilistų muitų politika: pašalinimas išvežamųjų muitų ir, jei reikalinga, palaikymas išvežimo premijomis, stabdymas įvežimo aukštais įvežamais muitais arba draudimais. Taip antai, Prancūzijoje Colberto muitų tarifas (1664 m.), Anglijoje (1692 m.), Vokietijoje ir Austrijoje įstaigų įstatymai, kurie draudžia vartojimą svetimų dirbinių. Šiems įvežimo stabdymams atatiko: laisvas žalios medžiagos įvežimas, kurią turėjo perdirbti išvežamoji pramonė, ir uždraudimas išvežti žalią medžiagą.

Tolimesnis ardymas natūralinio ūkio manufaktūrų palaikymu privilegijomis, dirbtine steigyba, valstybės fabrikų kūrimas specialistų pritraukimas, patentų pirkimas ir t.t.

Antra vertus, visa gamyba turi būti prižiūrima valdžios einant tam tikromis taisyklėmis, kad pramonė aukštai stovėtų technikos atžvilgiu, taip pat turi būti prižiūrimas pardavimas, kad vartotojai nebūtų išnaudojami. Iš to matyti kad merkantilizmas buvo daugumoje miestų ūkis. Tolimesnė merkantilistų politikos priemonė buvo kolonijų ir prekybos kompanijų steigimas Ypač reikšmingas buvo įsteigimas 1600 m. olandų pavyzdžiu Anglų — Indijos kompanijos, turėjusios teisės nekrikščioniškose šalyse kariauti ir taiką daryti.

Toliau, pasiekti savo tikslui — gaminti kuodaugausia tinkamų eksportui prekių, reikėjo rūpintis pigia darbo jėga. Tą buvo stengiamasi pasiekti iš vienos pusės rūpinantis dauginti gyventojus: panaikinti vedybų draudimą, dovanos vaikingoms šeimoms (Prancūzijoje, pav., bajorams su 10 vaikų mokėdavo 1000 svarų pensijos). Buvo pradėta rūpintis gyventojus dauginti ir grynai politišku atžvilgiu sustiprinti valstybės apsaugos jėgai. Vienkart reikėjo laikyti žemą darbininkų atlyginimą pigiomis produktų kainomis, ir del to žemės ūkis liko lyg ir produkra. Įvežimas be muito maisto dalykų, išvežamasis muitas javams arba jų išvežimo uždraudimas buvo geriausia tam priemonė.

Pagaliau reikėjo didinti brangių metalų kiekį ir betarpiškai išnaudojant vietos aukso ir sidabro kasyklas, valstybei palaikant. Patraukimas turtingų svetimšalių, griežtas brangiųjų metalų išvežimo uždraudimas ir kitos smulkesnės priemonės turėjo papildyti tautos turto krovimą.

Ši sistema rodo, kad aukštas pinigų vertinimas buvo išeiginis merkantilistų minties punktas, bet jis buvo ne sau tikslas, bet priemonė prekybai ir pramonei palaikyti „Pinigai gamina prekybą“, sakė Thomas Mun „ir prekyba gamina pinigus“. Finansų politikos atžvilgiu tą pätį sako Colbertas: „Jei yra šalyje pinigų, tai visi žmonės turi noro pelnytis, jie leidžia juos į apyvartą ir iš šios apyvartos karaliaus iždui taip pat tenką“.

Merkantilistų praktika ir pobūdis įvairiose šalyse ir įvairiais laikas buvo įvairus. Anglų, olandų ir italų merkantilizmo pobūdis buvo daugiau prekybinis, prancūzų ir dar daugiau vokiečių—pramoninis. Merkantilizmo principų įvairiai laikėsi ir visi didieji, nuo 16-tojo ligi 18-tojo šimtmečio, monarchai ir valstybės vyrai. Anglijoje, kur del parlamentarinės tvarkos žemvaldžiai nevisiškai galėjo būti paniekinti, buvo rūpinamasis ne tik prekyba ir manufaktūra, bet ir žemės ūkiu. Labiausiai Anglija rėmėsi merkantilistų prekybos politika. 1651 m. Cromvellio išleisti navigacijos įstatymai reikalavo, kad žuvininkystė ir laivininkystė Anglų vandenų pakraščiuose, susisiekimas Anglijos su kolonijomis eitų tik anglų laivais, taip pat, kad ir kitos prekės būtų gabenamos anglų arba tos šalies laivais, iš kur eina prekės. Šios taisyklės užtikrino anglų laivams monopoliją ir tuo suardė Olandiją. Prancūzijoje merkantilizmo sistema labiausiai įvesta Colberto, del ko ji net vadinasi „kolbertizmu“. Jean Baptiste Colbertas (g.1619 m.) prie kardinalo Mazarino (Liudviko XIV-tojo

ministerio) buvo 1661 metais vyriausiu finansų kontrolieriu. Kada jis užėmė tą vietą, prancūzų pramonė stovėjo žemiau kaip anglų ir net vokiečių, administracija ir finansai buvo apverktini. Bet vidaus muitinių panaikinimu, kanalų iškasimu, pritraukimu gerų darbininkų ir pramonininkų iš kitų šalių privilegijomis ir subsidijomis, aukštais muitais, pramonės mokyklų ir akademijų steigimu Colbertui pavyko aukštai pastatyti Prancūzijos ūkis, kuris prašoko net anglų.

Svarbiausi raštai, kuriuose išdėti merkantilizmo pagrindai, Prancūzijoje buvo Bodin („Six livres de la république" 1577), kur pirmu kart aiškiai formuluotos yra merkantilistų taisyklės, Montchrétien („Traité' de l'économie politique" 1615), kur pirmu kart pavartotas „politiškosios ekonomijos" vardas, Anglijoje, Thomas Mun („Englands treasure by foreign trade", 1630), kur jis patarė leisti į užsienį pinigų prekybos reikalams. Muno knygelė geriausiai supažindina su merkantilistų mintimis. Taip pat svarbus labai garsus veikalas „Compendious or brief Examination of certain ordinary Complaints of divers of our Countrymen in these our Dayes", 1581, kurio autoriumi pirmiau buvo laikomas William Stradfford, bet iš tikrųjų nėra nustatytas. Jame išdėtos pažiūros senojo anglų merkantilizmo. Toliau Child, „Observations concernig trade", 1688 ir vėliau James Steuarto (g. 1712 Edinburge † 1780) „An inguiry into the principes of political economy". Steuartas buvo vienas iš žymiausių merkantilizmo teoretikų ir sistematikų, bet rašė jau tuo laiku, kad jo viešpatavimas buvo pakirstas fiziokratų ir Adomo Šmitho, ir todel didelės reikšmės neturėjo. Jis manė, kad šalies turtas nėra tolygus skambios monetos kiekiui; savo kainos ir gyventojų teorija jis yra Malthaus pirmtakūnas. Iš italų merkantilistų reikia suminėti Serra, Montanari (abu apie 1650) Beloni (1750) ir Genovesi (1765).

Vokietijoje merkantilizmas surištas su taip vadinamu kameralizmu (kamera — valdovo iždas), kuris duoda visuomenės ūkio, finansų, administracijos ir šiek tiek technologijos nurodymų. Seniausi jų atstovai—Obrechtas (Strasburgo profesorius 1600 m.), Besold ir Kasparas Blockas. Griežto merkantilizmo laikėsi vėlesnieji kameralistai. Iš vokiečių merkantilistų ypač svarbus Joachimas Becheris („Politischer Diskurs von der eigentlichen Ursachen des Auf - und Abnehmens der Städte, Länder und Republiken", 1668.). Toliau v. Hornigk („Oesterreich

über alles, wenn es nur will", 1684.), v. Schröder („Fürstenliche Schatz- und Renten Kammer", 1685.); v. Seckendorff; Justi („Staatswirschaft, 1752) ir v. Sohnenfels („Polizei, Handlung und Finanz", 1765.).

Įvertinant merkantilistų mokslą reikia pasakyti, kad šių dienų tautos ūkio mokslas žiūri į merkantilizmą dviem atžvilgiais. Pirmas—tie ekonomistai, kurie mano, kad valstybė neprivalo kištis į ūkio reikalus (individualistai, fritrederiai), atmeta merkantilizmą, kaipo pusiau viduramžių teoriją; antras—tie, kurie mano, kad valstybė privalo kištis į ūkio reikalus, pritaria merkantilizmui.

Svarbiausias merkantilistų mokslo dėsnis — tai palankus prekybos balansas. Kadangi šis daugiausia remiasi pinigų įvežimų, tai ir pažiūros į pinigus įgauna ypatingos reikšmės.

Merkantilistai nemanė, kad pinigai sudarytų vienintelį turtą, kaip tat jiems prikiša; bet vis delto perdėjo ūkišką pinigų ir brangiųjų metalų reikšmę ir juose matė „gerybių gerybę". Šią jų mintį tegalima įvertinti vadinamų metalistų ir nominalistų atžvilgiais. Metalizmas pinigų vertę mato jų metale, o nominalizmas žiūri į pinigus kaip į tam tikrus ženklus.

Metalistų atžvilgiu galėtų būti tokis atsakymas. Pinigų esmė yra—būti mainų įrankiu. Kad tatai aiškiau būtų, įsivaizduokime uždarą ūkį A, kuris tegamina produktus savo šeimai. Tačiau gali atsitikti, kad ūkis A mielai norėtų pakeisti savo produktų perteklių, pav., medžių, kitų ūkių B, C produktais, gyvuliais, ginklais; tegul prekyvietėje bus siūloma gyvulių ir ginklų, bet niekas iš jų savininkų nenorės gauti už juos medžių, ir čia ūkis A supras ir pajus tą naudą, kurios gali duoti tarpiniai mainai, būtent: jei jis savo medžius išsimainytų į tokias prekes, kurios tiktų daugumai mainų aktų, kurios prekyvietėje turėtų ypatingos reikšmės, nes jų kiekvienas klaustų. Tokios prėkės, pav., gyvuliai klajoklių tautoms, geriausiai tinka mainams ir ūkis A mūsų atveju pakeistų jais savo medžius—nors jie jam ir nebūtų reikalingi — tik tam, kad už juos lengva gauti norimų prekių. Buvo manoma (Smitho, Ricardo, K. Mengerio), kad priėmimas geriausiai tinkamos mainams prekės, kuri pati galėjo būti ir nereikalinga, ir yra pinigų atsiradimo ir esmės pagrindas, kaipo mainų produkto, mainų įrankio. Brangieji metalai del tinkamumo mainams, išeinančio iš jų pastovumo, amžinumo, dalu-

mo, svarumo, lengvumo persiųsti, visas kitas prekes — gyvulius, perlus, kriaukutus, kailius ir t. t. išstūmė iš apyvartos...

Šiuo atžvilgiu didelis pinigų ir svarbiųjų metalų vertinimas yra klaidingas. Pinigai yra prekė, kaip ir kitos, ir todel nėra pagrindo gaudyti tą prekę, prekybos politika remti jų įgijimu. Ricardas ir jo šio laiko sekėjai sako, kad pinigų gausumas šalyje reiškia kainų kėlimą, dvigubas kiekis pinigų, pav., tolygus dvigubai mažesnei pinigų perkamajai jėgai — kyla vietos kainos — mažėja išvežimas ir didėja įvežimas — pinigai eina į užsienį. Taigi pinigų plūdimas į šalį del aktyvaus balanso patsai savyje turi priešingumo.

Nominalistų nuomone pinigai atsiradę ne iš kapitalistinio darbo pasidalijimo, bet kaip būtina ūkio reikmenė. Jų tikslas —būti mainų tarpininku, jungti atskirus ūkius. Kadangi ne kiekvienas ūkis viską sau gamina, kas jam reikalinga, bet tik tam tikrus produktus (darbo pasidaliijmas), tai atsiranda apskritai mainų reikalas, kiekvienas atiduoda savo gaminius už pinigus: tatai suteikia pinigams abstraktinio pobūdžio. Del savo abstraktinės prigimties, kuri reiškiasi visuotinu mainų galėjimu, galėjimu viską prekyvietėje už pinigus gauti, pinigai atlieka dar ir kitas funkcijas: 1) vertės masto, 2) mokėjimo įrankio (pav. mokesnių, nuošimčių), 3) rinkti turtus ir 4) kilnoti turtą. Apskritai sakant, pinigai yra atstovas bet kurio daikto galimo gauti už juos. Del to pinigų rinkimas yra turtų rinkimas. Tuo atžvilgiu merkantilizmas tiesą sako, kad pinigų įvežimas yra turtų padauginimas. Tačiau čia yra pavojaus perdėti pinigų reikšmė. Pinigai tada tegali atstovauti turtus, kada už jų stovi mainytinieji produktai. Jei tų produktų nėra (laike karo, bado, jūroje) pinigai nustoja savo reikšmės. Pinigai teturi reikšmės tik mainų galėjimo ribose.

Šiuo atžvilgiu galima matuoti silpnas ir stiprias merkantilistų puses. Silpnos: atskiro asmens ūkio atžvilgiu, pinigai yra tokia prekė, į kurią galima išmainyti, bet kurį produktą, yra „turtas“, „lobis“, kadangi prieš atskirą ūkį stovi tautos kaipo mainomųjų daiktų suma. Bet visos valstybės ūkio, visuomenės ūkio atžvilgiu, pinigų rinkimas reiškia ką kitą; visų pirma turi būti prekių, kurių galima išsimainyti už pinigus; atvirkščiai pinigų mainomoji jėga kenčia nuo savo kiekio. Kas del nuomonės, kad pinigai tolygūs turtingumui, viena aišku, kad pirmesni turtingume ne pinigai, o patys daiktai — produktai, gerybės. Sti-

pries pusės: merkantilistai nėjo taip toli, kad būtų pinigus, kaipo tokius, laikę turtingumu; jie gerai suprato, kad pinigai ne kaipo tokie yra turtas, bet savo galėjimu atstoti turtus. Antra vertus, ir pats produktingas pinigų padidėjimo veikimas pagelbėjo susidaryti tokiai nuomonei apie pinigus. Tų laikų valstybės vyrai matė savo akimis, kaip pinigai viską gaivino, kad jie buvo reikalingi pereinant iš natūralinio miestų ir baudžiavos ūkio į kapitalistinį mainų ūkį, kuriam visų pirmiausia reikėjo mainomųjų ženklų.

Pažiūros į p r e k y b o s ir p r e k i ų b a l a n s o reikšmę panašios į pažiūras į pinigų reikšmę. Čia dar reikia turėti omenyje, kad prekybos balansas nėra lygus einančiam ir išeinančiam per valstybės sienas aukso kiekiui, taip vadinamam m o k a m a m b a l a n s u i. Šis susidaro ne tik iš prekių mainų, bet ir iš: 1) mokėjimo užsienio (ir atvirkščiai) už svetimų šalių patarnavimus, pav., frachtas, lankymasis svetimose šalyse piliečių; 2) pelno, kurį šalis gauna iš įmonių kitose šalyse; 3) procentų už paskolas, vertybinius popierius, indėlius, kuriuos šalis gauna iš užsienio (ir atbulai); 4) emigrantų pinigų siuntimo į tėvynę; 5) iš kapitalo kilojimosi tarpvalstybiniuose kredito santykiuose (valstybinių paskolų); 6) iš palikimo, dovanų, karo nuostolių ir kitų vienakarčių mokėjimų, kurie eina iš šalies į šalį. Atrodytų, kad m o k a m a s a i b a l a n s a s y r a n e k a s k i t a, k a i p p a s l ė p t a s, p r a p l a t i n t a s p r e k i ų b a l a n s a s; n e s v i s a d o s p r e k ė i š m o k a m a p r e k e, bet čia yra tik dalis prekių: patarnavimai užsieniui kaip frachtai, patarnavimai užsieniuose, kaip antai: kapitalų išleidimas į užsienio įmones.

Kadangi mokamas balansas neatatinka prekių balansą, tai galimas daiktas, kad mokamas šalies balansas gali būti aktyvus, o prekių balansas pasyvus; taip buvo prieš pat karą Anglijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, Austrijoje, Belgijoje — t u r t i n g o s e šalyse.

Šios ilgą laiką gali turėti pasyvų, nepalankų prekybos balansą, nes jos tą skirtumą gali sumokėti procentais iš skolų svetimose šalyse, iš procentų už įdėtus svetimose šalyse kapitalus. Pav., Vokietijos prieš karą gaunami procentai iš svetur siekė lig pusės miliardo. Tuo tarpu agrarinės šalys — Rusija, Balkanų šalys, Argentina taip pat Jungtinės Valstybės turėjo aktyvius balansus, kadangi jos už išvežtą į užsienį derlių gautais pinigais turėjo mokėti už svetimų šalių patarnavimus ir t. t. Todel ir

pasyvus prekybos balansas vienoje vietoje gali būti šalies gerovės ženklu, kitur atvirkščiai.

Remdamiesi čia išdėtais faktais fritrederių, individualistų, tautos ūkio mokslo mokykla sako: Prekybos balanso sąvoka apskritai nesvarbi; prekybos balansas yra suma visų atskirų įmonių balansų; jei valdžia nesikiš, paliks prekyba laisva, tai susidarys tokis balansas, kuris atatiks visus ūkius. Toliau: prekyba ir ūkio veiksmai daromi atskirų asmenų savo individualiniais sumetimais, o ne valstybiniais. Todel nėra jokio skirtumo ar du piliečiai tos pačios šalies santykiauja ar įvairių šalių.

Kita vidurinė, labiau istoriškai galvojanti, kryptis sako, kad prekybos balansas nėra vienodos reikšmės dalykas; merkantilistų pažiūros į jo reikšmę nėra visiškai klaidingos, bet jos yra nepilnos ir šabloniškos.

Tačiau tais laikais praktikoje tatai turėjo didelės svarbos, nes išeinančios iš natūralinio ūkio šalys nieku daugiau negalėjo išmokėti savo užsienio skolų kaip tik užsienio prekyba. Bet ir ši pažiūra, arčiau prisižiūrėjus, nevisiškai atatinka merkantilistų mintis. Visų pirma reikia pripažinti, kad pirmiau išdėtas prekių balanso sąvokos praplatinimas ligi mokamojo balanso, kuriuo šiais laikais manoma merkantilizmas pribaigti, yra tik neleistinas sąvokų keitimas, bet joks mokamojo balanso išaiškinimas. Nes prekybos balansas liekasi mokamojo balanso dalis arba funkcija, ir problema vis tik palieka. Jei mes matėme, kad galų gale santykiuojant ir tautos ūkiams mokama prekėmis ir atskiriems ūkiams, tai prekių balansas privalo turėti pagrindo pinigų balanse, kaip galų gale ir mokamasis balansas išsireiškia prekių ir (patarnavimų balansų). Jei mokamasis balansas aktyvus, tai prekių balansas gali būti pasyvus, kaip aukščiau sakyta, bet mokamojo balanso aktyvumas vis tik privalo turėti prekių pagrindą (pav., kapitalas užsienio įmonėse) — tai yra pirmoji, didelė merkantilistų prekybos balanso, tiesa. Del visako nereikia žiūrėti į užsienio prekybą kaipo į savarankišką dalyką, bet kaipo į turintį vidujį prekių gamybos pagrindą. Tatai veda prie merkantilistų prekybos balanso mokslo esminio susiaurinimo: kad pirmutinis ir pastovus gerovės šaltinis yra sava prekių gamyba, ir todel pasaulinės prekybos santykiai (aukso priplūdimas) turi tik pereinamos reikšmės.

Antroji didžioji merkantilistų prekybos balanso mokslo tiesa yra tai, kad atskiras ūkininkaująs as-

muo neprivalo būti traktuojamas kaipo atskira vieta, bet kaipo bendros visuomenės narys. „Prekybos balansas“ nėra paprasta privatinių balansų suma. Pagrindas, del ko vienas atskiras balansas tokis, o ne kitokis, glūdi visuomenės ūkio prekių mainų santykiuose. Tegu, sakysime, vidaus stovis bus pagrindas abiems toms tiesoms, tai problemos sunkumas išsiriša taip: „prekybos balansas“ yra kolektyvinė sąvoka; svarbu ne tas, kad mokamasis prekių balansas pasyvus ar aktyvus; reikia turėti omenyje, taip vadinamąjį p r o d u k c i j o s balansą. Balanso aktingumas, kuris remiasi išsipardavimu (kaip, sakysime, po karo Vokiečių ar Austrų) yra žalingas; pasingumas, kuris remiasi produktingomis skolomis, naudingas. Pats pasyvus mokamas balansas dar nerodo šalies smukimo. Nes jei skolos nesuvartojamos, bet už jas statomi geležinkeliai, fabrikai, žalios medžiagos gamyba organizuojama, tai jos tarnauja šalies gerovei pakelti. Produkcijos balansas rodo turtų padidėjimą ar sumažėjimą; apie gerovės padidėjimą tegalima spręsti iš gamybos, suvartojimo ir balanso šalies viduje.

Merkantilizmo kritikai, John Law.

Vienašališkas merkantilistų prekybos ir pramonės palaikymas ir artimi dar viduramžiams varžymai sukelia kritiką ir nepasitenkinimą juo. Pirmutinis buvo Boisquillebert („Métail de la France“, 1712). Jis stojo už paniekintą žemės ūkio luomą, ir ypač kritikavo Colberto javų išvežimo uždraudimą, kas mažino javų kainas ir ardė žemės ūkį, be to polemizavo prieš supainiojimą tautos turtingumo su skambių metalų turėjimu. Jis kėlė dirbančių klasių reikšmę, palyginus su nedirbančiomis. Taipo pat maršalas Vaubanas („Projet d'une dîme royale“ 1707), reikalavo tiesioginių mokesnių reformos ir susirūpinimo dirbančiomis klasėmis, kurios sudarą šalies gerovės pagrindą.

Kaipo tolimesnius merkantilizmo kritikus galima nurodyti: C a n t i l l o n ą, liberalą G o u r n a y, kuris ilgą laiką neteisingai buvo vadinamas autorium priežodžio „Laissez faire, laissez passer“ ir D'A r g e n s o n ą, senesnį autorių priežodžio „Laissez passer“ ir radikalinės l a i s v o s p r e k y b o s šalininką. Anglijoje tuo laiku merkantilizmą kritikuoja L o c k a s, D u d l e y N o r t h, P e t t y († 1683) ir kit. Anot Locko, žmogaus darbas yra turtų šaltinis, o anot Petty—žmogaus darbas ir žemė.

Kai, Liudvikas XIV mirė (1715), valstybės skolų palūkanos prašoko pajamas; Prancūzija negalėjo mokėti savo skolų. Regentas Orleano Pilypas patikėjo drąsiems šoto Jono Lawo finansų plenams (veik. „Money and Trade", 1705 m.).

John Law išvystė kredito teoriją, kad tvirtas gerybių mastas yra ne svyruoją auksiniai ir sidabriniai pinigai, bet dirva ir žemė — geriausias auksas. Bet žemė negali būti paleista į apyvartą. Reikia ją paleisti į apyvartą hypotekos popierių pagalba. Viduje šalies turi vaikščioti tik popieriniai pinigai, garantuoti žeme. Tie pinigai turėjo būti geresni kaip sidabras. „Žemė negali nustoti savo vertės, o pinigas gali"—sakė Law. Ir toliau jis dėstė: „Kredito padauginimas reiškia tą patį, kaip ir tikrųjų pinigų padidinimas ir yra naujas savarankis kapitalas". Ryškiausias jo dėsnis: „C'est au souverain a donner le credit, et non a le recevoir"—valdytojas duoda kreditus, o negauna jų!

Regentas Orleano Pilypas griebės Lawo pasiūlymo, kaipo paskutinės priemonės. 1716 metais gegužės m. buvo įsteigtas „Banque générale". 1717 m. bankas susilieja su „Misisipės Komdanija" ir padaro jos akcijas valstybės popieriniais pinigais. Buvo leidžiama begalės notų (kurios tačiau nebuvo padengtos žemės įkaitais]. Po trumpo triukšmo prasidėjo greitas tų pinigų kurso kritimas 1720 m. Law turėjo bėgti, o valstybė paskelbė bankrotą (1721 ir 1722 m.).

Kadangi Law planai ir šiandien tebesiūlomi, tai pravartu jo teoriją arčiau panagrinėti. Jo hypotekiniai pinigai negalėjo tinkamai eiti į apyvartą. Bet Law reiškė tą pačią mintį, kaip ir velesnė vadin. „bankinė teorija", skelbdamas, kad ženklų (popierinių pinigų) padauginimas neveikia taip kainų, kaip sidabrinių pinigų padaugėjimas. Ji sakė, kad pinigų leidžiamoji įstaiga „tiek teleidžia, kiek jų reikia... tai ir popieriniai pinigai nenustoja savo vertės ir jų turima tiek, kiek iš tikrųjų reikia" ...„žmonės gauna darbo, šalis taisosi, steigias manufaktūros..., bet kainos nekyla".

Šios kredito teorijos didžiausia klaida yra ta, kad jinai mano, jog kredito pagalba galima sudaryti antrą savarankį kapitalą, naują gerybę, ir tuo pačiu pripažįsta, kad pinigus gali pakeisti kredito ženklai. Bet taip nėra, nors tokiai nuomonei ir yra davinių — tos pat teorijos buvo laikytasi ir Prancūzų revoliucijos metu. Panašią teoriją išvystė ir šotas M a c L e o d s (gim. 1821, „Dictionary of political economy", 1863 m.), kuris

palaikė Lawo pinigų pakeltimą kredito ženklais. Taip pat jau naujoji Knappo pinigų teorija stovi nepertoli nuo pakeltimo kredito tikruoju kapitalu, nes popieriniuose piniguose temato formalinę perkamąją jėgą. Taigi, čia labai svarbu yra išsiaiškinti tikrą dalykų būklę.

Kredito santoris yra tokis, pav., kada A stato prekes B, bet B nemoka, o tik pasižada vėliau sumokėti. Tas pasižadėjimas gali būti padarytas žodžiu arba raštu, būtent vekseliu (ypač griežtu pasižadėjimu sumokėti).

Kas čia atsitinka: B gauna gerybes neduodamas už tai tuojaus iš savo pusės kitų gerybių ar pinigų; suprantama, kad jis vėliau grąžins ekvivalentą. Svarbu čia tai, kad B naudojasi gerybėmis, kurių jis nėra dar sumokėjęs. Dabartinis jo ūkis, dabartinis kapitalas duoda jam naudos. Galimas ateityje veiksmas, kuris glūdi kredito pagrinde, rodo tą pat savotišką abstraktinį pobūdį, kuris privalus apskritai mainų reiškiniams, kaip antai pinigams. Mainuose tų daiktų vietoje, kurių aš per daug turiu, aš gaunu daiktų, kurie man reikalingi, mainai pakelia daiktus aukščiau jų individualinių savybių, daro juos visuotinai, abstrakčiai vartojamus. Bet kreditas yra ne kas kita, kaip mainų reiškinys, kada vieną gerybę perduoda, o ekvivalentas jos grąžinamas ateityje. Svarbu ne tik abstraktinė mainų pusė: kad B gauna daiktą, kurį jis produktyviai gali vartoti, o kredito davėjas ne; bet jis dar ir padauginamas ateityje. Ir dar daugiau: tas veiksmas ateityje gali eiti toliau: A gali mokėti C, C—D skolos pasižadėjimu, B (vekseliu); C, D..., žinoma, reikalaus atmesti nuošimčius, už tai, kad jie pinigus gaus tik po kelių mėnesių. Bet svarbiausia tai, kad surišti mokėjimais su B asmenys, B skolomis išmokės savo skolas. Ir toliau gali atsitikti, kad tas D yra bankas, ir jei jis atperka vekselį banknotais, vadinasi, duoda jam vėl skolos pasižadėjimų, kurie vėl eina kaipo pinigai. Bet ar tai iš tikrųjų pinigai? Tai yra klausimas, kuris čia kyla, neatsakius į jį, bus neaiški šių laikų kredito ir pinigų sistema. Panagrinėkime iš pagrindų: mano skolomis, kitas apmoka savo skolas, arba tikriau sakant, mano pasižadėjimu sumokėti, t.y. ateityje sumokėtinais mano pinigais. Ir dar daugiau: pinigai, kuriuos aš turiu gauti (už gautas prekes arba pinigus), yra ne kas kita, kaip paslėptos gerybės. Mano draugai moka, tikrai sakant, ne kreditais su tuščiu pasižadėjimu savo skolas, bet tokiu pasižadėjimu už kurio slepiasi tikrai gautos gerybės (ir jie žino ar tik tiki, kad jos mano

vaisingai naudojamos): vadinasi padengtais pasižadėjimais. Jei kredito dokumentas yra apyvartos įrankis, tai ir skolos iš tikrųjų apmokamos ne fiktyvėmis gerybėmis, bet esamu pas skolininką kapitalu, t. y. tikruoju ne ateityje būsimu kapitalu.

Taigi Lawo teorijos branduolys yra sveikas, nes kreditas nėra naujas, bet iš tikrųjų senas kapitalas, kuris eina į apyvartą ir kredito pagalba tampa naudingas. Tuo, kad kapitalas paleidžiamas į apyvartą, vaisingai naudojamas kreditas duoda iš tikrųjų senam kapitalui kažin ką naują. Tikras kredito sąvokos apibrėžimas yra tokis: kreditas yra svetimo kapitalo naudojimas ne tuojaus, bet po kurio laiko, grąžinant jo ekvivalentą; ir kredito dokumentai (vekseliai, notos) yra: a t s t o v a i t i k r a i e s a m o kapitalo. Šis sąvokos apibrėžimas tinka prekių statymams paskolai, taip pat vekselių ir vertybinių popierių apyvartai. Vekseliai daugiausia susirenka į bankus. Bet iš jų netik imami pinigai, į juos suplaukia ir atliekami kapitalai, ir jie gali paėmę procentus („diskontavę") priimti juos pirm įmokėjimo termino. Lėšų perteklius įgalina laukti ateities mokėjimo. Ir jei sakoma, „kreditas brangus", tai reiškia, kad tie pertekliai sumažėjo — bet patys kredito ženklai čia niekuo nekalti.

Fiziokratai.

Nors merkantilizmas, kaip mes matėme, buvo jau visokiais būdais kritikuojamas, tačiau dar nebuvo susidarę tam tikros visuomenės ūkio mokslo sistemos, kurią būtų buvę galima prieš jį pastatyti.

Pirmas tokią sistemą sugalvojo prancūzas Q u e s n a y, davęs pradžią visuomenės ūkio mokslui vadinamam f i z i o k r a t i z m u. Štai keletas bruožų iš to pirmojo, tikra prasme ekonomisto, gyvenimo.

F r a n ç o i s Q u e s n a y, laukų darbininko sūnus, gimė 1694 m. Netekęs anksti tėvo, jau vienuolikos metų išmoko skaityti, 16 m. stojo mokiniu pas gydytoją. Vėliau per 5 mokslo metus studijavo medicinos ir gamtos mokslų raštus, ir 1717 m išlaikęs egzaminus tapo gydytoju. Pagarsėjęs savo raštais 1749 m. buvo pakviestas Pompadouros ir Liudviko XV gydytoju Jis parašė „Tableau économique“ (1758); „Maximes générales“ 1766 m. Pirmi veikalai iš politiškosios ekonomijos „Javai“ ir „Nuomininkai“ pasirodė Didžioje Enciklopedijoje. Jam gyvenant susidarė mokykla, kurios žymesnieji vyrai buvo senis V. M i r a b e a u, A. R. J. T u r g o t, Mercier de la Rivière, Nic. Beaudeau ir kit. Quesnay mirė 1774 m., kada Turgot tapo ministeriu.

Svarbiausia fiziokratų sistemos sąvoka yra „prigimtinė tvarka“ (l'ordre naturel“). Ką tat reiškia?

Visų pirma ją reikia suprasti, kaipo kažin ką priešinga „socialinei tvarkai“, sudarytai pačių žmonių valia. Bet tokio apibrėžimo dar maža. Prigimtinė tvarka, vadinasi, reikia pastatyti prieš dirbtinę civilizaciją. Ir jei taip, tai žmogui daugiau nieko nebelieka, kaip tik grįžti prie senos tvarkos.

Prigimtinė žmogaus teisė pirmykščiais laikais yra nuosavybės teisė, t. y. laisvas visų turtų valdymas, kuriuos individas įgauna savo darbu arba pasisavina, ir teisė laisvai save išlaikyti. Ir jei dabar žmonės norėdami geriau patenkinti savo prigimtines

teises dedasi į valstybę, tai del to dar tų teisių nenustoja, ir kiekvienas rūpinasi kiek galėdamas geriau aprūpinti savo likimą. To tikslo siekimas ir sudaro „prigimtinę teisę“ visuomenės ūkio gyvenime.

Iš to išeina labai svarbus visuomenės ūkio politikos reikalavimas: individas privalo būti visiškai nevaržomas savo ūkio veiksmuose, turi būt asmens laisvė, verslo laisvė, pramonės ir vartojimo laisvė ir laisva nuosavybė,—tos yra pagrindinės sąlygos. Garsūs buvo jų sistemos principai: „laissez faire et laissez passer, le monde va de lui même“. Valstybė turi visus varžymus panaikinti ir duoti visuomenės ūkiui visišką laisvę.

Kuo turi remtis atskirų individų ūkiškieji darbai, kurie galėtų duoti jiems gerovės? Pagrindinis ūkiškas verslas, anot Q u e s n a y, yra žemės ūkis; nes tik pirmykšte gamyba—laukų darbu, remiasi kitų daiktų gamyba ir darbo pasidalijimas. „L'agriculture est la source de toutes les richesses de L'État“,—žemės ūkis yra šaltinis visų valstybės turtų. Savo garsaus veikalo antraštėje „Tableau“, jis sako: „Pauvres paysans, pauvre royaume! pauvre royaume —pauvre roi“,—neturtingi ūkininkai—neturtinga šalis; neturtinga šalis—neturtingas karalius. Ne pinigai, ne prekyba ir pramonė yra tikras gerovės šaltinis, bet žemės ūkis, nes šie kiti darbai tik k e i č i a m e d ž i a g ą ir v i e t ą, bet nekuria; tuo tarpu žemės ūkis maitina žmones ir gamina žalią medžiagą. Prekyba, pramonė ir transportas priklauso žemės ūkio.

Dalykai taip atrodo: ūkininkas iš jaučių turi odos, o iš jos ir savo batus, iš savo medžių turi padarinės medžiagos, bet kad išvengtų medžiagos ir darbo gaišinimo, jis laiko sau naudingesniu daiktu, tą darbą pavesti tam tikriems darbininkams—odininkams, kurpiams, dailidėms, ir sumokėti jiems už darbą savo žemės ūkio produktų ištekliais. Santykiai susidaro toki, kad dauguma ūkininkų laiko sau žmogų, kuris gamina jiems padarinę medžiagą, odas dirba, batus siuva. Taigi ir aišku, kad ūkininko darbas yra vienintelis turtų šaltinis „visuomenės mechanizmo motoras“; tuo tarpu pramonės darbas tik pakeičia. „Šioje cirkuliacijoje ūkininko darbas yra pirmutinis“ (Turgot), jis užlaiko ir maitina kitus luomus.

Produktingas, kuriamas yra tik ūkininko darbas. Keisdamas ir kilnodamas gerybes darbininkas padidina jų vertę, bet tik tiek, kiek atseina jo išlaikymas; nes odininkai, dailidės ir kt., kurie

perdirba ūkininko žaliavą, užsidirba sau tik pragyvenimą, bet nieko nauja jie nepadaro.

Taigi, vien tik žemdirbių luomas (kurį tuomet sudarė visų pirma nuomininkai) tėra vaisingas luomas. Žemvaldžiai yra priešinga šiems klasė—ji užsiėmus politika; prekyba ir pramonė yra nevaisingos klasės (classe sterile).

Prie šių trijų aktyvių gyventojų klasių reikia dar pridėti pasyvinę samdomų darbininkų, kurie aktyviai ūkiu nesiverčia, bet gauna tvirtą atlyginimą; ūkyje jie svarbūs tik kaipo vartotojai, ir reikalingi ypatingos valstybės globos.

Žemės ūkis tegali išsimokėti esant nuolatos aukštoms javų kainoms, nes tik tada ūkininkai galės išleisti aukštas grynas pajamas žemvaldžiams, pramonės ir darbininkų klasėms laikyti, ir tuo, apskritai, pakels šalies gerovę. Todel turi būti atmesti visi javų išvežimo varžymai. Merkantilistų prekybos balansą Quesnay visiškai atmetė. Griežtas prekybos ir pramonės laisvės reikalavimas ir laisvos varžytynės kyla iš jo mokslo.

Del vertės ir kainų susidarymo fiziokratai iškėlė ir subjektyvius jų elementus ir objektyvius, su kuriais šiandien negalima sutikti. Darbininkų atlyginimas, kaip jau sakyta, yra ne kas kita, kaip išaikvotos darbo jėgos grąžinimas — pragyvenimas. Šį mokslą vėliau Ricardas ir socialistai išvystė plačiau. Pinigai, fiziokratų nuomone, nebuvo prekė, o tik ženklas... Tuo tarpu kai merkantilizmas gyventojų skaičių laikė valstybės turtu, Quesnay gyventojų dauginimąsi laiko pareinamu nuo valstybės turtų augimo. Tuo jis iškelia mintį, kurią vėliau išvystė savo gyventojų moksle Malthus.

Kaip merkantilistai, taip ir fiziokratai pinigų ir gerybių atsargas laikė ne negyvų visuomenės turtu, bet daugiau kaipo priemonėmis tolimesnei gamybai. Anot Quesnay, visuomenės ūkis eina tam tikra cirkuliacija. Tuo jis norėjo parodyti, kaip turtai iš vienos klasės tenka kitai, kad jie eina ir grįžta visuomet tais pačiais kanalais, ir kad, kaip sakė Turgot, ta „cirkuliacija palaiko visuomenės organizmo gyvybę, taip pat, kaip ir kraujo cirkuliacija kūne palaiko gyvulio gyvybę“. Toks mokslininkas kaip Quesnay, kuris jau buvo parašęs knygą apie „gyvulių ekonomiją“ ir, kuris žinojo Harveyo atradimą, negalėjo neperkelti šios biologijos idėjos į sociologiją. Jis parodė ją savo „Tableau economique“, kurioje aiškiai matosi ta pajamų cirkuliacija, kuri taip labai stebino tų laikų žmones.

Kaip jau mes matėme, Quesnay skiria tris socialines klases:

1. Produktingąją klasę, kurią sudaro vieni tik žemdirbiai.

2. Savininkų klasę, suimdamas į ją ne tik tuos, kurie turi žemės nuosavybės, bet ir tuos, kurie užima valdžios vietas.

3. Neproduktingą klasę, kurią sudaro pramonininkai, prekybininkai, tarnai ir laisvosios profesijos.

Kas yra turtingumo šaltinis?—Žinoma, pirmoji klasė, nes ji vienintelė, kuri gamina. Įsivaizduokime, kad ta klasė gamina už 5 miliardus frankų. Visų pirma jai reikalingi 2 miliardai frankų pačiai pragyvent ir gyvuliams, sėkloms, trąšoms išlaikyt tos pajamos neina į cirkuliaciją, jos pasilieka prie savo šaltinio.

Taigi, žemdirbių klasės nuožiūrai pasilieka 3 miliardai frankų. Bet kadangi jai vienų žemės ūkio produktų nepakanka, jai reikalingi manufaktūros išdirbiniai, drabužiai, įrankiai ir t. t., už tat ji sumoka pramonės klasei, sakysime, 1 miliardą.

Taigi, jai belieka 2 miliardai frankų, kuriuos ji sumoka savininkams ir valdžiai kaipo nuomą ir mokesčius.

Tuos du miliardus savininkų klasė suvartoja pragyvenimui: visų pirma jai reikalingi dalykai, kuriuos perka iš žemdirbių (jei jų negauna natūra). Tegu, sakysime, jie sumokės už tat 1 miliardą, kurs tuo būdu grįš žemdirbiams, o antrą miliardą tegu sumokės nevaisingai klasei.

Kas del nevaisingos klasės, nieko negaminančios, ji taip pat viską gauna iš antrų rankų — produktingosios klasės. Tačiau ji gauna savo pajamas dviem keliais: 1 miliardą iš žemdirbių klasės už manufaktūros produktus ir antrą miliardą iš savininkų klasės taip pat už manufaktūrą. Šis paskutinis miliardas yra vienas iš tų dviejų, kuriuos savininkų klasė gavo iš žemdirbių — jis padarė pilną ratą.

Šiuos du miliardus, kuriuos gavo nevaisinga klasė, suvartoja, žinoma, sau išgyventi ir žaliai medžiagai pirktis savo pramonei. Ir tų produktų ji tegali gauti iš žemdirbių sumokėdama jiems už tai tam tikrą sumą pinigų. Tuo būdu tie 2 miliardai sugrįžta į savo šaltinį. Su tuo miliardu, kuris jau grąžintas savininkų klasės ir 2 miliardais neparduodamų produktų, kuriuos pasiliko patys žemdirbiai savo rankose—visi 5 miliardai grįžo produktingai klasei—tas ciklas gali kartotis be galo.

Prekyba—mainai—yra veiksmas reiškiamas posakiu do ut des, ir, anot fiziokratų, nieko negamina. Jei kiekviena da-

lyvaujančių mainuose šalių gauna tikrą ekvivalentą, tai iš kur čia atsiranda naujas turtas? Tiesa, galimas daiktas, kad prekyboje viena ar antra pusė gali gerai pasipelnyti, bet ir šiuo atveju jokio turto nesusidaro, nes ką vienas pelno, tai kitas to nustoja.

Užsienio prekyba „negamina“ daugiau kaip vidaus prekyba —ji tik pelnos, „o tai yra didelis skirtumas, nes ką vienas pelno, to kitas nustoja“. „Visos prekiaujančios šalys stengiasi kaip galėdamos daugiau pasipelnyti iš prekybos, bet nuostabus dalykas! — visos jos trokšta pralobti iš kitų“.

Kadangi fiziokratai tikėjo, kad žmonių visuomenėje viešpatauja „prigimtinė tvarka“, kuri savaime eina, tai nėra jokio reikalo turėti rašytų įstatymų, nes pati gamta nurodo žmogui, kas jam naudinga. Valstybės uždavinys kuo mažiausiai kištis į piliečių reikalus. Valstybė turi kuo mažiausiai leisti įstatymų, bet išlaikyti kuodidžiausią autoritetą. Bet fiziokratai nepanašūs į liberalus ar anarchistus. Jų idealas paveldėjama, centralizuota, galinga monarchija.

Charakteringa yra fiziokratų m o k e s č i ų s į s t e m a. Ji nuosekliai yra išvesta iš jų mokslo apie gryną produktą ir pagrindinę nuosavybę. Kaip mes jau žinome, pajamų paskirstyme tedalyvauja trys klasės: savininkai, žemdirbiai ir darbininkai. Bet yra dar ir ketvirtas pretendentas — tai valstybės suverenas, kuriam reikalingos lėšos ir kurių jis privalo tiek gauti, kiek jam reikia. Iš kur tuos mokesčius imti? — Žinoma, tik iš gryno produkto, kadangi tik šis vienas yra tikrai n a u j a s t u r t a s; visos kitos pajamos eina išlaidoms sumokėti arba išlaikyti pramonininkus ir žemdirbius. Todel mokesčiais privalo būti apkrauti žemvaldžiai. Iš čia ir kilo reikalavimas įvesti vieną ir tiesioginį mokestį — nuo žemės. Netiesioginiai mokesčiai nepageidaujami ir vargina liaudį. Tokie tat fiziokratų svarbiausieji dėsniai...

Kurios reikšmės jie turi visuomenės ūkio mokslui?

Visų pirma reikšmė „T a b l e a u“ yra labai svarbi tuo, kad iškelia „cirkuliacijos“ problemą. Ši parodo, kad visuomenės ūkis visuomet juda—cirkuliuoja, nestovi vietoje. Taip pat aiškiai išrodo skirtumą tarp stovinčio vietoje ir judančio arba, kaip paskutiniu laiku sakoma, tarp „statinio“ ir „dinaminio“ ūkio. Toliau, „lentelė“ aiškiai nurodo santykius visų ūkio šakų. Pagal tą lentelę svarbu buvo nustatyti, kuriai klasei tenka žemdirbių pajamos: jei perdaug tenka pramonei ar išeina į užsienį, tai pirmykštė gamyba permaža turi darbo ir tuo galima pakenkti

tautos turtingumui, nes tokios išlaidos neproduktyviai suvartojamos; juk tik tas duoda grynų pajamų, kas įdedama į pirmykštę gamybą. Tuo atžvilgiu fiziokratai žiūrėjo į Quesnay sugalvotas „Tableau“ kaipo į talismaną, kuris turi pagerinti šalies ūkį. Iš to suprantama Mirabeau pasakymas, kad pasauly esą trys dideli išradimai: raštas, pinigai ir „Tableau économique“. Toliau yra taip pat labai svarbu, kad „lentelėje“ pagrindan padėtos prekės, o ne pinigai.

Įvertinant fiziokratų mokslą visų pirma reikia pasakyti, kad tai yra visuomenės ūkio sistema pilna to žodžio prasme, kurios kontūrus davė Quesnay. Joje yra teisingas ir gilus visuomenės ūkio cirkuliacijos ir visų to ūkio dalių savitarpinės priklausomybės nurodymas. Fiziokratai suprato atskirus visuomenės ūkio reiškinius kaipo viso visuomenės ūkio dalis. Čia kaltas buvo ir jų filosofiškas pagrindas — mechaniškas visuomenės gyvenimo „prigimtinis“ dėsningumas su individo nauda kaip ūkio pagrindu. Individualistinis ūkio supratimas ir griežto priežastingumo sąvoka yra tai, ką visuomenės ūkio mokslui paliko fiziokratai toliau plėsti. Pagrįsdami ūkio mokslą individo nauda, jie davė pradžią deduktyviniam metodui.

Pagrindinė Quesnay mintis apie vienintelį pirmykštės gamybos (žemės ūkio) produktingumą yra neteisinga, nes ji remiasi neteisingu „grynų pajamų“ supratimu.

Tiesa, žemės ūkyje pajamos labai aiškios. Jei, pav., gautas 10-tas grūdas, tai ir pajamos yr aiškios. Bet jei dailidė iš lentų padaro stalą — tai kur čia grynos pajamos? Atsakymas — naudoje. Stalas visados yra kaž kas naudingesnis kaip lentos, ir sutaupytas padarytomis išlaidomis darbo laikas per visą stalo naudojimo laiką bus jo grynos pajamos. Atvirkščiai, dešimtas javų grūdas yra aplamos pajamos, bet ne grynos, nes darbas ir kitos gamybos išlaidos (nuostoliai) gali būti didesni kaip visas pelnas. Visų pirma svarbu ne tai, kad darbas pagamintų naujos žalios medžiagos, bet kad naujai pagamintas daiktas duotų daugiau naudos, kaip jam išleista. Pramonės darbas tik tada bus nenaudingas, kada jo pagaminimas neduos didesnės naudos, kaip jam išleista. Pav., jei plūgo pagaminimas—geležis, darbas, kalvio išlaikymas ir kitos išlaidos būtų didesnės, kaip kad jis duotų naudos žemės ūkiui, tad toks darbas—nenaudingas.

Toliau del prekybos. Fiziokratai laikė ją neproduktinga. Šiandien niekas neabejoja, kad prekyba atneša visuomenei nau-

dos. Prekyba kilnoja prekes iš vienos šalies į kitą — kur tų ar kitų prekių yra klausiama.

Kas del Quesnay manymo, kad pramonės darbas pakeičia tik formą, tatai yra technikos atžvilgiu išsireiškimas, o ne visuomenės ūkio, bet ir techniškai ne visiškai atatinka tikrenybę: pav., chemijos pramonė pagamina naujos medžiagos lygiai taip pat kaip ir žemės ūkis.

Dar ir šiandien žmonių sąmonėje yra užsilikęs manymas, kad žemdirbys visus išmaitina. Tai yra tiesa, bet iš to dar neišeina, kad žemdirbių luomas tėra vienintelis produktingas. Galima juk manyti, kad pramonė ir prekyba aprūpina žemdirbį, ir kad žemdirbys labiau priklauso pramonininko, nes jis jam gamina įrankius, drabužius ir kitus būtinai reikalingus daiktus. Tačiau reikia pripažinti, kad išmaitinimas yre svarbiausia reikmenė. Tatai ir yra teisingas Quesnay produktingumo teorijos branduolys: kad savo gerovės, savo ūkio įvairias šakas įvairiai vertiname. Tai dar nereiškia, kad antraeilė gamyba neproduktinga.

Iš to, kas buvo kalbėta, aišku, kad gėrybės sąvoka visuomenės ūkio teorijoje turi labai didelės reikšmės. Nuo to, ką pavadinsime gerybe pareis ir tai, kas produktinga. Nes dar ir šiandien dauguma (ūkininkai) mano, kad mokytojai, mokslininkai gydytojai, valdininkai, pirkliai yra neproduktingi, nes ūkininkai ir įmoninkai duoda jiems pajamų. Tokios pažiūros yra giminingos fiziokratų pažiūroms, nes pripažįsta gerybėmis tik daiktus, o ne ir nematerialius reiškinius. Bet kadangi pramonės darbas yra neproduktingas, tad taip pat produktinga prekyba ir laisvos profesijos. Todel gerybe reikia vadinti kiekvieną elementą, ar tai būtų daiktas, ar patarnavimas, ar santykis, ar teisės —apskritai, kas ūkio veiksmuose yra priemonė. Ūkio atžvilgiu produktingas yra kiekvienas veiksmas, kuris sudaro gerybę.

Fiziokratų mokykla. Aplink Quesnay susispietė būrys ištikimų žmonių, kurie pasivadino save ekonomistais. (Fiziokratų vardą jie gavo vėliau iš Dupont de Nemouro, Quesnay mokinio). Pradžioje į tą mokyklą valdžia šnairiai žiūrėjo, bet vėliau įgavo ji didelės reikšmės ir paėmė valstybės vairą į savo rankas, nes Turgot, artimas fiziokratų šalininkas, tapo ministeriu.

Fiziokratų mokslas pagarsėjo ir užsienyje; tik Anglija nepasidavė jo įtakai. Fiziokratizmu buvo persiėmę daugelis tų laikų Europos monarchų.

Po Quesnay mirties (1774 metais), fiziokratų mokykloje kyla ginčai: Condillacas ima ir pripažįsta prekybą ir pramonę produktingas. Mokykla visiškai suiro, kada 1776 m. Turgot buvo nuverstas, nes nepajėgė sutvarkyti pairusių finansų savo radikalinėmis priemonėmis.

Klasikų mokykla.

Adomas Smithas.

Nors fiziokratai iškėlė daug svarbių visuomenės ūkio klausimų, sudarė savotišką to mokslo sistemą, bet tikruoju politiškosios ekonomijos mokslo tėvu laikomas yra anglų ekonomistas Adomas S m i t h a s, kuris davė pradžią vadinamai k l a s i k ų mokyklai, autoretitingai viešpatavusiai nuo aštuoniolikto šimtmečio galo ligi maždaug 1880 metų ir su tam tikromis pataisomis nenustojusiai savo reikšmės ir ligi paskutinių laikų.

A d o m a s S m i t h a s gimė Šotų mieste Kircaldy 1723 m. birželio m. 5 d. Mokėsi Glazgovo universitete nuo 1737 ligi 1740 m., kur ypač pamėgo savo mokytoją F. H u t c h ė s o n ą. Nuo 1740 m. ligi 1746 m. baigė mokslus Oksforde. Tuo laiku to universiteto būklė mokslo atžvilgiu nestovėjo aukštai: dauguma profesorių net neskaitė savo kursų. Grįžęs į Šotus pats skaitė Edinburgo universitete du laisvus kursus—Anglų literatūros ir politiškosios ekonomijos,—kur jau tada gynė laisvą prekybą. 1751 m. tapo logikos profesoriumi Glazgove, geriausiame tuo laiku universitete visoje Europoje. Metams praėjus tame pačiame universitete jis paėmė filosofiškosios moralės katedrą. 1759 metais išleido savo veikalą „Moralinių jausmų teoriją", kuris iškėlė jo reputaciją. 1764 m., būdamas jau 40 m., meta profesoriavęs ir lydi jauną kunigaikštį į užsienį. Būdamas Prancūzijoje A d o m a s S m i t h a s susipažįsta su fiziokratais (su Turgot) ir su enciklopedistais. Tuluzoje jis pradeda savo garsųjį veikalą. „Visuomenės turtų prigimties ir priežasčių tyrinėjimai" — An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations". Grįžęs į Šotus Smithas apsigyvena Kircaldy pas savo motiną ir pasišvenčia tik mokslui. 1773 m. veikalas buvo beveik baigtas, bet Smithas iškeliavo į Londoną ir tik po trijų metų, 1776 m., pasirodė šis jo darbas, kuris iškėlė jo garbę. 1778 metais Smi-

thas buvo paskirtas Edimburgo muitinės komisaru ir paliko joje ligi savo mirties, ligi 1790 m.

Kurį laiką buvo manoma, kad Adomas Smithas svarbiausias savo mintis paėmęs yra iš fiziokratų, bet ta nuomonė pasirodė klaidinga, kada buvo išleisti (1896 m.) užrašai vieno studento klausiusio jo politiškosios ekonomijos kurso. Iš tų užrašų matyti, kad pagrindinės Smitho mintys jau buvo susiformavę prieš kelionę į Prancūziją.

A. Smithas buvo maždaug tokių pat filosofiškų pažiūrų kaip ir Quesnay—jis buvo deistas—racionalistas ir individualistas. Jam didelės įtakos turėjo filosofas Humas, su kuriuo jis ir pats savim draugaudavo. Humas savo filosofijos pagrindan deda simpatiją, kaipo svarbiausią moralės principą. Tų pat pažiūrų laikėsi ir Smithas.

Švarbiausieji jo dėsniai yra šie: 1. Darbo pasidalijimas, 2. Laisvas ekonomiškojo pasaulio organizavimas vadovaujantis asmens interesu, 3. Politinė laisvė.

1. „Ne merkantilistų skelbiamas aktyvus užsienio balansas ir pinigai, ne fiziokratų žemės ūkio darbas sudaro, anot Smitho, visuomenės turtą, bet visos tautos metų darbas yra pirmutinis šaltinis, kuris duoda reikalingų ir naudingų gyvenimui daiktų, kurie kasmet jos suvartojami, ir kurie betarpiškai yra to darbo produktai arba už kuriuos perkami produktai iš kitų šalių".

Taigi, darbas yra tikriausias turtų šaltinis. Savo šiuo dėsniu Smithas nekalba nei apie gamtos jėgas nei apie gamybos kapitalą, nes jis čia turėjo tikslo parodyti savo nesutikimą su fiziokratais. Jis aiškiai sako, kad žmogaus darbas gamina kasmet produktus, kuriuos jis suvartoja, o ne gamtos jėgos, kurios be jo įsikišimo esti neproduktingos ir nenaudingos. Taip galvodamas iš savo minties daro išvadas: darbas apskritai, o ne tik žemės darbas gimdo turtus, ir ne kurios nors klasės darbas, bet visų klasių, visos tautos produktingas darbas. Jis reikalauja bendradarbiavimo — „koperacijos". Didesnis reikia daryti skirtumas kalbant apie neproduktingas ir produktingas klases—neproduktingi tik tinginiai.

Darbo pasidalijimas yra didžiausias žmonių turtingumo šaltinis. „Kiek įvairaus darbo", sako jis, „reikalauja pagaminimas menkiausio darbininko įrankio. Nekalbėsime jau apie tokias

mašinas, kaip jūrininko laivas, velišius arba audėjo staklės, pažiūrėkime į darbų įvairumą, kuris reikalingas pagaminti labai paprastai mašinai — žirklėms, su kuriomis piemuo kerpa savo avis. Rūdakasio, rūdai tirpyti krosnies konstruktoriaus, dailidės, fabrikanto, kuris gamina koksą, plytininko, mūrininko, darbininkų, kurie prižiūrį krosnį, tikrintojaus, kalvio, šaltkalvio, visų jų jėgos sujungtos žirklėms gaminti. Ir, jei mes panagrinėsime taip pat jo drapanas ir namų daiktus: marškinius, batus, lovą, kurioje jis miega, ir visas dalis, kurios ją sudaro, virtuvės įtaisus, su kuriais gaminamas valgis, anglis, kurios ten vartojamos, paimtos iš žemės vidurių ar, gal būt, atgabentos jūromis iš tolimo krašto, virtuvės indus, duonos ir alaus gamybą, langų stiklus, kurie įleidžia šilimą ir šviesą ir saugoja nuo vėjo ir šalčio, ir visą mokslą ir meną, kurie reikalingi šių dienų sąlygoms ir be kurių žiemių gyventojai vargu begalėtų patogiai gyventi, galų gale visus įrankius, kurie reikalingi darbininkams tiems daiktams pagaminti — jei mes paimsime visus daiktus, tai suprasime, kad be koperacijos — bendradarbiavimo dauguma milionų mūsų civilizuotos šalies gyventojų negalėtų nė menkai pragyventi, nekalbant jau apie tas sąlygas, kuriose mes dabar gyvename". („Wealth of Nation", t. 1 p. 13 — 14).

Visa tai duoda d a r b o p a s i d a l i j i m a s. Darbo pasidalijimo iškėlimas aikštėn yra didžiausias Smitho nuopelnas ir sudaro pagrindinį jo teorijos dėsnį. Darbo pasidalijimas yra priemonė, kuri įgalina be pastangų reikštis koperacijai, kuriant tautos turtus. Tuo tarpu kaip gyvuliai tenkina betarpiškai savo reikmenes, žmonės, užuot rūpinęsi bendromis savo reikmenėmis, tenkinasi gamindami kurį nors vieną daiktą, kurį paskum išmaino į tuos, kurių jiems trūksta. Iš čia išeina didžiausias turtų šaltinis. Darbo pasidalijimas del to yra didžiausias pažangos ir gerovės akstinas.

Norėdamas vaizdžiai parodyti visuomenės produktingumo padidėjimą Smithas nurodė spilgų gamybą: „Vienas žmogus nepratęs į tą darbą, kurį darbo pasidalijimas išskyrė, nemoka vartoti instrumentų, kurie tam reikalingi; tas žmogus, nors jis būtų ir labai vikrus, tegalėtų padaryti per dieną vieną spilgą ir jau tikrai nepagamintų dviejų dešimtų. Šiais laikais ši gamyba ne tik yra atskira, bet patsai jos gaminimo darbas yra padalytas į daugelį šakų, kurios pačios vienos sudaro atskirą amatą. Vienas darbininkas traukia vielą ant krijo, kitas ją tiesia, trečias ištiestą

piauna, ketvirtas smailina, penktas taiso galą, iš kurio bus padaryta galvukė. Galvukės darymas skyla vėl į keletą atskirų darbų: padaryti ją yra vienas darbas, nubaltinti spilgas yra vėl kitas darbas; atskiras darbas susagstyti spilgas į poperį; ir galų gale pasirodo, kad spilgos gamyba skyla maždaug į aštuoniolika atskirų darbų, kuriuos kai kuriuose fabrikuose atlieka atskiri darbininkai, kai kuriuose vienas darbininkas keletą. Aš mačiau dirbtuvę, kur buvo vos 10 darbininkų ir kur, suprantama, keletas jų dirbo du ar tris darbus. Bet kadangi tai buvo menka fabrika ir tuo atžvilgiu menkai pastatyta bet kada suskaitydavo kiek per dieną spilgų pagaminta tai pasirodydavo, kad apie 12 svarų spilgų, o kiekviename svare yra vidutiniškai 4 tūkstančiai. Taigi, tie 10 darbininkų sugebėjo padaryti daugiau per keturias dešimtis tūkstančių spilgų per dieną.

Smithas, nagrinėdamas darbo pasidalijimo naudą, nurodo tris svarbiausias jos priežastis: darbininko išsimiklinimas dirbant vienodą darbą; laiko ekonomija, nes nereikia vaikščioti iš vienos vietos į kitą; ir išradimai, patobulinimai, kurie darbininkui, įsigilinusiam į vieną darbą, greičiau ateiną į galvą.

Smithui prikiša, kad jis kalbėdamas apie darbo pasidajimo naudą užmiršo ir neigiamas jo puses. Bet tai netiesa. Penktoje savo veikalo knygoje, kalbėdamas apie visuomenės auklėjimą, jis sako: „Didėjant darbo pasidalijimui, darbas daugelio žmonių, kurie gyvena iš jo, t. y. daugumos gyventojų, daros labai prastas ir suvedamas dažnai prie kelių paprastų judėjimų. Taigi, žmogus, kuris visą savo gyvenimą praleidžia darydamas keletą prastų judėjimų, kurių efektas visados gali būti tas pats, arba maždaug tas pats, negali lavinti savo protą arba daryti išradimus. Štai delko jis nustoja to gabumo ir tampa dažniausiai bukas ir nemokšas“.

Tiesa, tarp pirmiau išreikštos Smitho minties ir šios paskutinės yra prieštaravimas. Bet tas prieštaravimas nėra tokis didelis kaip rodosi, nes tas pats darbas pradžioje gali skatinti žmogaus vaizduotę, o po kurio laiko savo monotoningumu užgniaužti sąmoningumą. Tiems specializacijos nepatogumams pašalinti jis pripažįsta būtiną reikalą duoti liaudžiai elementarį apšvietimą —išmokyti skaityti, rašyti ir skaičiuoti, įkuriant pradžios mokyklų valstybės lėšomis. Tatai irgi nesuderinama su jo valstybės nesikišimo politika.

Apibūdinęs darbo pasidalijimą, A. Smithas nustato ir jo ribas, kuriose jis turi sustoti. Jų yra dvi. Visų pirma prekyvietė,

jei ji maža, tai niekas nedrįs užsiimti vienu darbu, nes negalės pakeisti savo pagamintų produktų jam reikalingais. Štai del ko prekyba su kolonijomis ir užsieniais yra pageidaujamas dalykas, ir didina šalies turtingumą. Antra riba, kuri, anot Smitho, sustabdo darbo pasidalijimo procesą — tai kapitalų rinkimo geidulys. Bet ta priežastis nėra toki svarbi kaip pirmutinė.

2. Antras svarbus Smitho dėsnis, paveldėtas iš fiziokratų ir iš prigimtinės teisės filosofijos, yra jo individualizmas. Pasaulis eina savaime, ir nėra reikalo kam nors į jį kištis. Ekonomiškas žmonių gyvenimas privalo būti laisvas. Atskiro asmens interesas yra geriausias ekonomiškojo gyvenimo skatintojas.

Darbo pasidalijimas yra visuomenės gerovei pagrindas. Kad pagaminti produktai galėtų laisvai vaikščioti, reikalingas visuotinas mainų įrankis — pinigai, kurių pagalba prekės galėtų būti mainomos prekyvietėje. Prekės turi mainovertę, išreiškiamą pinigais. Mainovertės susidarymas yra svarbus: 1. skiriant prekes (tiems, kurie jas perka), 2. gamybai, nes šią reguliuoja laukiamos kainos. Iš to išeina, kad įstatymai, pagal kuriuos susidaro mainovertė kartu yra ir visuomenės turtingumo įstatymai. Turtingumas tuo būdu pareina ne nuo gamybos, o nuo mainovertės. Tačiau visuomenės ūkio esmės atžvilgiu Smithas šios pažiūros sistematingai neišvystė. Bet šį svarbų klausimą jis iškelia ir tuo daro didelį žingsnį į pryšakį. Jis pripažįsta mainų sąlygas (kainos susidarymą), kaip betarpišką gamybos sąlygą, ir tuo parodo bendrus dėsnius,bendras ūkio cirkuliacijos sąlygas ir pakreipia visuomenės ūkio mokslo mintį į naują linkmę. Merkantilistai ir fiziokratai išeidavo iš gaminamos ūkio cirkuliacijos, dabar pirmu kart įmamas dėmesin prekių mainovertės įstatymas; n u o t o l a i k o v e r t ė s i r k a i n o s t e o r i j a y r a s v a r b i a u s i a v i s u o m e n ė s ū k i o m o k s l e.

Smithas savo teorijoje pamatuoja tik vertės ir kainos susidarymą. Pirmykščiais laikais, kada maža kapitalo ir nėra jokios žemės rentos, daiktų vertę nustato tik darbas; kuris į jį sudėtas. Daiktų mainomosios vertės mastas yra darbas; jis yra „prigimtinė kaina“. Taigi, svarbu ne daiktų nauda, bet darbo išlaidos. Ši vertės teorija yra darbo teorija. Greta su prigimtine kaina stovi prekyvietės kaina. Prekyvietės kaina sukasi tarp pasiūlų ir paklausų sąlygų ir prigimtinės kainos. Įvairūs elementai, iš kurių susidaro prekyvietės kaina, pareina ir nuo nuosavybės teisių

tvarkos, būtent: 1) tiesioginės darbo algos 2) pelno dalies kapitalui, suprantant kapitalą kaipo koncentruotą darbo produktą 3) žemės rentos, kuri mokama už žemės naudojimąsi.

Iš šio kainos mokslo išeina ir tam tikras mokslas apie pajamas, kadangi pasidalijus darbą gaminama prekyvietei, tai ir produktas dalijamas pagal kainos susidarymo įstatymus prekyvietėje. Turtų padalijimas eina pagal sudėtines kainos dalis: darbininkas gauna už savo darbą, kapitalistas ir žemvaldys gauna už kapitalą ir žemę. Taigi, bendras visuomenės produktas įvairiais keliais grįžta atgal kaipo darbo alga, kapitalistų pelnas ir žemės renta ir sudaro pajamas trijų svarbiausiųjų visuomenės klasių, kurių viena gyvena iš darbo algos, kita iš pelno ir trečia iš rentos.

Iš čia vėliau išdygo „gamybos faktorių" teorija: darbas, kapitalas ir žemė dalyvaują gamyboje yra jos faktoriai.

Ši Smitho teorija apie susidarymą atskirų pajamų šakų trumpai taip atrodo: darbo alga nustatoma prekyvietės kainos; pasiūlais ir paklausais eidama ji svyruoja apie išgyvenimo reikmenes. Juo daugiau šalyje kapitalo, tuo didesnis darbo reikalavimas, del to pat aukštesnė ir darbo alga, kapitalo pelnas susidaro kitaip. Juo didesnis kapitalas, t. y. juo daugiau kapitalistų, tuo jie labiau vienas kitą spaudžia. Iš to išeina, kad juo daugiau darbo, juo turtingesnė šalis, ir juo žemesnis apskritai kapitalo pelnas.

Darbo produktingumo padidėjimas žemina pramonės gaminių kainas. Del to už žemės ūkio produktus daugiau galima pirktis. Bet kylant produktų kainoms, kyla žemės renta. Be to, žemės renta kyla ir del kapitalo įdėjimo: nes juo daugiau į žemę įdedama kapitalo ir darbo, juo pajamos iš žemės didesnės.

3. Toliau del ūkio politikos. Kaip jau minėjome, anot Smitho, ūkis geriausiai kyla paliktas sau nevaržomas. Valstybės uždavinys čia tik palaikyti tvarka. „Laissez faire, laissez passer" — štai Smitho obalsis. Asmeninė nauda yra svarbiausias ūkio reiškinių variklis. Daugiausia pagelbsti skleistis ūkiui visiška laisvė, laisvos varžytynės. Todel atskirų individų egoizmas paverčiamas visumos naudai, nes laisvos varžytynės spiria kiekvieną, siekiantį savo ūkio tikslą, gaminti prekes mažiausiomis išlaidomis. Tuo būdu visi visuomenės luomai turi iš to naudos: vartotojai gauna pigių prekių, įmoninkai gali laisvai sunaudoti savo jėgas ir darbininkai ieškosi sau darbo ten, kur geriau

moka. Taip pasiekiama socialinė harmonija. Kartu kiekvienas gali verstis sau tinkamu darbu pagal savo gabumus. Tuo pasiekiama geresnis visuomenės ūkio darbo pasidalijimas, taip nugali visuomenė savo egoistinius principus ir kiekvienam duoda galėjimo siekti savo prigimtines teises. Valstybė nesikiša į ūkiškus reikalus: turi nykti senovės feodalų ir priklausomybės ryšiai, miestų ūkio varžymas cechais, pardavimo ir kainų reguliavimas, atskyrimas miesto nuo sodžiaus, merkantilistų muitai, monopolijos, gamybos reglamentacija, ūkininkų išvadavimas iš baudžiavos, darbo laisvė, susisiekimo laisvė, politinė laisvė — buvo svarbiausi reikalavimai, kurie sekė iš tos teorijos.

Prekyba privalo būti laisva. Esant prekybos laisvei ir laisvoms varžytinėms, kiekviena šalis gamins tas prekes kurias ji galės pigiausiai pagaminti. Tuo būdu susidarys geriausias tarpvalstybinis darbo pasidalijimas, kada kiekviena valstybė turės kuo daugiausia naudos: kadangi pigiausia galima pirktis, esant laisvoms varžytynėms, o savo šalies gaminius, kurie gaminami natūralinėse sąlygose ir mažiausiomis išlaidomis — brangiausia parduoti.

Tačiau Smithas nebuvo griežtas fritrederis. Jis pripažino taip vadinamus fiskalinius muitus taip pat pripažino muitus toms šalims, kurios pačios nesilaikė muitų laisvės. Be to, muitai būtų reikalingi kaipo išimtis, pav., jei kuri nors pramonės šaka būtinai šaliai reikalinga arba jei panaikinus muitus turėtų ji žūti. Savo laisvą prekybą Smithas laikė sunkiai įgyvenamu idealu, bet nebuvo tuo atžvilgiu dogmatikas.

Todel nereikia tolyginti vėliau atsiradusio Ricardo mokslo ir „mančesterinės partijos“ su Smitho mokslu. Smithas nebuvo žemvaldžių klasės priešininkas; greičiau, jis laikėsi išeinančio iš jo teorijos mokslo, kad „jų interesai yra glaudžiai surišti su bendrais visuomenės interesais“, nes jų pajamos, augant visuomenės gerovei, kyla. Kas del kapitalistų, tai jis išsitaria, kad jų interesai nevisados atatinka visuomenės interesus, nes jų pelnas kyla ir puola ne kaip renta ar darbo alga, augant ar mažėjant visuomenės gerovei — priešingai, jis yra žemas turtingose ir aukštas neturtingose šalyse. Apie darbininkus, kurių reikalus matė labiausia atinkančius visuomenės reikalus, Smithas atsiliepia labai artimai; priešingai merkantilistams, jis kalba apie aukštą darbo algą ir streikų laisvę, bet, žinoma, buvo prieš įsikišimą valstybės į darbo algos sutartį, nes manė, kad darbininkų reikalai nuo to gali tik nukentėti.

A. Smitho mokslo įtaka ir tolimesnis jo išsiskleidimas.

Nors pagrindinės A. Smitho mintys nėra originalės, nes dauguma tų minčių buvo prieš jį išreikšta — būtent fiziokratų (kad darbas yra mainomosios vertės mastas skelbė jau Lockas); bet kadangi jo teorija yra sintezis merkantilistų ir fiziokratų mokslo, o jo filosofinės mintys, kaip tik atatinka tų laikų filosofiją, todel jo mokslas plačiai pasklydo. „Wealth af nations" buvo išversta į daugumą Europos kalbų. Individualistinė pasaulėžiūra giliai įleido šaknis.

Anglijoje Smitho įtaką negalima laikyti didele, nes ten viešpatavo parlamentarinė tvarka, ir varžantieji ekonomišką gyvenimą pančiai buvo jau sutraukyti. Bet protekciniai muitai Anglijoje paliko, ir tik 1833 metais buvo susilpninti. Pirmą kartą 1833 metais susidarė Mančesteryje, vadovaujant C o b d e n u i *) ir B r i g h t u i, vadinamoji Mančesterio partija, kuri daugiau rėmės Ricardu, o ne Smithu, ir greitu laiku plačiai išskleidė savo propagandą, reikalaujančią panaikinti „javų įstatymus" — muitus už įvežamus javus.

1846 m, buvo panaikintas muitas javams, 1860 panaikinami paskutiniai protekcinių muitų likučiai, nes iš tikrųjų anglų pramonė tuo laiku taip aukštai stovėjo, kad jokios kitų šalių varžytynės jai nebuvo pavojingos.

P r a n c ū z i j o j e Smitho idėjoms mažai bebuvo darbo, nes filosofija, prigimtinė teisė ir fiziokratai senuosius pagrindus gerokai buvo išjudinę. Didžioji Revoliucija (1789 m.) galutinai senąją tvarką panaikina; įvedamas respublikos režimas. Respublika 1791 metais panaikina cechus ir privilegijas, bet protekciniai muitai paliekti.

V o k i e t i j o j e Smitho mokslas turėjo labai didelės reikšmės; visų pirmiausia, Prūsijos valstybės vyrai: Steinas ir Herdenbergas (1807 — 1811) įvedė ribotą pramonės laisvę, atleido ūkininkus nuo baudžiavos, panaikino svarbiausius feodolinius varžymus ir davė miestams tokią pat savivaldybę, kaip Anglijoje. Kitose Vokietijos šalyse varžymai buvo panaikinti pirmaisiais XIX-tojo am. dešimtmečiais; ir čia nemaža įtakos turėjo A. Smitho mokslas.

*] Žinomas yra pirmasis C a b d e n o Klūbo rinkimo obalsis: „Free trade, Peace and Good Will among the Nations" — laisva prekyba, taika ir gera valia tautų tarpe.

Iš Smitho mokslo pasekėjų visų pirma reikia nurodyti prancūzą J. B. Say („Traité d'économie politique", 1803 m.), kuris buvo, kaip jį pavadino Lorenzas von Steinas, Smitho mokslo krikštatėviu kontinente. Savo nepaprastu iškalbingumu J. B. Say daug pagelbėjo išsiplatinti Smitho mokslui.

Ypač svarbu, kad jis tą mokslą griežtai suklasifikavo, ko Smitahs nepadarė pats; tuo tarpu J. B. Say deduktyviai išveda jį iš prigimtosios teisės sąmonės. Moksliška to darbo vertė nėra didelė. Say skelbė ūkio laisvę daug griežčiau, kaip pats A. Smithas, išvystė visų klasių ir tautų harmonijos teoriją, prekyviečių teoriją, davė ligi šių laikų vartojamą politiškosios ekonomijos suskirstymą į dalis: gamybą, paskirstymą ir suvartojimą.

A. Smitho mokslo kritika.

Smitho visuomenės ūkio mokslas nustatė visiškai kitas pažiūras į tą ūkį, kaip kad buvo prieš jį. Visų pirma jis nustatė, kad tautos turtingumo šaltinis nėra vienas kuris darbas. Darbas Smithui yra tik pirmykštis turtingumo šaltinis, bet čia prisideda daug dar įvairių sąlygų, ypač darbo pasidalijimas ir gamyba mainams.

Santykiavimo ir mainų atžvilgiu jis žiūrėjo ir į kitus visuomenės ūkio reiškinius. Tatai yra viena iš svarbiausių ir originaliausių Smitho minčių. Jis nesinaudoja viena tautos turto ir gamybos sąvoka (pinigais, prekyba, žemės ūkiu), arba viena daiktų cirkuliacija, bet vertės ir kainų įstatymais kaipo gamybos ir paskirstymo sąlygomis. Kadangi tos pažiūros turėjo didelės reikšmės tolimesniam politiškosios ekonomijos skleidimuisi, tad susipažinkime su jomis arčiau.

Smitho „turtingumo" sąvoką sudaro visų pirmiausia tik metinė pagamintų prekių suma. Tai yra mechaninė sąvoka, kuri jokios reikšmės neturi. Toliau Smithas turtingumu laiko tik daiktus (klaida, kurią daro ir šių laikų ekonomistai), tuo tarpu ir patarnavimai, gabumai, tautos ūkio organizacijos formos tam pat priklauso; be to, jis daiktuose mato tik m a i n o m ą j ą v e r t ę. Vanduo, oras ir kiti naudingi daiktai, kurie turi vartojamąją vertę, bet neturi kainos — nesudaro turtingumo. Del to ir nepatogu yra žiūrėti į ūkio reiškinius vien tik apyvartos, mainomosios vertės ir prekyvietės atžvilgiu.

Smithas tų sąvokų niekados aiškiai ir sistematingai neišvystė; bet jos taip atrodo.

Tautos turtingumas daugiau priklauso darbo produktingumo, kaip kitų sąlygų. Darbo produktingumas auga del darbo pasidalijimo, kuris tačiau reikalauja daiktų maino prekyvietėje. Gerybės — daiktai pagal jų savybes turi būti gerybės jau del to, kad, nunešus juos į prekyvietę, galima būtų išmainyti. Kadangi prekyvietė yra reikalinga darbo pasidalijimui, tai jos ligi tam tikro laipsnio priklauso ir darbo vaisius — produktas.

Labai svarbi, bet abstraktinė, yra daiktų ypatybė, kuri išeina iš darbo pasidalijimo ir tuo pačiu tarnauja mainams. Būtina mainų sąlyga prekyvietėje yra pinigai; kyla klausimas, kam reikalingas mainomajam daiktui mainų mastas, t. y. mainomoji vertė, išreikšta pinigais. Išeina, kad kiekvienas darbas gamindamas turtą—gaminą mainomąsias vertes! Nuo mainomosios vertės arba kainos susidarymo pareina visas visuomenės ūkis. Darbo alga, pelnas ir renta yra kainos elementai, kainos įstatymai ir mainų įstatymai.

Bandymas aiškinti ūkio reiškinius, tik mainomosios vertės susidarymo atžvilgiu, tegali tikrenybėje apimti tik dalį judomųjų ūkio motyvų. Smitho mintis privedė prie sudarymo sunkių vertės ir kainos sudarymo ir jas liečiančių dalykų (paskirstymo, ypač darbo algos ir rentos) teorijų. Bet čia apleista visa eilė tų dalykų, kurie neįeina į prekyvietę: paklausai priešingai pasiūlymams, gamyba prieš prekyvietę (prekybą), visos produktingumo jėgos prieš pagamintus daiktus ir t. t, ir galų gale — naudingumas — vadinamoji vartojamoji vertė, kuri nemažesnės reikšmės turi visuomenės ūkio gyvenime, kaip ir mainovertė.

Be to, kaip mes pamatysime, ypač buvo kritikuojamos Smitho priešininkų, jo daiktų, gerybių, turtingumo ir vertės teorijos.

Toliau svarbu yra ir Smitho tyrinėjimo metodas, kurį labiau išvystė jo pasekėjas Ricardas. Ir Quesnay ir Smithas ir jų mokyklos naudojosi vadinamu d e d u k t y v i n i u metodu arba, geriau sakant, abstraktiniu ūkio supratimu, kurio vieno dar nepakanka.

Robertas Malthus.

Malthus iškilo del savo gyventojų mokslo, nors buvo parašęs gana svarbių veikalų ir iš kitų sričių.

Malthus gimė 1766 m. Jo tėvas buvo žemvaldys, žmogus mokytas, palaikė ryšius su savo laiko filosofais, ypač su Humu.

Jis savo sūnų gerai išauklėjo, kurį dar jauną kadetą paskyrė į dvasišką luomą. Ir iš tikro Robertas Malthus išėjęs iš Cambrige Universiteto tampa sodžiaus kunigu. Bet 1807 metais jis buvo pakviestas profesoriumi į kolegiją kur ir pasilieka ligi mirties. 1798 išleido visų pirmą, be savo parašo, veikalą „Essay on the principe of population"... — „Bandymas išaiškinti gyventojų įstatymus." · 1799 m. iškeliavo į Norvegiją, Švediją ir Rusiją vėliau į Prancūziją, 1803 metais pasirodė jo „Essay" perdirbtas, papildytas statistikos ir istorijos medžiaga.1820 m. išleido savo politiškosios ekonomijos principus.

Malthus į savo mokslo pagrindą deda mintį, kad gyventojų skaičius turįs tendencijos augti; tą jis aiškina savo pirmtakūno Franklino pavyzdžiais. Jei žemėje nebūtų kitų augalų, o tik viena rūšis, tai galų gale ji ir apželdintų visą žemę, arba, jei kitų tautų nebūtų, tai visą pasaulį apgyventų anglai.

Taigi, iš to išeina, kad gyventojų skaičius auga greičiau kaip mitybos ištekliai. Tyrinėdamas žiemių Amerikos kolonijas,, jis pastebėjo, kad ten, kur buvo derlingesnės nedirbamos dar dirvos ir gyventojai galėjo be varžymo daugintis, jie per $1^1/_2$ šimtmečio savo skaičių padidindavo dvigubai kas 25 metai, t. y. gyventojų skaičius auga kaip 1,2,4,8,16,32, ir t.t.

Žemės produktų gamyba negali taip greitai augti. Geriausiu atveju—gerinant žemę, plėšiant dirvonus —galima pasiekti žemės produktų derliaus padidėjimo kaip 1,2,3,4,5,6,7, ir t.t. Taigi, tuo tarpu, kai gyventojų skaičius auga geometriška progresija, maisto produktų kiekis—aritmetiška.

Tokis gyventojų augimas reikia mažinti susilaikymo priemonėmis. Bet, žinoma, ten, kur didėja paraleliai maisto priemonių gamyba, ten susilaikymo nereikia. Žmonių augimo tendenciją stabdo dviejų rūšių kliutys r e p r e s y v i n ė s, t. y. tokios, kurios naikina jau esama gyvybę: skurdas, karai, ligos, ir p r e v e n t y v i n ė s: susilaikymas nuo vedybų, nuo vaikų gimdymo, vedybos seniame amžiuje.

Todel savo ūkio politikoje Malthus mano, kad valdžia turėtų palaikyti preventyvines priemones. Jis del to pataria nesirūpinti neturtingais. Kas duoda neturtingam pinigų, tas skriaudžia kitas visuomenes klases, ypač vargingai gyvenančią darbininkų klasę, nes tokios pašalpos didina maisto dalykų paklausus ir tuo keliа maisto produktų kainas. Galima duoti vargšui savo maisto ištekliaus, jei jo yra perteklius. Bet jei duodami pinigai, tai

duodama jam teisė naudotis žemės gaminiais, ir jis tegali jų gauti, sumažinęs kitų dalį. Malthus toliau reikalauja suvaržyti vedybas įstatymais. Tiems vargšams, kurie neišgali išmaitinti savo šeimą, turi būti uždrausta susituokti.

Malthaus mintys buvo beveik visos tų laikų mokslo priimtos; be to, jis turėjo įtakos ir įstatadavystės organams; kas dar nuostabu, kad Malthus nebuvo žemvaldžių priešininkas ir stovėjo už tai, kad būtų įvesti saugojamieji žemės ūkį muitai. Malthaus mokslas turėjo savo pirmtakūnų. Jau Platonas, Aristotelis, Botero, Montesquieu, Quesnay, Mirabeau, Franklinas, James Stuartas ir kiti kalbėjo apie gyventojų skaičiaus augimo, maisto priemonių neatitinkamumą gamybai.

Malthaus mokslą kritikuoja visų pirma socialistai, tolau Listas, Carey, Dühringas, Spenceris ir kiti. Priekaištus Malthaus mokslui atremia jo šalininkai: Ad. Wagneris. Dietzelis, Bortkiewičius ir kiti. *) Bet visa eilė mokslininkų: J. Wolfas, Mombertas, Brentano, Pohle, Herkner, ir kiti mano, kad šiems laikams Malthaus mokslas netinka. Malthaus šalininkai šiandien atmeta tik matematišką jo įstatymo formulavimą. Cia logingai galvojant galima daryti priekaištų tik jo gyventojų didėjimo laikui ,bet geometrišką progresiją reikia pripažinti teisingą. 25 metų laikas yra permažas, bet po kurio laiko gyventojų skaičius padidėja dvigubai, tas skaičius vėl gali dvigubai augti per tą patį laiką, kaip ir pirmas, taigi, augimas eina geometriška progresija.

Žemės pajamų padidinimas iš tikro yra labai nepastovus dalykas. Dalykų, esmę išaiškina „m a ž ė j a n č i ų ž e m ė s p a j a m ų į s t a t y m a s," kuris sako, kad dirbant žemę, esant tai pačiai darbo technikai, didesnis darbo kapitalo įdėjimas, po tam tikro laipsnio, duoda vis mažėjančias pajamas.

---

*) J. M. K e y n e s savo pagarsėjusiame veikale—„T h e E c o n o m i c c o n s e q u e n c e s o f t h e P e a c e". London, Macmillan, 1919 II skyr.—sako: „Didieji istorijos įvykiai dažnai pareina nuo šimtmečio gyventojų skaičiaus pasikeitimo ir kitų ekonomiškų faktorių, bet šie faktoriai laipsniškai veiklą nepastebiami tų laikų gyventojų ir sumetami valstybės vyrų ar fanatikų beprotybei. Tuo būdu, tie nepaprasti įvykiai, kurie atsitiko per paskutinius 2 metus Rusijoje: galingas visuomenės judėjimas, kuris nuvertė tai, kas rodėsi labiausiai pastovu: religiją, nuosavybės pagrindus, žemės nuosavybę, valdymo formą arba klasių ierarchiją—galimas daiktas kad greičiau atsirado iš augančio gyventojų skaičiaus, kaip iš Lenino ar Nikalojaus; ir pragaištingas tautos vaisingumas, gal būt, suvaidino didesnę rolę naikindamas tradicines sąvaržas, kaip idėjų jėga ar autokratijos klaidos."

Taigi yra tokis momentas, kad lygus darbo ir kapitalo įdėjimas, duoda ne tokias pat pajamas kaip lig tol, bet mažesnes Tegu sakysime, 1000 kapitalo vienetų duos 500 tų pačių kapitalų vienetų, tai antras tūkstantis teatneš tik 300 vienetų, trečias 200 vienetų ir t.t. Šios pažiūros jau buvo reiškiamas Turgot *) Andersono (1777 m.), vėliau Westo (1815 m.). Paprastai manoma, kad jos priklauso Ricardui arba Seniorui (gim. 1790 m.). Nors šis įstatymas rado pritarimo daugelio ekonomistų, bet turi ir priešininkų. Taigi reikia jis aiškiai pamatuoti. Pramonėje, jei nori dvigubai pagaminti, tai reikia pridėti 2 kart darbininkų, 2 kart mašinų, 2 kart tiek medžiagos, kaip pirmiau buvo. Žemės ūkio gamyboje kas kita. Čia kiekviena dirva turi tam tikrą kiekį šviesos, oro, šilimos, drėgmės ir maistingų dalykų, kurių pakeisti negalima, ir tik darbas ir kapitalas gali būti pakeistas. Bet jei įdėtas tam tikras kiekis į žemę darbo ir kapitalo, tai didinimas jų neneša vienodo vaisių padidėjimo. Štai pavyzdys: esant tam tikram technikos laipsniui ir įdėtam kapitalui, optimum (aukščiausias laipsnis) produkto du kartų ariant ir vieną kartą tręšiant yra, sakysime, d. Tegu bus dirva 4 kartus išarta ir vieną kartą tręšta ir duos 2 d — didesnį produktą, bet mažesnį kaip pirmiau įdėtos išlaidos (antraip d. negalėjęs būtų būti „optimum"). Kad pajamos dabar yra mažesnės tegalima tik tada spręsti, jei visos kitos sąlygos paliktų tos pačios.

Toliau Malthui prikišama, kad laikui bėgant žmonių dauginimosi jėgos mažėja (Carey, Spenceris ir kt.). Marksas daro vieną labai svarbią išvadą, giminingą Malthaus mokslui —tai mokslas apie atsarginę darbininkų armiją; bet Markso nuomone, tą atsarginė darbininkų armija atsirado ne iš gyventojų pertekliaus, bet del to, kad mašinų įvedimas padidino darbo produktingumą ir tuo pačiu laiku atleido liekius darbininkus. Čia kaltas kapi-

* Turgot aiškiai ir tiksliai formulavo mažėjančių žemės pajamų dėsnį. Jis rašo: „Grūdas pasėtas į derlingą žemę, bet visiškai neįdirbtą būtų bergždžia išlaida. Įdėtas darbas į žemės kultūrą, atneša didesnes produkto pajamas. Dvigubai, trigubai dedant darbo, produkto suma negali būti dviguba ar triguba, bet keturis ar dešimtį kartų didesnė. Tolimesnis darbo didinimas padidins dar daugiau produktą kaip įdėtą darbą ir tai tęsis ligi to momento, kada produkto kiekis bus didžiausias, palyginus su išlaidomis. Bet po to momento, toliau didinant išlaidas produkto kiekis didės, bet mažesne proporcija. Produkto augimas eis vis lėčiau ir lėčiau ligi galų gale dirvos derlingumas bus išsemtas ir kultūra nieko negalės pagelbėti, išlaidų didinimas absoliučiai negalės padidinti produkto kiekio". „Oeuvres do Turgot", 1 t. 421 p. éd. Daire 1844 m.

talistinio ūkio neorganizuotumas. Socialistinėje ūkio sistemoje ta darbininkų armija galėtų būti sunaudota produktingai; taigi, šių laikų perdidelis gyventojų skaičius tėra reliatyvinis.

Bet reliatyvinio gyventojų pertekliaus sąvoka nėra priešinga Malthui. Ne vieną kartą Malthus naudojosi ta pačia sąvoka.

Oppenheimeris [panašiai Carey ir Bastiat, Henry George (1884 m.) ir Dühring] abejojo ar mažėjančio žemės našumo įstatymas yra teisingas, nes žemės ūkio technika, pramonės ir žemės ūkio pažanga gali kompensuoti tą mažėjantį žemės ūkio našumą, todel ir gyventojų skaičiaus augimas nereiškia neturto, bet greičiau gyventojų gerovės didėjimą. Susisiekimo priemonių (geležinkelių, kanalų) tobulėjimas duoda galėjimo labiau išsklysti gyventojams ir padidinti darbo pasidalijimą.

Dovydas Ricardo.

Žymiausias vardas po Smitho politiškosios ekonomijos moksle yra Ricardo.

Dovydas Ricardo yra kilęs iš Olandijos žydų pirklių šeimos. Gimė jis Londone 1772 m., kur jo tėvas buvo prekių makleris. D. Ricardo anksti tapo savo tėvo padėjėju ir iš mažens suprato bankų ir mainų paslaptis. Vesdamas žmoną jis metė savo tikybą ir išsiskyrė su savo tėvais. Jis pats tapo biržos makleriu ir susikrovė sau didelį turtą.

Lengvai suprantama kodel ėmė domėtis ekonomijos klausimais. Tuo laiku karas su Prancūzija reikalavo daug lėšų — buvo eidžiami kredito bilietai, kurie nustojo pilnos savo vertės. Naudodamasis ta proga jis išleido pirmąjį savo veikalą apie pinigus (1810), kiek vėliau apie kreditą ir bankus. Svarbiausias jo veikalas yra „Principles of political economy and taxation" (1817 m.) — Politiškosios ekonomijos ir mokesnių pagrindai. 1819 metais jis buvo išrinktas į Parlamentą. 1821 metais įsteigė, Ekonomiškosios politikos klūbą, kuris buvo bene pirmutinė ekonomiškojo mokslo draugija, ir kuri davė pradžią panašioms įstaigoms ir kitose šalyse. 1823 m. jis išleido dar vieną savo veikalą apie žemės ūkio protegavimą, ir kitais 1824 m. jis mirė, turėdamas 51 metų amžiaus.

Tai buvo didelės intuicijos ir gilaus proto mokslininkas, kuris turėjo labai didelės įtakos 19—tam šimtmetyj. Savo mokslo pagrindan jis padėjo paskirstymo mokslą: apačioje darbininkas

su savo alga, aukščiau žemdirbys ir kapitalistas su pelnu, aukščiausiai lendlordas su savo renta.

Bet pradėkime nuo Ricardo vertės mokslo. Ricardo toliau vysto Smitho vertės teoriją. Jis mano kad ne tik darbas yra svarbus mainovertei, bet svarbi ir darbo alga, pelnas ir žemės renta; taigi, jis ir sako: „Mainovertė reiškia reikalingą daiktams pagaminti darbo kiekį, žinoma, tokiems daiktams, kurių galima kiek nori gaminti (neretiems), naudojantis laisvomis varžytynėmis. Tą dėsnį jis bando išrodyti, pašalindamas rentos faktorių sudarant priekų kainą, t.y. žiūri į ją kaipo į pasekmę, o ne kaipo į priežastį kainai sudaryti, aiškindamas darbo algą darbininko pragyvenimo išlaidomis ir kapitalą kaipo pirmiau padarytą darbą. Pelno Ricardo nedrįso aiškinti darbo kaštais. Priekyvietės daiktų kaina atatinka darbo vertę — „naturalinę kainą", nors ir nevisiškai, nes paklausai ir pasiūlai svyruoja, tačiau, ji turi palinkimo artėti prie jos, nes kapitalas dažniausiai krypsta į tokių daiktų gamybą, kur pasiūlai mažesni ir kur kainos aukštesnės—kainų nustatymo mažiausiomis išlaidomis.

Vertės mokslo sunkenybė, kurios neapgalėjo vėliau ir Marksas, glūdi kapitale ir pelne. Anot Ricardo, visi pelnai, esant laisvoms varžytynėms, yra lygūs. Taigi, tos įmonės, kurios reikalauja ilgam sudėti didesnį pinigų kiekį (pav. mašinų statyboje) ir ilgos apyvartos, parduoda savo prekes aukščiau darbo vertės; nes atvirkščiai jos negalėtų esant lėtai kapitalo apyvartai, turėti tokį pat pelną, kaip ir jo konkurentai, kurie savo kapitalą greitai apverčia. Tą pliusą viršiaus darbo vertės Ricardo vadina „laiko atlyginimu".

Toliau Ricardo sako del vertės, kad darbo algos ir pelno suma sudaro konstantų dydį. Kadangi mainovertę nustato objektyviai darbas — jei kyla darbo alga — krinta pelnas, ir atvirkščiai.

Tokiais pat mainovertės susidarymo įstatymais eina ir žemės ūkio produktai. Kaipo žemės gaminių sudėtinė dalis, anot Ricardo, yra greta su gamybos kaštais (ne kaip pas Smithą) savarankė renta; ir žemės renta atsiranda pirmiausia kaipo kainų susidarymo vaisius del vienos klasės žemės monopolizavimo. Šią pagrindinę žemės rentos teoriją reiškė jau ir pirmiau Turgot, James Andersonas (†1808 m.), vėliau Westas ir Malthus.

Naujai apgyvenamoje šalyje, kur daug yra laisvų žemių pirmiausia apdirbamos geriausios. Kainas gaminamų žemės ūkio

produktų, esant laisvam gaminamų prekių kainos susidarymo įstatymui, nustatys gamybos išlaidos. Bet augant gyventojų skaičiui maisto dalykų reikalavimas padidės, kainos žemės produktų taip aukštai pakils, kad išsimokės ir menkiau derlingą žemę dirbti, arba į jau dirbamus laukus dėti daugiau išlaidų su mažesnėmis gaunamomis pajamomis — pagal mažėjantį žemės našumo įstatymą. Tuo būdu pirmosios rūšies žemės savininkai, palyginus su antrosios, turi didesnių pajamų; skirtumas tarp pajamų iš pirmosios rūšies žemės ir antrosios rūšies žemės, suponuojant, kad į abi dirvas įdėtas lygus kapitalo ir darbo kiekis, sudaro r e n t ą pirmosios rūšies žemėms. Be to pirmosios, naudingesnės darbo ir kapitalo vienetos gauna taip pat rentos, palyginus su vėlesnėmis. Toliau, besiplečiant visuomenės ūkiui, bus pradedama dirbti trečiosios, ketvirtosios rūšies žemės ir atsiras vėl naujų rentų (augs senos). Užėmus visas žemes, gali atsirasti absoliutinė žemės renta, renta paskiausiai pradėtos dirbti žemės, bet nepaskiausiai įdėto į žemę kapitalo. Iš čia „diferencinės rentos teorija" ir bendras kainų susidarymo įstatymas:kad kainas ne laisvai dauginamų prekių nustato brangiausios gamybos išlaidos — r e n t o s kainų įstatymas. Čia priklauso ne tik ypatingai derlingos žemės, bet ir turtingos kasyklos, patentuoti išradimai, ir panašūs gaminiai.

Renta esti ne tik del dirvos įvairaus vaisingumo, bet ir del įvairaus žemės sklypo p a d ė j i m o. (Ši mintis vėliau savarankiškai buvo pamatuota T h ü n e n o).

Kainos susidarymo įstatymų priklauso ir d a r b o a l g a. Darbas, anot Ricardo, yra laisvai gaminama prekė; tikrą jos kainą—algą nustato darbo gamybos kaštas, t. y. gamybos kaštai tų produktų, kurie reikalingi jam išlaikyti ir daugintis. Prekyvietės kaina, kaip ir kitų prekių, turi palinkimo artėti prie savo natūralinės kainos. Jei darbo alga kyla, darbininkai anksčiau gali sudaryti šeimą, padidinti darbininkų skaičių — vadinasi, padinti darbo pasiūlus ir darbo alga turės grįžti į savo natūralinį aukštį. Jei darbo mokesnis žemesnis, kaip išlaikymo išlaidos, tai mažiau bus vedybų, mažiau gims vaikų, didesnis bus mirtingumas — darbininkų skaičius sumažės. Tuo būdu darbininkų alga visados yra linkusi prie natūralinės kainos. Lasalis vėliau tą įstatymą pavadino „geležiniu darbo algos įstatymu". Tuo ir buvo įnešta pesimizmo pažiūros į individualistinę tvarką, kurios pirmiausia buvo išreikštos Malthaus ir vėliau kitų papildytos.

Toliau, Ricardo konstruoja taip vadinamą „darbo algos fondo“ teoriją. Pagal tą teoriją darbininkų paklausai šalyje sudaro tam tikrą dydį, aiškiai nustatytą tomis visuomenės lėšomis, kurios skiriamos gamybai. Tik didinant tą kapitalo dydį, galima padininti darbininkų paklausus.

Savo darbo algos aiškinimu, darbo gaminimo išlaidomis Ricardui pavyko sudaryti tvirtą pagrindą savo paskirstymo mokslui. Jo svarbiausias mintis galima taip formuluoti: „Svarbiausias pajamų paskirstymo duomuo yra maisto dalykų kainų aukštis“. Visuomenės pajamos skiriasi į tris šakas — darbininkų algą, kapitalo pelną (procentus už kapitalą ir įmonės pelną) ir žemės rentą. Pirmoji pajamų šaka— darbininkų algos yra pastovus (konstans) dydis, antros dvi nėra pastovios. Maisto dalykų kainos daugiausia pareina nuo javų kainų; šalies javų kainos pareina nuo javų gamybos išlaidų, nederlingiausių žemės sklypų. Normaliai einant visuomenės ūkiui vis didesni žemės sklypai imami dirbti, ir todel renta kyla, sumažėja pelnas, nes visuomenės pajamų dalis, kuri netenka darbo algai, eina pelnui arba rentai. Taigi, kiekvienos šalies ūkyje yra natūralinė tendencija rentai kilti, kristi pelnui, ir (realinei) darbininkų algai. Iš pelno judėjimo teorijos išeina nauja laisvos prekybos teorija: pelnas plius darbo alga yra reikalingos ir pastovios pajamos; pelnas gali augti tik tada, kada mažėja darbo atlyginimas; darbo alga tik gali neilgą laiką svyruoti, jei svyruoja vartojamųjų dalykų kainos, kuriems išleidžiama darbo alga. Tas gali atsitikti tik pradėjus dirbti naujas žemės.

Ricardo taip pat išvystė ir savo kredito ir pinigų teoriją, vadinamą—kiekine (kvantitetinę) teoriją, kur jis pinigų vienetos vertę suriša su pinigų kiekiu—didėjant jam, pinigų vieneto vertė krinta; mažėjant kyla.

Ūkio politikoje Ricardo buvo griežtas laisvos prekybos šalininkas, griežtesnis kaip Ad. Smithas, kuriam dažnai be reikalo suverčiamos visos individualistų „nuodėmės“. Vėliau Cobdeno ir Brigtho Mančesterio partija daugiau rėmėsi Ricardu negu Ad. Smithu.

*

* *

Tokis yra Ricardo mokslas. Jis remiasi visuomenės ūkio reiškinių aiškinime ta pačia mainų sąvoka, kaip ir Smithas. Jis stengiasi kainų susidarymo įstatymais aiškinti turtų cirkuliaciją ir paskirstymą. Nuo kainų pareina, kas galima gaminti, kas

turtus perka ir kur jie eina, kaip skirstosi. Ricardo mokslas—vertės apskaitymo mokslas, bet laikosi darbo vertės teorijos ta prasme, kad mainovertė ir ūkio objektas supuola; kainos įstatymai supuola su ūkio įstatymais, net dar griežčiau, kaip pas A. Smithą. Iš to Ricardo išveda ir savo paskirstymo įstatymus, kurie yra, anot jo, natūralinis mechaniškas aiškinimas tos blogos būklės, kurioje yra kapitalistinis ūkis; darbininkų algos tegali būti žemos, laikui bėgant pelnas mažėja ir del to renta auga. Bet kadangi Ricardo vertės teorija neišlaiko kritikos, ir kadangi tuo dėsniu remiasi jo paskirstymo teorija, tai ir ji nėra teisinga, nes šiais laikais ir darbo alga ir pelnas kyla (jei darbo produktingumas kyla); bet Ricardo mokslas, pirmu kart išvestas iš griežtų sąvokų, sudaro darnią konstrukciją, kuri turėjo galioti šimtams metų. Jo paskirstymo, skleidimosi, žemės rentos ir varžytynių moksle turima omenyje pirmu kart Malthaus iškeltas gyventojų didėjimas. Gyventojų dauginimasis rodosi jam pagrindinė ūkio jėga, kuri iš vienos pusės nustato algos įstatymą, iš antros—žemės rentos kilimą. Be to Ricardo mokslas įveda naują dėsnį į ūkio gyvenimą. Visuomenės ūkis nėra vienoda cirkuliacija, kaip Quesnay „Tableau", bet nuolat skleidžiasi pagal savo įstatymus ir jėgas.

Metodo atžvilgiu Ricardo laikėsi abstraktinės ūkio sąvokos ir naudojosi deduktyviniu metodu. Atskiro individo ūkio interesas (su laisvomis varžytynėmis ir privatine nuosavybe) ir nuolatinis gyventojų perteklius—štai pagrindiniai dėsniai, kuriais remiasi Ricardo. Kiekvienas žmogus savo ūkio veiksmuose tesiremia savo nauda, neatsižvelgdamas į visuomenės reikalus; taigi, jo mokslas grynai individualistinis: viskas apskaityta, mechanizuota ir atomuota. savo nauda, varžytynės, individo savarankumas kaipo vienos pusės mainuose ir prekės prekyvietėje, kaipo sustingęs darbas, objektyvinė vertė—štai o r d r e n a t u r e l Quesnay, kuris nustato tvirtą, priežastinga tvarką. Ricardo silpnos pusės didesnės kaip Smitho: neigimas paklausų, palyginus su pasiūlais—gamybos ir produktingumo, palyginus su mainais.

Toliau del darbininkų algų. Ricardo pagal savo kainos įstatymus nustatė žemą darbininkų pragyvenimo laipsnį ir darbininkų algą. Tiesa, tas dėsnis jo ligi tam tikro laipsnio yra teisingas, bet su labai svarbiomis teorinėmis ir istorinėmis pataisomis. Pirma: darbas nėra tokia prekė, kurią galima kiek nori didinti, bet daugumoje darbo sričių yra jo trūkumas; antra: Ricardo neįvertino darbo produktingumo. Pastebėta, kad pramonei augant ir kapi-

talui didėjant ir darbo alga kyla, ir tik todel galimas, neginčijamai nustatytas, gyventojų gerovės augimas; trečia—Ricardo nenumatė, kad algos padidinimas tam tikru laipsniu didina ir darbo našumą; taigi ir jo darbo algos fondas yra ginčijamas dalykas. Toliau galima nurodyti ir moralinės ir politinės sąlygos, kurios sako, kad darbas nėra tik prekė. Visų pirma reikia nurodyti pačių darbininkų pasipriešinimą žemoms darbo sąlygoms ir valstybės įsikišimą. Jei darbininkai yra susiorganizavę į sąjungas, tai tuo jie pašalina savitarpines varžytynes.

* * *

Ricardo turėjo visą eilę savo mokinių, teisingiau sakant, visus pirmuosius XIX šimt. ekonomistus: Mac Cullochą, James Millį (tėvą Stuarto Millio), Seniorą ir kit..

Sismondi ir jo klasikų kritika.

Kai Ad. Smithas padėjo tvirtus politiškosios ekonomijos mokslui pagrindus ir kai juos Say, Ricardo ir Malthus papildė šis mokslas atrodė visiškai sukonstruotas.

Tuo tarpu kapitalistinis ūkis plečiasi ir XIX am. pradžioje galutinai įsigali Vakarų Europos šalyse; drauge auga ir jo neigiamos pusės.

Individualistų mokslas sulaukia iš visų pusių piktos kritikos.

Pirmas tokis kritikas buvo šveicarietis Sismonde de Sismondi (1773—1842), kuris vaizdžiai nupiešė vargus ir kančias, atsiradusias del laisvų varžytynių.

Pradžioje Sismondi buvo ekonominio liberalizmo šalininkas. 1803 metais jis išdėstė Ad. Smitho mokslą savo veikale „La richesse commerciale", kuris turėjo šiokio tokio pasisekimo. Po to užsiima istorijos literatūros ir politikos darbais ir grįžta prie politiškosios ekonomijos mokslo tik 1818 m., kada Europai tenka pergyventi ekonominė krizė iš vienos pusės, ir didžiausias vargas ir skurdas pramonės darbininkų — iš antros. Kaip tik tuo laiku Edimburgo Enciklopedijos leidėjas prašo jo parašyti straipsnį iš politiškosios ekonomijos. Vaduodamasis savo straipsnyje naujais faktais, jis aiškiai pamato, kad jo mintis skiriasi nuo Ad. Smitho. 1819 metais jis keliauja į Angliją. Susipažinęs su anglų ekonominiu gyvenimu, ir naudodamasis jau Enciklopedijos straipsnyje

išdėtais dėsniais, jis parašo veikalą (1819 m.) „Nouveaux Principes d'Économie politique".

Sismondi skirtumą, palyginus su klasiškąja mokykla, sudaro ne politiškosios ekonomijos pagrindai. Tuo atžvilgiu jis yra Ad. Smitho mokinys. Skirtumą sudaro jo pažiūros į metodus, objektą ir praktikos išvadas.

Kas del metodo, tai jis daro skirtumą tarp Smitho ir jo sekėjų Ricardo ir J. B. Say. „Ad. Smithas", sako jis, „stengėsi kiekvieną socialinį faktą išnagrinėti tokiame padėjime, kokiame yra; jo nemirtingas veikalas ir yra filosofinės žmonių istorijos tyrinėjimo padaras". Ricardo, anot jo, įvedęs abstraktinį metodą. Taip pat jis stebisi Malthu, kuris sugebėjo sujungti proto gilumą su faktų ištyrimu. Sismodi nuomone, politiškoji ekonomija yra moralės mokslas, ir kad blogai daro tie, kurie stengiasi nuo gyvenimo izoliuoti principus ir juos vienus tematyti. Jis visų pirma remiasi prityrimu, istorija ir stebėjimu. „Visados reikia ištirti smulkiai žmonių gyvenimo sąlygos. Reikia remtis tam tikru laiku, tam tikra šalimi, tam tikra profesija, kad gerai pamatytume, kas yra žmugus ir kaip veikia jį įstaigos... Aš esu įsitikinęs, kad tie daro svarbių klaidų, kurie nori visa, kas liečia socialinius mokslus, apibendrinti" — sako Sismondi.

Sismondi metodo teorija reikia laikyti priimtina tais atvejais, kada jis sprendžia praktikos problemas; bet kada kalba apskritai apie ekonominio gyvenimo mechanizmą, tokis metodas netinka; ekonomistas čia negali nesinaudoti atstrakcijos metodu.

Toliau, Sismondi kalba ir apie patį politiškosios ekonomijos objektą ir tuo atžvilgiu nesutinka su klasiškąja mokykla. Jos nuomone, politiškoji ekonomija yra turtų moklas. Tikras jos objektas yra žmogus, arba, teisingiau sakant, „fizinė žmonių gerovė. Kalbėti apie turtus ir čia jau užmiršti žmogų yra tikriausias būdas iškrypti iš kelio. Štai del ko, greta su turtų gamyba, reikia tiek pat vietos duoti ir paskirstymo teorijai. Tiesa, klasikai galėjo sutikti su tuo, kad jie duoda pirmą vietą gamybai, bet juk iš tikrųjų visų pirma reikia pagaminti turtą, o paskum jau jį skirstyti. Šismondi su tuo nesutinka. Turtas tiek tevertas, kiek jis tinkamai paskirstytas. Turto paskirstymo moksle ypač turi būti kalbama apie „neturtinguosius" — tuos, kurie tegali misti iš savo rankų ir kurie nuo ryto ligi vakaro dirba dirbtuvėse ir laukuose. Jie sudaro gyventojų dauguma; Ir tai kas jį pirmiausia interesuoja yra klausimas; kaip veikia šių „neturtingųjų likimą mašinų įvedimas,

laisvosios varžytynės, nuosavybė". „Politiškoji ekonomija", sako jis, „yra gerovės teorija ir pagaliau visa tai, kas neliečia žmonių gerovės, nepriklauso šiam mokslui".

Iš tikrųjų Sismondi čia kalba ne apie ką kitą, kaip apie ekonomiškąją politiką, kurią prancūzai vadina „Économie sociale", o vokiečiai „Sozialpolitik".

Išeidamas iš savo nusistatymo del politiškosios ekonomijos metodo ir objekto, jis duoda savo perprodukcijos ir laisvųjų varžytynių kritiką.

„Jei", sako Sismondi, „ekonomistai nebūtų rezonavę in abstrakto, o prisižiūrėję faktams, tad vietoje produktų būtų pamatę žmones ir nebūtų prisidėję prie gamintojų klaidų. Pasiūlų didėjimas, jei tie pasiūlai atatinka didėjančius paklausus, niekam nekenkia ir visiems yra naudingas. Bet pasiūlų didėjimas, kada reikmenės taip greitai neauga, nėra naudingas. Jis nemano, kad kapitalas ir darbas gali pereiti iš smunkančios pramonės į kitą. Niekados darbininkas negali staiga pamesti darbą, iš kurio gyveno, prie kurio priprato ir kurio per ilgą laiką išmoko, išleidęs nemaža lėšų... Del to jis geriau sutiks sumažinti savo algą, pailginti darbo laiką; „jis dirbs keturiolika valandų per dieną, jis atsisakys nuo laiko, kurį kiti linksmindamies ir ūždami praleidžia; tas pats darbininkų skaičius pagamins daugiau produktų" („Nouveaux pricipes", p. 333.). Taip pat nelengvai atsisakys nuo savo manufaktūrų ir fabrikantai, kurie sudėjo į jas savo kapitalus, ir nenorės, tą metę, verstis kitu darbu. Taigi, gamyba laisvai neišyra, paliekti ir dar, gal būt, auga. Gamintojai nemes gaminę ir jų skaičius nesumažės, kol dalis fabrikantų nesubankrutuos, o darbininkai neišmirs badu. Žinoma, pusiausvyra vėl bus, bet kuria kaina?

Mašinos gamina turtus — todel jas Sismondi puola — jos stumia darbininkus į vargą, didina savitarpines varžytynes, jos prekyvietėje numuša darbininkų algas ir tuo sumažina vartojimą ir paklausus. Mašinos tik tada galėtų didinti visuomenės gerovę, jei jos didintų ir visuomenės pajamas. „Niekas", sako jis „neginčys, kad geriau pakeisti žmogų mašina, jei tam žmogui bus rastas darbas kitur".

Klasikams rodėsi, kad laisvos varžytynės naudingos visai visuomenei. Sismondi su tuo nesutinka. Laisvos varžytynės verčią įmoninką ekonominti ne tik daiktus, bet ir žmones. Todel laisvosios varžytynės išstumia iš dirbtuvių suaugusius, o į jų vietą

pastato vaikus ir moteris. Kai kurie fabrikantai, norėdami kuodaugiausia išspausti iš savo darbininkų, verčia juos dirbti dieną ir naktį ir moka jiems labai mažą algą.

Galima iš to padaryti išvada, kad Sismondi buvo socialistas, nes jis reiškia visiškai panašių minčių, kaip Owenas, Saint-Simono sekėjai, ir Marksas. Bet to teigti negalima. Jis buvo griežtas liberalizmo kritikas. Jis ekonominio skurdo šaltinį matė neteisingame paskirstyme. Iš kur pareina darbininkų skurdas, jei ne iš to, kad darbininkų pasisiūlymas į darbą yra labai didelis. Tai verčia darbininką imtis pirmutinio darbo, kad tik užsidirbtų sau duonos kąsnį. Darbininkas, netekęs nuosavybės, ne tik patsai kenčia, bet yra priežastis ir visos darbininkų klasės skurdo. Per didelis darbo pasiūlymas numuša darbininkų atlyginimą.

Iš esmės ši teorija nėra kas kita kaip tik, Ad. Smitho gyventojų ir darbo algos teorija, anot kurios, darbas yra tokia pat prekė, kaip ir kitos ir priklauso pasiūlų ir paklausų įstatymo.

Krizės, anot Sismondi, kyla del to, kad sunku esą suvaikyti plačios prekyvietės paklausus, ir kad fabrikantai daugiau stengiasi didinti savo kapitalus, o ne tenkinti prekyvietę. Bet šios daugiausia pareina nuo netikusio pajamų paskirstymo. Auga tik savininkų pajamos, o darbininkų pajamos visados tesiekia tam tikro minimumo. Nuo to pareina pasiūlų ir paklausų disharmonija. Turtų pagaminama labai daug, o vartoti nėra kam, nes vartotojų dauguma — darbininkai neturi už ką pirktis. Tuo tarpu padidėjusios įmoninkų pajamos sudaro paklausus ištaigų dalykams, kuriuos turtingieji perkasi iš užsienio.

Šią Sismondi teoriją pripažino daugelis ekonomistų, nors ji ir neišsprendžia krizių problemos. Sunkumas suderinti gamybą su paklausais vargu tik išnyks ir turtus lygiau paskirsčius. Bet jau tai, kad Sismondi iškėlė tą problemą, sudaro didelį jo nuopelną. Say ir Ricardo bevelijo ją praeiti tylomis, arba visiškai nuneigti, nes galvojo, kad pusiausvyra tarp pasiūlų ir paklausų nesunkiai nusistato.

Sismondi ne tik davė ekonominio liberalizmo kritiką, bet ir stengėsi nurodyti tuos kelius, kuriais einant galima būtų pašalinti neigiamas ekonominio gyvenimo puses. Jis pirmas, kaip jau minėjome, iškėlė ekonomiškosios politikos mintį.

Jis manė, kad laisvas privačių interesų žaismas yra dažnai priešingas visuomenės reikalams; nes sunku yra kalbėti apie ly-

gybę darbininkų, be nuosavybės ir be gamybos priemonių, ir įmoninkų. Čia reikalingas yra valdžios įsikišimas. Del tos priežasties Sismondi yra pirmutinis interventionistas.

Valstybė, anot Sismondi, privalo visų pirma sulaikyti pramonės laisvę ir susiaurinti naujų išradimų vartojimą. Sismondi svajoja apie lėtą pažangą, kuri niekam nedaro skriaudos, nemažina pajamų ir t. t. Iš to, žinoma, jo priešininkai tik pasijuokė, nors Saint-Simono sekėjų tarpe jis rado pritarimo. Visų pirma nuosavybė turėtų susijungti su darbu; tam tikslui sodžiuje reikia padauginti smulkių ūkininkų skaičius, mieste palaikyti amatninkus. Toliau, turėtų būti leisti darbininkams streikai, užgintas vaikų darbas ir reguliuojamas suaugusių darbas. Be to, jis norėtų, kad įmoninkas užlaikytų darbininką savo lėšomis ligoje ir senatvėje. Įvedus tokią tvarką, darbdaviams nebūtų noro spausti darbininkus — mažinti jiems algą, nes jie būtų atsakingi už darbininko likimą.

Nenuostabu, kad Sismondi raštuose randasi daigų daugumos tų doktrinų, kurios galingai išaugo XIX šimtmetyje.

Visų pirma savo metodu jis yra davęs lyg ir pradžią istoriškajai mokyklai. Jo politiškosios ekonomijos apibūdinimas, kaipo „istorijos filosofija“ (philosophie de l'histoire), daug turi bendro su Roschero, Knieso ir Hildebrando mokslu. Jo kvietimas tyrinėti faktus, jo dedektyvinių išvadų kritika rado sekėjų: Prancūzijoje La Play, Vokietijoje Schmollri, Anglijoje Cliffee Leslie ir Toynbee.

Savo jausmais, palankumu darbo klasei, pramonės režimo, mašinų ir „asmens intereso“ kritika Sismondi artimas Ruskinui, Carlyliui. Jo raštuose yra minčių, kurias vėliau tie vyrai ir krikščionių socialistai iškėlė, protestuodami krikščioniškos mielaširdystės vardu prieš stambiosios pramonės nešamą skurdą.

Toliau Sismondi moksle galima rasti daug bendra su valstybiniu socializmu ir net su Markso „Komunistų Manifestu“.

Optimistai: Carey ir Bastiat.

Nežiūrint į Malthaus ir Ricardo pesimistines, pažiūras ir Sismondi kritiką, vėlesnių klasikų tarpe randame optimistų.

Pirmoje vietoje tos naujos liberalizmo mokyklos linkmės stovi Amerikos visuomenės ūkio mokslo atstovas—Henry Charles Carey.

Carey (1793 — 1879 m.) gimė Filadelfijoje. Ligi 42 metų amžiaus buvo knygų leidėju. 1837, 1838, 1840 metais išleido savo veikalo „Principles of Political Economy“ tris tomus; 1848 metais — „The Past, the Present and the Future“, kuriame išdėjo savo rentos teoriją; 1850 m., „Harmony of Interests, agricultural, manufacturing and commercial“, ir 1858—1859 m. „Principles of social science“.

Carey mokslas yra harmonijos ir optimizmo mokslas; jo mokslo motto yra Keplerio žodžiai: „Pasaulio rūmai yra harmoninga visuma“.

Tautos turtą sudaro gerybės—naudingi daiktai, o ne mainovertės. Naudingumas susidaro kai žmogus nugali gamtą, o vertė —kada gamta nugali žmogų, t. y. tos kliūtys, kurias gamta stato pageidaujamus daiktus turėti. Vertė del to yra reprodukcijos išlaidos. Žmonės be paliovos nugali gamtą — jos pasipriešinimas mažėja. Todel turtai auga — vertės mažėja. Žemė neturi jokių ypatingų gamybos pirmenybių, nes tatai ūkio atžvilgiu yra ne kas kita, kaip žmogaus rankomis pagamintas įrankis. Kaip iš geležies padaro garo mašiną, lygiai taip pat ir dirvą iš pirmykštės jos formos paverčia gamybos įrankiu. Kadangi ir dirva yra toks pat „pagamintas įrankis“, kaip ir kiti, tad žemės nuosavybė yra kapitalas — sudėtas į žemę darbas. Žemės ūkio renta tenka žemvaldžiams neveltui, kaip mano Ricardo, bet yra kapitalo renta. Gamyba žemės ūkyje eina tais pačiais kaip ir visame visuomenės ūkyje — augančio darbo naudingumo ir gaminių mainovertės kritimo — įstatymais.

Carey nesutinka su Malthumi ir Ricardu. „Visiškai netiesa“, sako jis, „kad didėjant gyventojų skaičiui, imamos dirbti vis menkesnės žemės, ir kad del to atsiranda nauja žemės renta. Žemės ūkio tyrinėjimas parodo, kad nieko panašaus nematome, greičiau yra atvirkščiai. Ne geriausios žemės visų pirma imamos dirbti, bet blogiausios—lygiai taip, kaip ir kiti gamybos įrankiai iš pradžios gaminami iš prastos medžiagos (pav., pradėta akmens kirviu ir paskui pereita prie plieno). Pirmiausia dirbamos lengvos sausos aukštumų žemės, ir tik paskum geresnės žemumų dirvos, kurios reikia sausinti. Egipto ir Amerikos apgyvenimo istorija tai aiškiai įrodė“.

Tuo būdu buvo pašalintas pesimistinės individualistų pažiūros ir pamatuotos optimistinės. Ūkio skleidimasis eina prie

to, kad visuomenės produktas vis teisingiau paskirstomas. Kadangi, kaip jau pirmiau sakyta, žmogus vis daugiau nugali gamtą, tad ir darbo faktorius didėja. Jis nustato tokį paskirstymo įstatymą: kapitalo procentai ir žemės renta skleidžiantis ūkiui vis mažėja, darbininkų dalis grynose pajamose vis auga. Kitaip sakant, žemės renta ir kitų kapitalų renta krinta del vis mažėjančių žemės ūkio produktų reprodukcijos. Tačiau prie to skleidimosi prisideda ir kapitalistų klasė. Procentai vis mažėja, bet absoliutinė suma jų auga, nes produktingumas auga. Taigi, socialiniai įvairių klasių santykiai yra harmoningi. Ta harmonija kyla iš vienodo maisto dalykų ir gyventojų skaičiaus augimo. Malthus neteisingai suprato dauginimosi funkcijas kaipo konstantų kiekį. Žmogaus dvasios ir produktingumo jėgos auga lygia greta. Augant kapitalo produktingumui, maisto ištekliai auga greičiau kaip žmonės.

Visų klasių pažangai yra būtina, kad visos mineralinės dirvos dalys būtų jai vėl grąžinamos, nes priešingai galų gale žemės produktingumas gali išsibaigti. „Tai yra nuostabu", sako jis, „kad naujoji politiškoji ekonomija to nenumatė, kad žmogus priklauso žemės, ir jei jis negrąžino jai savo skolų, tai kaip ir kiti kreditoriai, jis stumia ją iš savo rankų". Tatai gali atsitikti tik tuomet, kada gamintojai ir vartotojai, žemės ūkis ir stambioji pramonė yra greta vienas kito. Drauge tai reiškia ir pašalinimą tarpininkaujančios prekybos. Iš čia Carey išveda savo muitų politiką „panašią į Colberto, ir toliau, darbininkų ir žemvaldžių reikalų bendrumą (nes esant saugojamiems muitams, darbo ir žemės kainos kyla), bet tai priešinga prekybos interesams. Šiap Carey yra griežtas šalininkas laisvės, principo: laissez faire—laissez passer.

Vokietijoje jo pasekėju (socialinės politikos atžvilgiu) buvo Düringas (gim. 1833 m.)

Tačiau žymiausiu jo pasekėju Europoje buvo prancūzų ekonomistas François Bastiat (1801—1850 m.). Svarbiausias jo veikalas yra: „Les harmonies économiques" (1850 m.). Bastiat optimizmas yra dar griežtesnis, kaip Carey, jis yra visais atžvilgiais individualistas ir visiškai atmeta saugojamuosius muitus.

Bastiat savo nepaprastu iškalbingumu turėjo pasisekimo ne tik Prancūzijoje, bet ir kitose šalyse. Jo įtakos dėka susidarė Vokietijoje stipri laisvosios prekybos partija.

Pereinant prie Carey mokslo įvertimo, reikia visų pirma tą mokslą pripažinti daugiau dvasios intuicija, o ne sistematinga teorija. Jo optimizmas pritaikytas turinčiai daug gamtos turtų šaliai, ir ne visi jo dėsniai išlaiko kritiką. Taip pavyzdžiui, jo pagrindinis tvirtinimas, kad žemė yra tokis pat kapitalas, kaip ir visi kapitalai, kuri turi ypatybės duoti vis didesnį derlių, praktikoje neišlaiko kritikos; bet antras dėsnis, kad žmogaus gamtos nugalėjimas nuolatos auga, yra teisingas; tiesa žmogus nugali visus priešingumus, kurie atsiranda iš mažėjančio žemės derlingumo ir greito gyventojų augimo. Bet del to vieno nėra pagrindo matyti tik socialinį optimizmą ir harmoniją.

Visų pirmiausia išlenda jo žemės rentos neigimas. Prisiminę Ricardo ir Thüneno tuo klausimu samprotavimus, pamatysime, kad Carey čia labai klysta. Tiesa, kas del žemės, tai ji yra, kaip ir kiti daiktai, apdirbta gamtos medžiaga; tačiau, praktikoje žemės padauginimas yra žymiai mažesnis kaip visų kitų judomųjų gamybos priemonių. Tuo tarpu šios paskutinės gali būti kelis kart dauginamos (pav., 2 mašinos ir 2 darbininkai vietoje vienos mašinos ir vieno darbininko), o žemę gerinant, tegalima padidinti kai kurie jos elementai (pav. įtręšimas), kiti pasilieka tie patys (plokštuma, saulės apšvietimas). Taigi, didėjant gyventojų skaičiui, tenka imti į darbą ir žemės su brangesne gamyba: imamos arba blogesnės žemės arba daugiau kapitalo įdedama jau dirbamas. Carey kalba vis apie technikos pažangą, kuri gali kompensuoti mažėjantį žemės našumą. Tas, be abejo, tam tikrais istorijos laikais turi reikšmės. Reikia pripažinti, kad istorinę žemės kultūros skleidimosi eigą, Carey atvaizdavo teisingai. Tačiau, tas dar nesugriauna Ricardo rentos teorijos.

Klasiškosios mokyklos apogėjai: Nassau Senioras, Stuartas Millis.

Nuo pasirodymo Ricardo veikalo „Priniples of Political Economic" (1817 m.) per tris dešimtis metų tematome antraeilius ekonomistus, kurie mažai tesirūpina ieškoti naujų visuomenės ūkio įstatymų, o tenkinasi jau esamus stiprindami, įvertindami ir skleisdami. Tai dar nereiškia, kad Anglijoje tuo laiku nebuvo ekonomistų, kurie įvairiais atžvilgiais kritikavo viešpataujančias doktrinas. Bet į jas taip pat maža buvo kreipiama dėmesio, kaip

kad Prancūzijoje, kur niekas neskaitė Cournot, o kiek vėliau Vokietijoje Gosseno raštų.

Iš tokių ekonomistų Anglijoje reikia paminėti Nassau Seniora, kuris nuvalė politiškąją ekonomiją nuo kompromisų su socialinėmis sistemomis ir reformomis, nuo moralės ir jausmo įtakos, suvesdamas ją į nedidelį skaičių pagrindinių ir nesugriaunamų dėsnių, iš kurių jis jau darė išvadas. Jam priklauso garbė, kad padarė politiškąją ekonomiją tikru mokslu ir buvo įkūrėjas to, ką šiandien vadina „grynąja ekonomija". Svarbiausias jo veikalas, kuriame jis išdėjo savo mokslą, yra „Outline of Political Economy" 1836 m., išspausdintas anglų Enciklojedijoje, o vėliau atskira brošiūra, kuri galima laikyti pirmuoju politiškosios ekonomijos teorijos vadovėliu. Be to jis įvedė į politiškąją ekonomiją vieną elementą, apie kurį ligi tol nebuvo kalbama—tai susilaikymo — taupmenų elementą. Nors susilaikymas negali gaminti turtų, anot Šenioro, bet jis vertas atlyginimo, kaipo tam tikras pasiaukojimas, kaip ir darbas. Ligi tol kapitalo pelnas mažiausia buvo pateisinamas iš visų trijų pajamų rūšių, nes Ricardo to tiesiau neišaiškino; jis tepasakė, kad pelnas yra likučiai nuo kainos, atskaičius darbo algą. Taigi atrodo. kad kapitalas turi teisės gauti atlyginimą taip pat, kaip ir kiti gamybos faktoriai.

Bet jei viena ranka Senioras pamatuoja kapitalo pelną, tai antra griauna daugumą kitų kapitalistų pajamų. Gamybos išlaidos remiasi dviem elementais: darbu ir susilaikymu; esant laisvoms varžytynėms, produkto vertė numušama ligi jų dydžio. Bet jei nėra didelių varžytynių, tai, vadinas, tarp vertės ir gamybos išlaidų atsiranda vietos nepriklausomam pelnui iš susilaikymo, ir tą pelną Senioras vadina rentą. Iš to matyti, kaip jis praplėtė Ricardo rentos teoriją. Renta jau nepareina nuo nuosavybės derlingesnių ir esančių geresnėje vietoje žemių, Bet Senioras neišaiškina tų priežasčių, del kurių gali ątsirasti renta, kuri šiais laikais užima žymiausią vietą paskirstymo problemoje.

Bet Senioras eina dar toliau, nes jis sako, kad kiekvienas kapitalas, kaip tik po jo kūrėjo mirties išeina iš jo rankų, jis virsta renta. Iš tikro paveldėtojas gali nesusilaikyti, ta dorybė gali būti ir nepaveldėtina. Iš to jau matyti kokias išvadas daro Šenioras.

Senioras į vertės pagrindą deda naują momentą — retumo arba greičiau reto naudingumo (kadangi tegali būti kalba apie

daiktą, kuris tenkina kurią nors mūsų reikmenę). Šiąja r e t u m o sąvoka vėliau naudojosi Walras.

Bet svarbiausias to laiko ekonomistas yra S t u a r t a s M i l l i s, kurio dėka klasiškoji politiškoji ekonomija pasiekė aukščiausio laispnio, o vėliau pradėjo griūti.

J o h n S t u a r t M i l l, sūnus ekonomisto James Millio, gimė 1806 m. Tėvas jam davė iš tikro antžmogišką išlavinimą. 10 metų amžiaus jis jau buvo perėjęs visuotinąją istoriją, graikų ir romėnų literatūrą, 13 metų — buvo išėjęs mokslus ir filosofiją ir parašęs Romos istoriją, 14 metų turėdamas visa žinojo iš politiškosios ekonomijos, ką tuo laiku galima buvo žinoti. 1829 m., t.y. turėdamas 23 metus, jau skelbia pirmuosius savo politiškosios, ekonomijos „Essays". 1843 m. išleidžia didelę filosofijos knygą „Logikos Sistema", kuri išgarsina plačiai jo vardą ir 1848 m. parašo savo nepaprastus „Principles of Political Economy". Jis buvo aukštoj Indų kompanijos vietoj ligi šią panaikino. Paskum nuo 1865 — 1868 metų buvo Parlamento nariu. Kai mirė jo žmona, kuri buvo padėjėja daugelio jo raštų, o labiausia „Liberty" (1859 m.), jis, nenorėdamas apleisti jos karsto, praleido paskutinius savo gyvenimo metus Prancūzijoje (1859—1873), be to laiko, kurį sugaišo būdamas Parlamente.

Jo asmuo patraukia tuo, kad jis nuoširdžiai buvo tarp dviejų ekonominių pasaulių—vieno, kurį jam įkvėpė tėvo įtaka su utilitarine filosofija—antro, kuris jį traukia naujais, Saint-Simono ir Augusto Comtės atskleistais, horizontais. Pirmoje savo gyvenimo pusėje jis buvo individualistas, antroje buvo daugiau socialistas, bet nemetė tikėjęs laisvę. Iš čia kyla dažni sau pačiam prieštaravimai; tokių prieštaravimų yra jo darbo algos įstatyme.

Moralės srityje jis yra utilitarizmo šalininkas, bet patsai sako, kad „įsitikimas yra stipresnis, kaip 90%"; toliau priduria, kad „varžytynės šiais laikais yra būtenybė, ir kad niekas negali nurodyti tos dienos, kada jos bus nereikalingos pažangai"; kitoje vietoje jis tvirtina, kad „koperacija yra kilniausias idealas", kuri rodo, „kad žmonių gyvenimas kyla aukščiau klasių už kovą už antagoninngus reikalus ir eina prie broliškų lenktynių visų naudai".

Susipažinkime su jo pirmojo periodo mintimis, kada jo skelbiamieji klasiškosios mokyklos principai buvo laikomi nesugriaunamais, kada atrodė, kad klasiškoji mokykla galūtinai yra nugalėjusi savo priešininkus—s o c i a l i z m ą ir p r o t e k c i o n i z m ą.

D i d i e j i įstatymai. Gamtos įstatymų sąvoka visados buvo klasiškosios mokyklos charakteringas pažymis — tai pastulatas, be kurio nebuvo įmanomas jokis mokslas. Tie įstatymai nėra antgamtiški, kaip manė fiziokratai ir optimistai; jie tėra gamtiški, kaip ir fizikos įstatymai, ir todel amoraliniai; jie gali būti naudingi ir žalingi; patsai žmogus juos savotiškai įvertina. Manyti, „kad politiškoji ekonomija yra „beširdis" mokslas yra taip pat absurdas, kaip kaltinti fiziką, kad perkūnas trenkia į žmones".

Tie įstatymai yra universalūs ir permanentiniai, nes elementarinės žmonių reikmenės yra vienodos visose šalyse ir visais laikais. Tik čia ekonomistai ieško įstatymų, o ne nykstančiuose reiškiniuose. Ieškodama tik to, kas yra labiausia bendra visiems žmonėms, politiškoji ekonomija randa tiesą, kuri gali tapti mokslu. Ji privalo tyrinėti ne žmogų, bet žmogų tipą — h o m o o e c o n o m i c u s, abstraktinį, nuvalytą nuo visų kitų pažymių — paliekant jam tik asmens interesą. Verta susipažinti su tais įstatymais.

A s m e n s i n t e r e s o įstatymas. Kiekvienas žmogus ieško gero, pav. turtų, ir vengia kas bloga, sakysime — pastangų; čia yra psichologijos įstatymas. Šis įstatymas yra ne tik labiausiai natūralinis, bet ir labiausiai „racionalinis", fiziokratine žodžio prasme, nes tai yra ne kas kita kaip gyvybės išlaikymas. Del šio pagrindinio principo klasiškoji mokykla dažnai vadinama individualistinė.

Bet individualizmas nereiškia egoizmo, paprasta to žodžio prasme. Ir tai darė del to, kad norėjo klasiškąją mokyklą apšmeižti. Niekas energingiau prieš tai neprotestuoja, kaip Stuartas Millis. Sakyti, kad reikia ieškoti savo intereso, nereiškia, norėti blogo kitam. Individualizmas nepašalina simpatijos — priešingai: kiekvienas normalus individas randa sau malonumo savo artimo laimėje.

Ricardo ir Malthus nurodė mums tuos atsitikimus, kada atskirų individų reikalai priešingi ir kur vienas turėtų aukotis kitam. Stuartas Millis neneigia tų konfliktų, bet juos pabrėžia. Ir čia klasiškoji mokykla atsako, bandydama išrodyti, kartu su optimistais, kaip mes matėme Carey teorijoje, kad tie priešingumai tik atrodo tokie, o ištikrųjų viešpatauja harmonija; arba pareiškia, kad jie kyla ne iš individualizmo arba laisvės, o priešingai, kad individualizmas ir laisvė nėra dar galutinai įsigalėję ir neigiami. Toliau atsirado individualistų, kurie kartu su Herbertu Spenceriu sako,

kad šie atskirų asmenų konfliktai ne tik atsako bendriems visuomenės reikalams, bet kad jie yra pažangos sąlyga, nes verčia silpnus užleisti vietą stipriems.

Laisvų varžytynių įstatymas. Jei jau nustatyta, kad kiekvienas individas geriausiai supranta savo reikalus, tai geriausia esti leisti kiekvienam rūpintis savim. Individualizmas skelbia laisvę, del to jų mokslas vadinamas liberalų mokykla. Tai yra antras epitetas, ir jis yra daug tikresnis kaip pirmas.

Šią mokyklą ir traktuojant liberalizmo atžvilgiu — vadina mančesterizmu.

Tuo tarpu laissez-faire nėra klasiškajai mokyklai nei dogma nei mokslo aksioma. Ji čia mato tik praktikos taisyklę, kurią laiko pritaikoma ne kitų nenaudai, bet tik lig tol, kol bus įrodyta priešinga.

„Tie, kurie tai tvirtina", saka Millis „devyniolika kartų iš dviejų dešimčių yra teisingi, kaip tie, kurie tatai neigia." Šis praktikos liberalizmas yra pritaikomas visiems ekonominio gyvenimo reiškiniams — jis apima darbo laisvę, laisvas varžytynes, vidaus ir užsienio laisvus mainus, bankų laisvę, laisvus procentus ir t. t. — teigiamoje formoje; neigiamoje — jis priešinasi valstybės įsikišimui į tuos reikalus, kur nėra įrodytas kiekvienu atskiru atveju jo reikalingumas, imtis globos priemonių.

Laisvos varžytynės klasiškajai mokyklai yra aukščiausias prigimtinis įstatymas; jis duoda vartotojui geriausias prekyvietės sąlygas; jis palaiko varžytynių dėka gamintojų tarpe pažangą, laiduoja teisingumą ir užkerta pelnui kelią, sumažindamas kainas ligi gamybos kaštų.

Veikale „Dictionaire d'Economie Politique", kurį galima laikyti lyg ir klasiškosios politiškosios ekonomijos katekizmu, sakoma: „Varžytynės pramonei yra tas pats, kuo saulė fizinei gamtai".

Be to reikia pabrėžti, kad klasiškoji mokykla, garbindama laisvų varžytynių tvarką, neteisina esamos tvarkos — priešingai: ir senieji ir naujieji klasikai skundžiasi, kad laisvosios varžytynės dar labai netobulai yra įsigyvenusios. Laisvųjų varžytynių režimas taip dar yra toli nuo įsigyvenimo, kaip ir socialistų režimas; todel labai yra neteisinga spręsti apie jį iš esamos tvarkos defektų, lygiai kaip ir apie komunizmą iš kelių nepavykusių eksperimentų.

G y v e n t o j ų į s t a t y m a s. Jis užima labai žymią vietą klasiškoje mokykloje, ir ekonomistai nedrįsta jam tiesiai pasipriešinti. Iš visų ekonomistų tik St. Millis labiausiai juo persiėmęs. Jis išeina iš to paties Malthaus įstatymo, nors vadovaujasi ne tik ekonominio, bet ir moralinio gyvenimo motyvais—kurie nerūpėjo Malthui—iškeldamas moterų teises ir jų laisvę. Tuo būdu St. Millis yra jau neo-maltistas. Didelė šeima jam rodėsi toks pats nenormalus dalykas, kaip ir girtuoklybė. Jis sako, kad darbininkų klasė niekados negalės pagerinti savo gyvenimo, jei nesusilaikys nuo gyventojų dauginimo. Jis palaiko smulkią ūkininkų nuosavybę, nes ji mažina vaikų skaičių. Jis, aukodamas net savo pagrindinį laisvės principą, nueina taip toli, kad siūlo įstatymais užginti tuoktis.

P a s i ū l ų i r p a k l a u s ų į s t a t y m a s. Šis įstatymas nustato visų produktų, produktingų patarnavimų, darbo, kapitalo ir žemės vertę. Tą įstatymą formuluoja taip: kaina keičiasi tiesiai proporcingai paklausams ir atvirkščiai pasiūlams. St. Millio nuopelnas yra, kad jis išrodė, kad ta formula nėra kas kita kaip tik c i r c u l u s v i t i o s u s; iš tikrųjų, jei pasiūlai ir paklausai nustato kainą, tai ir kaina keičia pasiūlus ir paklausus. Jis tatai pataiso sakydamas, kad kaina nusistoja tame lygyje, kada pasiūlų ir paklausų kiekis susilygina, ir kainų keitimasis veda prie to lygio. Tuo būdu St. Millis ne tik nustato pasiūlų ir paklausų įstatymo mokslišką tikrumą, kurio jis pirma neturėjo, bet, pakeisdamas priežasties santykius pusiausvyros santykiais, jis įneša į mokslą naują principą, iš kurio vėliau išsivysto naujas mokslo metodas, kaip tatai pamatysime neo-klasiškoje mokykloje.

Pasiūlų ir paklausų įstatymas išaiškino vertės svyravimą, bet ne pačią vertę. Čia reikėjo rasti gilesnė priežastis — gamybos išlaidos (kaštai). Laisvųjų varžytynių tvarkoje vertės svyravimas krypsta prie vienodo kaštų lygio taip, kaip ir „okeanas turi tendencijos turėti visur vienodą lygį, bet nevisados jį išlaiko".

Laikina ir nepastovi vertė reguliuojama pasiūlų ir paklausų įstatymo, antra vertus: natūralinė pastovi ir normali vertė, reguliuojama gamybos kaštais — sudaro klasiškosios mokyklos vertės įstatymą. Ir St. Millis taip buvo patenkintas, kad parašė frazę, nepaprastą tokiam akyliam filosofui: „Laimė kad nieko neaiškaus nebepalieka vertės įstatymuose nei dabarčiai nei ateičiai, teorija baigta"!

Tas pats įstatymas, kuris reguliuoja prekių kainas, tinka ir pinigams. Pinigai taip pat turį nepastovią vertę, nustatomą esančio apyvartoje ir reikalingo mainams kiekio. — Tai garsioji kvantitetinė teorija; be to, natūralinę jų vertę nustato brangiųjų metalų gamybos kaštai.

Darbo algos įstatymas. Tie patys įstatymai tvarko ir rankų darbo kainą, kitaip sakant, darbo algą.

a) Prekyvietės darbo alga esti nustatoma paklausų ir pasiūlų dėsnio; paklausais vadiname kapitalo kiekį, skiriamą darbininkams laikyti — darbo algos fondą (Wage fund) ir pasiūlais — ieškančių darbo darbininkų skaičių. Šis įstatymas Cobdeno buvo paprasčiau išaiškintas; jis sakė, kad darbo alga kyla, kad du ponai vaikosi vieną darbininką ir ji puola, kada du darbininkai vaikosi vieną poną.

b) natūralinė arba būtina darbo alga reguliuojama galų gale rankų darbo gamybos kaštais, t. y. darbininko pragyvenimo išlaidomis. Į šią darbo algą turi tendencijos krypti paprasta (prekyvietės) darbo alga.

Šį įstatymą Lassalis pavadino „geležiniu“. Iš tikrųjų, darbo alga pareina nuo laukųjų darbininko priežasčių, kurioms nesvarbu yra patsai darbininkas, darbininko gera valia jo darbas. Tai buvo fatalinis įstatymas, kur darbininkas toks pat pasyvus, kaip ir medvilnių ryšulys, kuris negali turėti jokios įtakos savo prekyvietės kainai. Ir jis ne tik nepareina nuo savęs, bet ir nuo jokio įsikišimo įstaigų — nebent paveikus kapitalo kiekį, skiriamą darbo algoms, arba ieškančių darbo darbininkų skaičių.

Tuo būdu St. Millis, suformulavęs šį įstatymą griežčiau, kaip jo pirmtakūnai, nustebo del jo išvadų. Jis ypač buvo nustebintas, kad ir tredunionų pastangos šioje srityje nieko negalės padaryti. Jis, kaip ir visi kiti ekonomistai, stovėjo už panaikimą įstatymų prieš darbininkų koalicijas, už panaikinimą muitų javams. Kam tatai buvo reikalinga darbininkams asociacijų ir koalicijos laisvė, jei aukštesnis įstatymas turėjo visas jų pastangas sugriauti. Ir atsiranda du ekonomistai Longe 1866 m. ir Thornton 1869 m., kurie paabėjojo darbo algos įstatymo teisingumu. Jiems nesunku buvo įtikrinti St. Millį, kuris netrukus atsisakė nuo to, kas sukelia didelio triukšmo klasiškoje mokykloje.

Rentos įstatymas. Varžytynių įstatymas nukreipia kainas į produktų gamybos kaštus. Bet tų pačių išvežtų į pre-

kyvietę produktų gamybos kainą gali būti ir tikrai esti įvairi; tai kyla klausimas, kurie iš įvairių gamybos kaštų nustato kainas? — Aukščiausi kaštai. Ir delto neišvengiamai atsiranda pirmenybės tiems iš vienodų produktų, kurie pagaminti mažesnėmis išlaidomis.

Tą dėsnį Ricardo nustatė del žemės ūkio produktų, o St. Millis praplatino jį ir kitiems pramonės produktams ir taip pat asmens gabumams. Tuo būdu jis labai praplėtė rentos įstatymą, tiesa, kiek mažiau, kaip tad padarė Senioras.

T a r p t a u t i n i a i m a i n a i. Kaip jau žinome, anot liberalų mokyklos (Ricardo, Bastiat ir kit.), tarptautiniai mainai reguliuojami tais pačiais dėsniais, kaip ir tarp atskirų individų, ir duoda tos pat naudos: iš to kiekvienai šaliai darbo ekonomija.

Šiai teorijai buvo prikišama, del jos dėsnio, kad esant laisvoms varžytynėms visos kainos nukrypsta į produkcijos kaštus, visi mainomi produktai turi lygų darbo kiekį — tai ir abi mainančios šalys turi lygios naudos.

Bet jau Ricardo atsakė į tą priekaištą: jei įstatymas „lygus darbas už lygų darbą" iš tikrųjų reguliuoja mainus tarp atskirų individų, vienos šalies, tai jis nereguliuoja mainų tarp atskirų šalių, kadangi niveliuojantis varžytynių veiksmas negali reikštis del sunkumų pergabenant kapitalą ir darbą iš vienos šalies į kitą. Negalima lyginti darbą arba t o p a t i e s p r o d u k t o k a š t ų d v i e j o s e š a l y s e, bet tik galima lyginti dviejų produktų kaštus, p a g a m i n t ų t o j e p a č i o j e š a l y j e.

Tuo būdu tas klausimas nebuvo rišamas aiškiai, be prieštaravimų. Klasiškoji mokykla svyravo tarp realių gamybos kaštų ir tarp paslėptų, įvežamų prekių gamybos, kaštų ir tarp abipusio naudingumo. St. Millis daro žingsnį pirmyn. Jis nekalba apie gamybos kaštų lyginimą, bet sako, kad įvežamų produktų vertė matuojama išvežamųjų produktų kiekiu, kurį už tai reikia duoti mainais. Reikia juk rasti priežastys, kurios duoda galėjimo vienai šaliai, pav. Anglijai, gauti didesnį ar mažesnį vyno kiekį mainais už anglis. Kitaip sakant, tarptautinis verčių įstatymas nėra įstatymas lygintinų produkcijos kaštų, bet pasiūlų ir paklausų įstatymas. Dviejų produktų kainos svyruoja stengdamos susiderinti su savitarpyje reikalaujamais abiejų šalių kiekiais. Aišku, jei prancūzai anglių labiau pageidauja, kaip anglai vyno, tai anglai turės gauti didelį vyno kieki mainais už anglis, ir del to atsidurs geresnėje būklėje.

Millio teorija yra žingsnis į pryšakį, palyginus su Ricardu, ta prasme, kad įgalina nustatyti, kuri šalis turės daugiau naudos produktų paklausų atžvilgiu, ir del to galės išlošti iš mainų. Ar tai bus šalys atsilikusios ar pramoningesnės? — Tai bus neturtingiausios, sako Millis, ir tvirtina tą pat, ką paprasčiau išreiškė Bastiat, bet kitais motyvais: nes turtinga šalis visados gali duoti už prekes didesnį produktų kiekį mainais, kaip neturtinga šalis. Kaip žinome, protekcionizmas skelbia visiškai priešingą teoriją: tarptautiniuose mainuose visados pralaimi neturtingos šalys.

St. Millis ir pasiliko ištikimas laisvai prekybai, nors ir pripažino protekcinius muitus kaipo laikiną priemonę naujoms pramonės šakoms sukurti.

Laisvos prekybos teorija turėjo tam tikros praktikos reikšmės ekonominiame gyvenime; ji daug prisidėjo prie pakeitimo garsių javų įstatymų 1846 m., kurie panaikino muitą įvežamiems javams, o vėliau ir kitus protekcinius muitus.

* * *

Klasikų mokyklos sekėjais Anglijoje buvo Carnes, Prancūzijoje Michel Chevalier, Courcelle. Seneuillis Blockas ir kit. Klasikų sekėjai įsigali Prancūzų Mokslo Akademijoje, ir tas faktas stipriai palaiko ligi šiol klasiškosios ekonomijos tradicijas Prancūzijoje.

Vokietijoje klasikų mokyklos atstovai, prieš įsigalėsiant istoriškajai mokyklai, buvo Prince-Smithas; mažiau mokslininkas, daugiau reformatorius Schulze Delitschas ir Eugen Dühringas.

Be to, reikia pažymėti, kad klasikų mokyklos dėsniais pasinaudojo šių laikų socializmas—marksizmas. Smitho, o ypač Ricardo darbo vertės mokslas beveik visas, su nedideliais pakeitimais ir griežtesniu formulavimu, buvo paimtas Markso. Tą pat reikia pasakyti ir apie darbo algos judėjimą, kurį skelbė klasikai, išskyrus optimistus, — būtent, kad darbo alga labai trumpam laikui gali pakilti, aukščiau egzistenzsminimumo ir, surišus ją su Malthaus gyventojų mokslu, buvo sudarytas pagrindas vadinamam geležiniam darbo algos įstatymui, formuluotam Rodbertaus, ir rezervinės darbo armijos mokslui. Ricardo dėsnis del produkto vertės vienumo, kurio ribose gali judėti kapitalo pelnas, mažindamas darbo algą arba atvirkščiai, sudarė pagrindą Markso viršuvertės teorijai.

Vokiečių ekonomistai.

Ligi šiol daugiausia buvo kalbėta apie anglų ir prancūzų ekonomistų mokslą. Jau ir tuo laiku, kada po Smitho ir Ricardo buvo plečiamas, papildomas ir populiarizuojamas klasikų mokslas, Vokietijoje būta žymių ekonomistų, kurie gana griežtai skiriasi savo mokslu nuo anglų klasikų, traktuodami visuomenės ūkio reiškinius istorišku atžvilgiu, o patį visuomenės ūkį, kaipo organišką vienetą. Čia visų pirmiausia tenka paminėti Heinrichą Thüneną ir Friedrichą Listą.

H. Thünenas.

Pirmosios XIX šimtmečio pusės vienas iš žymiausių Vokiečių ekonomistų greta su Listu buvo Thünenas. Ir vienas ir antras, persiėmę universalėmis idėjomis, savo teorijas remia ne atskiro asmens reikalais, bet visos tautos, visos valstybės reikalais.

Johann Heinrich v. Thünen gimė 1786 m. Oldenburge, žemvaldžių šeimoje. Mokslus ėjo Göttingeno Universitete. 1810 metais jis išnuomoja sau dvarą netoli Rostoko, kur įkuria paveikslingą žemės ūkį, kuriame ir darbininkai gauna tam tikrą dalį pelno. Jo svarbiausias veikalas, „Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirschaft und Nationalökonomie", pasirodė 1825 m. Thünenas mirė Teltove 1850 m.

Savo tyrinėjimuose Thünenas liečia svarbų klausimą, būtent: kokios įtakos žemės ūkio sistemoms turi prekyvietės atstumas nuo ūkio. Jis vaizduojasi didelį miestą derlingoje lygumoje su vienodu dirvos derlingumu. Už miesto kultivuojamų žemių prasideda dykynės, su kuriomis miestas jokių santykių neturi.

Naudodamasis tokių abstraktiniu pavyzdžiu, jis nustato pagrindinį savo dėsnį: atstumas nuo prekyvietės del didėjančių pervežimo išlaidų mažina produkto kainą. Todel juo toliau nuo miesto, tuo labiau tenka pereiti į tokias žemės ūkio sistemas;

kurios nors mažiau duoda pajamų, bet ir mažiau tereikalauja kapitalo ir darbo, kur dauguma gamybos procesų paliekama pačiai gamtai.

Iš to išeina, kad prie pat miesto gaminami tokie produktai, kurie, palyginus su jų verte, daug sveria ir kurių pervežimo į miestą išlaidos tokios didelės, kad iš tolimesnių vietų gabenti jų neišsimoka; gaminami ir tokie produktai, kurie greitai genda. Tuo būdu tam tikruose nuo miestų atstumuose bus gaminami ir atatinkami produktai, kurie sudarys koncentrines, specifinių ūkio sistemų, juostas. Čia, žinoma, einant tolyn nuo miesto, susidarys kelios koncentrinės juostos.

Pirmoje juostoje bus gaminami tokie produktai, kurie iš tolo negali būti veik gabenami, kurių kilojimas, palyginus su jų verte, brangiai atsieitų. Daržovės (daržovių ūkis), pienas, šieno ir šiaudų pardavimas, javai užima tik antrą vietą; toliau bulvės, kopūstai, anglys. Čia turėsime: 1) daržų ūkį, 2) intensyvų laisvą ūkį, kuriam priperkame iš miesto trąšų. Toliau, antroje juostoje, bus miškų ūkis—miestui kuru ir statomąja medžiaga aprūpinti. Trečioje juostoje rasime javų ūkį, kurio intensyvumas vis mažės: pirma bus intensyvus, t. y. toks, kuris reikalauja daugiau darbo. ir kapitalo, vėliau sėjomainos ir vėliausiai pašarinių žolių ūkis. Po to jis pereina į ekstensyvų arba trilaukį ūkį. Ketvirtoje juostoje bus gyvulių ūkis, paskutinėje—galima tik medžioklė, kurios produktai—brangūs kailiai, ragai ir kiti dalykai gali būti lengvai atgabenami į prekyvietę.

Kitais klausimais, pav. vertės, Thünenas laikėsi Ricardo pažiūrų, tačiau jis pats parodė jų nepakankamumą. Procentų ir darbo algos klausimais jis jau laikosi visiškai kitų pažiūrų, artimų šių laikų paskutinio naudingumo teorijai.

Jis skiria kapitalo ir darbo įvairų naudingumą, kurio priežastimi yra pirmos ir paskutinės jų išlaidos („Isol. Staat", 2 l. 175 p.). Procentų aukštis nustatomas, paskutinės kapitalo naudingumo dalelės. Savitarpiniai procentų ir kapitalo santykiai yra toki: procentų ir rentos sumažinimas eina darbininkų naudai ir pakelia darbo algą; visai pamatuotas priekaištas Ricardo teorijai. Darbo algos teorija Thünenui yra ūkio politikos pagrindas. Ricardo darbo algos teoriją jis laiko nesusipratimu. Jis siūlo tam tikrą teisingos ir natūralinės algos formulą, būtent: $\sqrt{a.\,p}$, kur a „pragyvenimo minimumas" (darbo jėgos reprodukcija), p (kiekiu arba pinigais išreikštas) produktas.

Pereinant prie įvertinimo Thüneno mokslo visų pirmiausia reikia pabrėžti, kad jis nustato teisingą iš žemės pajamų mažėjantį dėsnį: tik ekstensyvus ūkis, kur mažiau yra išlaidų gali pakelti didesnes transporto išlaidas. Geriausia tatai matyti iš javų ūkio, kur artimesnės prekyvietei juostos veda intensyvų ūkį, o tolimesnės ekstensyvų.

Toliau iš Thüneno mokslo išeina, kad atskiros ūkio sistemos turi tik sąlyginės naudos (reliatyvinis ūkio sistemų racionalumas). Nei techniškai tobuliausios ūkio sistemos, su didelėmis brutto pajamomis, nei intensingumas neturi reikšmės, o turi tik racionaliausia ūkio sistema, kuri pareina nuo ūkiškų sumetimų (kainų ir išlaidų). Tą patį galima būtų pasakyti ir apie pramonės techniką, bet čia tikro įstatymo dar nerasta, nes greta su kaina turi didelės reikšmės ir prekyvietės dydis.

Iš mokslo apie sąlyginį ūkio sistemų naudingumą savaime išeina ir rentos teorija, kuri beveik ko sutinka su Ricardo teorija. Thünenas remiasi ypač v i e t o s(erdvės) renta, antrą vietą užima intensyvumo renta; tuo tarpu Ricardui svarbiausia yra žemės derlingumo renta. Arčiau prie prekyvietės žemės duoda didesnę rentą, nes kainos del mažų transporto išlaidų galima gauti didesnės, tolimesnės gi žemės gauna kainas mažesnes už pirmųjų. Skirtumą sudaro atgabenimo išlaidų suma. Be to artimesnės žemės gauna rentą del kultūros intensyvumo. Izoliuotos valstybės pakraštyje renta lygi nuliui.

Ūkio politikoje Thünenas nesutiko su Smitho ir Ricardo politika, nors savo nesutikimui neturėjo tokių aiškių argumentų, kaip Listas; be to jis atmeta „pramonės pelno" pareinamumą nuo žemės rentos ir atvirkščiai. Jis reikalavo saugojamųjų muitų. Thüneno žemės ūkio gamybos pareinamumas nuo vietos yra vienas iš pagrindinių žemės ūkio politikos dėsnių. Bet tai tinka tik tada, kada visur yra vienodos žemės ir vienodos susisiekimo sąlygos. Tačiau prityrimas parodo, kad ta teorija yra arti teisybės. Pirmoji Thüneno daržovių ūkio juosta dar ir dabar galima matyti apie didžiuosius miestus. Viduramžiais Thüneno juostos buvo aiškiai matyti ypač apie didesnius miestus. Tačiau daug atmainų į tos teorijos tikrumą įnešė geležinkeliai, kanalai ir kitos pigios susisiekimo priemonės, kurios ir tolimas vietas surišo su didžiomis prekyvietėmis. Taip, pavyzdžiui, dabar javai į Europos šalis gabenami iš tolimų Amerikos kraštų, Rusijos, Indijos. Įsivyravus pasauliniam ūkiui, šiuo laiku Thüneno juostos netinka miestų apy-

linkėms, bet, apskritai imant, tarp santykiaujančių valstybių matome, kad tirštai gyvenamoms ir pramoningoms šalims (Anglijai, Vokietijai) sudaro prekyvietę tolimos, menkai gyvenamos, šalys. Tačiau didiesiems miestams tenka tik pirmoji juosta. Galima net pasakyti, kad šiandien visa vidurinė Europa ir Anglija yra pirmoje juostoje, kiek jos yra glaudžiai surištos geležinkeliais. Kniesas įnešė į Thüneno teoriją svarbų papildymą: kada tolimesnių sričių žemės sujungiamos su prekyvietėms, tai pakyla jų kainos (nes galima intensyvinti ūkį), o artimesnių prie prekyvietės žemių kainos nukrinta (del padidėjusios gamybos ir varžytynių). Del tolimesnio vietos teorijos praplėtimo reikia pasakyti, kad: 1) žemės ūkis apie save sudaro labai mažus pramonės centrus (žemės ūkio pramonę), ką jau ir Dühringas nurodė; 2) ten kur yra bravorų cukraus fabrikų, su kuriais surištas žemės ūkis, atlieka gyvuliams pašaro (atmatų), ten atsiranda ir gyvulių ūkis. Apskritai, del gyvulių juostos reikia pasakyti, kad Vokietijoje dabar, pavyzdžiui, gyvulių yra daug daugiau, kaip Thüneno numatyta. Priežastis — tai muitų politika, kuri gyvulius labiau muitais saugoja, kaip javus; todel žemės ūkyje daugiau dėmesio kreipiama į gyvulių ūkį, kaip į javų. Toliau, paaiškinimo reikalauja ir Thüneno tyrinėjamos ūkio formos. Nauji daviniai iš vidaus kolonizacijos aiškiai parodo, kad, esant kitoms lygioms sąlygoms, nekiekviena ūkio forma lygiai tinka tų ar kitų produktų gamybai. Apskritai imant, ūkininkų žemės ūkis daugiau tinka gyvulių ūkiui, o stambusis ūkis daugiau tinka javams. Be to, kai kurios Thüneno išvados šiandien jau netinka ir del technikos naujenybių ir transporto sąlygų. Dabar, pavyzdžiui, pienas, sviestas, sūris, mėsa, daržovės, iš dalies konservuoti, gali būti gabenami iš tolimų vietų (Sibiro sviestas, Argentinos mėsa ir t.t.). Todel vietos atstumas šiems produktams nebeturi reikšmės.

Toliau, del Thüneno idealės darbo algos formulas $\sqrt{ap}$, kurią jis norėjo turėti iškaltą net ant savo paminklo. Tą formulą mokslas buvo atmetęs, bet šiandien ji vėl atgyja, nes faktai parodė, kad augant darbininkų darbo produktingumui, auga ir darbo alga.

Baigiant reikia pasakyti keletas žodžių ir del Thüneno metodo. Thünenas naudojosi tuo pačiu abstraktiniu metodu, kaip ir klasikai.

Friedrichas Listas.

Fr. Listas, kailadirbio sūnus, gimė 1789 metais Reutlingene. Ligi 14 metų lankė gimnaziją. Jis išmoko savo tėvo darbo, bet netrukus įstojo į miesto raštinę; nemesdamas savo tolimesnio lavinimosi ir mokslo siekė vis aukštesnių savo tarnybos vietų. Wanheime susidariusi liberalų valdžia, pakvietė jį „Valdymo reformos" bendradarbiu, o 1817 m. Thübingeno Universiteto profesoriumi. Jau tada jis savo pranešimuose pabrėžė saugojamųjų muitų įtaką, pamatuodamas tuo, kad kontinento blokada, apsaugojusi kurį laiką nuo Anglijos pramonės varžytynių, labai gerai paveikusi vietos pramonę. „Nuostabi kontinento blokados įtaka ir blogi jos vaisiai buvo dar perarti, kad juos galima būtų buvę numatyti", sako pats Listas.

Kaipo Vokietijos pramonininkų sąjungos reikalų vedėjas, jis jau tada buvo vienos vokiečių muito sąjungos atstovas. 1820 m. buvo išrinktas į Würtembergo Kammerą. Bet už savo laisvamanybę 1812 metais buvo nuteistas 10 mėnesių kalėjimo, tačiau nuo bausmės pavyko jam paspruktі. Vėliau, kai sugrįžęs buvo pasodintas į Aspergo kalėjimą, pasižadęjes išvažiuoti iš šalies, buvo paleistas; 1824 metais su šeima iškeliavo į Ameriką.

Amerikos visuomenės ūkis dar labiau prieštaravo laisvosios prekybos politikai ir valstybės praktikai negu Vokietijos. Listas tai suprato. 1827 metais jis išleidžia brošiūrą, kurioje pirmą kartą dėsto saugojamųjų muitų teoriją. 1830 m. jis vėl grįžta į Vokietiją. Čia jis daugiausia darbuojasi muitų sąjungos idėją skleisdamas ir rūpindamasis pagerinti geležinkelius. Dauguma pirmųjų Vokietijos geležinkelių pastatyta jo palaikymo ir pritarimo dėka.

Pagaliau ir Vokietijoje Listas rado šiokio tokio pritarimo, ypač Nebeniuso dėka — mažiau, tiesa, mokslininkų tarpe, kurį pripažino beveik tik vienas Hildebrandas (1848 m.), o vėliau tinkamai įvertino Dühringas — ir jo „Nationales System" trumpu laiku išėjo trys leidimai. Bet Listas nerimo. Cia prisidėjo dar fiziški kentėjimai ir 1846 metais jis Tirolyje nusišovė.

Svarbiausias jo veikalas „Das nationale System der politischen Oekonomie" 1840 m.

Listas nesutinka su Ad. Smito mokslu. Smithas, kaip žinoma, savo tyrinėjimo objektu padarė daiktų mainovertę ir manė, kad tik rankų darbas tėra produktyvus. Vietoje tokios teorijos jis stato savo, produktingųjų jėgų teoriją, kurios esančios vertės

priežastimi. Tautos gerovė didėja ne nuo turtų krovimo, bet nuo produktingų jėgų skleidimo. Vertės teorija vadiname tik vertės ir kainos teoriją jau pagamintų daiktų. Produktingų jėgų teorija — tai tyrinėjimas vertės susidarymo sąlygų, kurios yra daiktų atsiradimo priežastys, visuomenės gamybos reprodukcija. Turto priežastys esą visiškai kas kita, kaip patys turtai. Valstybės įstatymai, viešosios įstaigos, mokslas ir dailė, dorovė, inteligentiškumas ir išauklėjimas, teisėtumas, politinė valstybės jėga ir visų pirmiausia harmoningas, kurios nors tautos žemės ūkio manufaktūrų ir prekybos, suderinimas — visi šie reiškiniai neatsižvelgiant į tai, ar jie betarpiškai gamina turtus ar ne, sudaro produktingas jėgas, nuolatinį turtingumo šaltinį. „Krikščionių religija, monogamija, sostų paveldėjimas, raidžių išradimas, spauda, paštas ir transporto priemonės yra turtingi produktingų jėgų šaltiniai. Kad suprastume sąžinės laisvės įtaką produktingoms jėgoms, pakanka paskaityti Anglijos ir Ispanijos istoriją. Viešas įstatymų leidimas, parlamentarinė tvarka, laiduoja piliečiams kaipo valstybės prievarta tam tikra sumą energijos ir jėgų, kurių kitais būdais sunku yra gauti. Vargu bėra nors vienas įstatymas, kuris neturėtų įtakos padidėjimui ar sumažėjimui produktingų jėgų" („Nationales System", 209.).

Visiškai netikslu būtų, jei tauta stengtųsi pirkti prekes vadovaudamasi tuo pačiu motyvų, kaip ir atskiras pirklys, t. y. ten pirktų, kur pigiau, kaip mano fritrederiai, ir kad saugomieji muitai esą tik tautos auka įmoninkams.

Pačioj pradžioj aišku, kad protegavimas kurios nors esamos pramonės šakos, reiškia tai, kad prigyja nauja ūkio šaka, kad vaisingos jėgos auga. Kodel taip atsitinka? — O tai del to, kad saugojamasis muitas ne tik palaiko tą ar kitą pramonės šaką, bet ir visą pramonės rūmą. Tatai galima būtų taip vaizduotis: kasyklos geriausiai laikosi tada, kada pašonėje turi tirpinama krosnis; tirpinamos krosnys — kada jos turi arti geležies fabrikus; fabrikai — kada arti turi mašinų pramonę, geležinkelių statybą ir t. t., kaip savo pirkėjus. Mašinų fabrikai tegali gyvuoti, jei yra pramonė, kuriai reikalingos mašinos, o mašinos—kada turi savo produktams vartotojų. Išvada tokia: pramonė tegali plėstis tada, kada šalia žaliosios medžiagos gamybos yra jos vartotojas — tolimesnė pramonė. Ir tarp įvairių gamybos šakų produktų esti toki pat santykiai: pav., chemijos produktai, nors ir brangesni del muito, bet jie duoda galėjimo vietos audžiamajai pramonei rasti

naują prekyvietę tarp gyventojų dirbančių chemijos pramonėje. Ir tuomet dažų pabrangimo naštą gali prisiimti pati audžiamoji pramonė, jei audinių kaina del to kiek pakiltų, nes juk ir prekyvietė jai padidėtų. Tokia pat yra priklausomybė žemės ūkio ir pramonės. Pramonė yra žemės ūkio produktų pirkėja ir vartoja jų daugiau, juo artimesnė ji yra žemės ūkiui. Listas čia visiškai sutinka su Thüneno mokslo daviniais, kad žemės ūkio našumas nuo pardavimo vietos artumo didėja. Artima stambioji pramonė yra žemės ūkio palaikytoja, todel jai nereikalingi ir saugojamieji muitai. Tuo būdu pramonė ir ūkis turėtų gyventi amžinoje santaikoje. Tokie pat ryšiai yra tarp t r a n s p o r t o ir pramonės. Geri keliai daug pagelbsti praplėsti prekyvietę, palengvina naudotis mašinomis ir plėstis stambiam ūkiui, ir drauge numuša kainas.

Antras laisvosios prekybos dėsnis, kad ten reikia gaminti ir pirkti, kur tuo laiku pigiausiai yra, tinka tik atskiram asmeniui, bet nieku būdu visai visuomenei; nes išsiskleidus del saugojamųjų muitų kuriamosioms jėgoms, atatinkama pramonė negamina brangiau, bet pigiau kaip užsienis. Saugojamieji muitai pabrangina pramonės produktus tik pradžioje ir tai yra tik dabarties auka ateičiai. Ilgainiui produktai galima bus pigiau gaminti, kaip užsienyje, reikia tik, kad pramonė išskleistų visas savo jėgas. Mainovertės nepriteklius, kuris atsiranda pradžioje del saugojamųjų muitų, yra tik pramonės auklėjamasis kapitalas. Tomis laikinomis auklėjimo aukomis šalis padidina ilgam laikui savo produktingumą, savo gyventojų skaičių ir turtingumą.

Laisvosios prekybos teorija Listui yra galutinas tikslas, bet tik tada, kada šalis išaugins savo jėgas. Kad galima būtų įvesti laisvąją prekybą, reikalinga pirmiausia, kad atsilikusios šalys pasiektų to pačio laipsnio, kaip ir toliau nužengusios. Tuo būdu tarp individo ir žmonijos įsibrauna t a u t a, t a u t i n i s ū k i s. Čia pirmiausia gali išsiskleisti pilnai darbo pasidalijimas. „Tos tautos labiausiai išskleis savo gaminamąsias jėgas — bus turtingiausios — kurios išplės savo teritorijoje visų šakų gamybą ir kurių teritorijos ir žemės ūkis pakankamai yra didelis, kad galėtų savo fabrikų gyventojus aprūpinti maisto produktais ir žaliąja medžiaga“ („Nationales System“).

Listas, tuo būdu pamatuodamas saugojamuosius muitus, laikosi laisvosios prekybos mokslo tik ta prasme, kad ją galima įvesti po saugojamų muitų, ir tik tarp tų valstybių, kurios yra pasiekusios vienodo laipsnio; todel žemės ūkio šalis, esanti tarpe

pramonės šalių, niekados negalės stambiosios pramonės sukurti. Senosios šalys turi daug privalumų, palyginus su naujomis: gerai įpratusius į savo darbą įmonininkus, nustatytus pardavimo takus, mokytus darbininkus, kapitalų perteklių ir gerą susisiekimą. Antra vertus, negali būti, kad atskiros tautos, kaip antai: anglai ir prancūzai galėtų verstis tik vieni stambiąja pramone. Tam tinka bet kuri tauta, jei ji turi atliekamų kapitalų ir pakankamai gyventojų.

Vienodi prekybos politikos dėsniai negali būti taikomi visiems laikams ir visoms tautoms, anot Listo, nes žmonių ūkis pergyveno įvairių išsiskleidimo laipsnių. Ir čia Listas duoda žinomą savo ū k i o s k l e i d i m o s i teoriją. Jis r nda: 1. medžioklę, 2. gyvulių auginimą, 3. žemės dirbimą, 4. žemės kultūros ir manufaktūros valstybę ir 5. žemės kultūros, manufaktūros ir prekybos laikotarpį. Paskutinysis laipsnis yra idealas — tobuliausias ūkis, kur vietos manufaktūrų gaminiai mainomi vietos žemės ūkio produktais. Kiekvienas laipsnis reikalingas yra atatinkamos prekybos politikos. Pirmiesiems trims laipsniams tinka laisvoji prekyba. Nes pirmykščiais laikais ir grynoje žemės ūkio valstybėje, kurioje gyventojų yra mažai, ir kurios kapitalai menki, negalima laukti, kad sektųs sukurti stambioji pramonė. Bet jei žemės ūkis turi atatinkamų kapitalų ir gyventojų perteklių, tai suvartojimas tų kapitalų ir žmonių gali turėti pasisekimo, t. y. gali pavykti sukurti pramonė. Kada saugojamieji muitai atliko savo darbą — valstybės ūkis iškilo, tai saugojamosios priemonės nereikalingos arba net žalingos, nes užsienio varžytynės gali paskatinti tolimesnį pramonės skleidimąsi. Taigi, laisvoji prekyba atsako ir žemiausiems ūkio laipsniems ir aukščiausiems. Į žemės ūkio valstybių skaičių Listas tuomet priskyrė: Italiją, Ispaniją, Portugaliją, Turkiją ir Rusiją; į žemės ūkio ir manufaktūrų: Vokietiją ir Žiemių Ameriką. Aukščiausiąjį laipsnį buvo pasiekusi Anglija, kuri iš tikrųjų (1846 m.) įvedė laisvąją prekybą, ir iš dalies Prancūzija. Kad galėtų Vokietija pereiti į paskutinį laipsnį jai būtinai reikalinga yra platesnė teritorija, del ko Listas greta su gamybos protekcionizmu reikalauja ir praplėtimo muito sąjungos ligi jūrų žiemiuose ir pietuose, sukūrimo Vokiečių jūros galybės ir plaukiojimo įstatymo. Jis svajoja apie Vokiečių valstybę nuo Dünkircheno ligi Rygos (žinoma ir su Lietuva!) ir nuo Žiemių jūros ligi Adrijos.

Reikia dar paminėti ir Listo gyventojų mokslas. Anot jo, kiekviena ūkio tvarka turinti atatinkamai galios išlaikyti vieną ar

kitą gyventojų skaičių. Juo aukštesnis ūkio laipsnis, juo daugiau šalis gali tūrėti gyventojų. Tuo atžvilgiu turėdamas omenyje, kad pramonė ir žemės ūkis gali nenumatomai plėstis, Listas nesutinka su Malthaus teorija. „Jei kurioje šalyje gyventojų, skaičius perviršija maisto produktų gamybą, jei kapitalų tiek prisirenka, kad jie neranda sau suvartojimo tai parodo, kad gamta yra nusistačiusi prieš pramonę, civilizaciją turtingumą, kurių pasiekė ta ar kita tauta ir kad didesnė kultūringų žemių dalis turėtų būti apgyventa tik aukinių žvėrių“ („Nationales System“.).

* * *

Įvertinant Listo teoriją reikia visų pirmą pabrėžti, kad, kaip jau matėme iš aukščiau išdėto, jis nesutinka su laisvosios prekybos dėsniais, kurie reikalauja, kad prekės būtų gaminamos tose vietose, kur jos turi patogiausias sąlygas; tik tuomet prekės būtų pigiausiai gaminamos. Tai esąs pasaulinio ūkio pagrindas; Listas čia nurodo savitarpinę gamybos šakų priklausomybę ir produktingųjų jėgų augimą (prieš įvedant laisvąją prekybą). Šių dienų mokslas svyruoja tarp abiejų teorijų. Tačiau nėra abejonės, kad protekcionizmo teorija turi didelio pagrindo. Laisvosios prebybos, teorija yra statinė konstrukcija, kuri išeina iš gerybių, kaipo esamų, bet ne iš jų atsiradimo. Neišlaiko kritikos ir liberalių tvirtinimas, kad abi mainančios šalys turi vienodos naudos. Visados šalys su didesniais kapitalais turi daugiau pelno, kaip atsilikusios šalys. Iš čia kyla vienos šalies ekonominė priklausomybė kitai. Taigi, vienas didžiausių Listo teorijos nuopelnų yra tas, kad ji iškėlė labai svarbų dėsnį — produktingųjų jėgų skatinimą saugojamais muitais.

Be to, Listo teorija svarbi yra ir metodo atžvilgiu — jis jau bandė naudotis istoriškuoju metodu, tyrinėdamas ūkį, jo kilimo atžvilgiu.

Istoriškoji mokykla.

Kada Vokietijoje vietoje Hegelio ir jo mokinių spekuliatyvinės filosofijos įsivyrauja gamtamoksliška materialistinė ir gamtamokslis atmeta dedukciją, tada ir visuomenės ūkio moksle įsigali nauja mokykla, kurios svarbiausiais kūrėjais buvo: Wilhelmas Roscheris, parašęs savo garsų veikalą „Grundriss zu Vorlesungen über die Staatswissenschaft nach geschichtlicher methode“, 1843 m.; K. Kniesas—„Die politische Oekonomie von

Standpunkt der geschichilichen Methode". 1853 m. ir Brunas Hildebrandas — „Die Nationaloekonomie der Gegenwart und Zukunft". 1848 m.

Svarbiausi istoriškosios mokyklos dėsniai yra šie: 1) nėra nekintamų gamtiškų tautos ūkio dėsnių; visuomenės ūkio mokslo turinį sudaro evoliucijos įstatymų tyrinėjimas; 2) visos ūkiškos įstaigos turi reliatyvinės reikšmės, o visos abstraktiškos teorijos neturi pagrindo; prieš konstruojant teoriją, reikia stebėti; deduktyvinis klasikų metodas veda į apgaulingas grynai abstraktines konstrukcijas, kuriomis pasinaudojo socialistai ir 3) „tautiniai" ypatumai ir gamtos sąlygose ir pačios tautos ir jos įstaigų dvasioje sudaro lemiantį ūkio gyvenimo pradą.

Hildebrandas savo nuosavybės mokslu prilygsta klasikams. Anot jo, be privatinės nuosavybės visuomenė taptų negyva vienalytine mase, be individualinio įvairumo ir skleidimosi.

Ši mokykla neneigė idealizmo, bet mokslo uždaviniu laikė tik nurodymą to, del ko ir kaip tas, kas „tikslinga virto nesąmone ir iš geradarybės išėjo vargas". Roscherio žodžiais ši mokykla paskelbė, kad žmonės ne angelai, bet ir ne velniai, kad aukštesnio nežemiško troškulys, ar tai pavadintume tiesos, teisingumo, gerovės, tobulybės idėja ar vidujine laisve ar dieviška, yra kiekviename žmoguje, ir kad įstatymai ir įstaigos taikomos žmonėms, o ne atvirkščiai; bet nuo ideališkų konstrukcijų ji atsisakė, nes „jei ir įstaigų ir įstatymų keitimas nesudaro pikto, kurį reikėtų naikinti; betgi ir vieno ekonomiško idealo, tinkamo visoms tautoms, negali būti taip pat, kaip ir drabužiai nesiuvami pagal vieną mastą".

Kniesas aukščiau minėtame savo veikale eina tuo pat keliu, ir suprantama, kad sudaryti tikslios sistemos jiems nepavyko. Jie surinko daug medžiagos, sistematizavo ją ir tuo atliko labai naudingą visuomenės mokslui darbą. Ekonominės politikos atžvilgiu juos galima pavadinti „liberališkais konservatoriais."

Ši senoji istoriškoji mokykla 70 taisiais metais virsta jaunesniąja istoriškąja mokykla, kuri istorinį, statistinį ir realinį tyrinėjimą dar griežčiau palaiko kaip senoji mokykla, bet ir linksta į sociologinę kryptį. Gustav Schmoller (1838—1917 m. — „Grundriss der Volkswirtschaftslehre" 1 t. 1900—2—1908m.), Brentano, Knapp, Bücher, Held, Gothein tarp kitų yra svarbiausi tos mokyklos atstovai. Tam tikrą ypatingą sau užima vietą paskutiniu laiku istoriškoje mo-

kykloje: M. Weberis su savo racionalistine sociologine kryptimi („Protestantische Ettik und Geist der Kapitalismus". Arch. Socialw. 1905 m.) ir Werner Sombart („Der moderne Kapitalismus", 3 l. 1919 m.) — universalistine socialistine kryptimi.

Nuo senosios istoriškos mokyklos, jaunoji skiriasi daugiausia dviem dalykais:

1. Ji visiškai atmeta Hildebrando ir Knieso kalbas apie ekonomiškus įstatymus; 2) jaunoji istoriškoji mokykla ne tik skelbia, kaipo būtiną daiktą, istorijos pritaikymą politiškai ekonomijai, bet juo ir praktikoje naudojasi. Pradedant 1860 metais, vokiečių ekonomistai atsigręžta vis labiau ir labiau nuo teorijos klausimų. Juos visiškai pavergia praktiškų problemų diskusijos, ypačiai socialinių klausimų studijavimas ir istoriškai aprašomieji tyrinėjimai. Padaugėja monografijų skaičius. Jų objektą sudaro viduramžių ir senovės įstaigos, senovės doktrinos, socialinė istorija, statistika ir šių laikų tautų ekonomiškos organizacijos aprašymas. Visuomenės ūkio mokslas lyg ir paskęsta įstaigų tyrinėjime ir politiškosios ekonomijos istorijoje.

Istoriškosios mokyklos nukrypimas nuo teorijos sukelia deduktyvinio metodo šalininkų reakciją, kuriai pradžią duoda K. Mengeris.

1863 m. Hildebrandas išleidžia žurnalą „Jahrbücher für Nationalökonomie", kuris tampa tikru Universitetų ekonomistų organu.

Jaunesnės istoriškosios mokyklos šalininkai duoda pradžią ir naujai ekonomiškai valstybės įsikišimo politikai — valstybiniam socializmui.

Valstybinis (katedros) socializmas.

Ligi pusės pereito šimtmečio stambioji pramonė Vokietijoje dar nebuvo iškilusi taip, kaip Anglijoje ir Prancūzijoje. Bet nuo 1848 metų Vokietijos pramonė milžiniškai ima augti, atsiranda darbininkų klasė; Lassalis pirmas steigia darbininkų partiją. Jo sukurtos organizacijos ir po jo mirties plečiasi. Greta jų prasideda agitacija tiesioginai Markso įkvėpta: jos vadai — Liebknechtas ir Bebelis.

Darbininkų klausimas staiga iškyla prieš visuomenę. Vokietijoje atsiranda vis didesnis skaičius rašytojų, kurie reikalauja, kad valdžia įsikištų į darbininkų klausimo rišimą.

Šios naujos kryptys vaizdžiausiai pasireiška Eisenache 1872 m., kada susirenka profesorių, ekonomistų, teisininkų, valdininkų kongresas ir paskelbia kovą „Mančesterio mokyklai". Valstybę jis paskelbia „didžiuoju moralės žmonių auklėjimo institutu" ir kviečia „persiimti didžiuoju idealu"—„leisti vis didesnei ir didesnei mūsų liaudies daliai naudotis visomis civilizacijos gerybėmis". Tuo pat laiku Kongreso nariai sukuria „Verein für Socialpolitik", kurio uždavinys buvo rinkti reikalinga mokslo medžiaga tai naujai politikai. Tuo būdu gema „katedros socializmas". Šiuo vardu pakrikštija tą naują kryptį liberalai, norėdami ją pajuokti, nes ji daugiausia šalininkų turėjo profesorių tarpe. Reikėjo tas idėjas padaryti truputį radikalesnes, norint jas paversti valstybiniu socializmu. Tą darbą atlieka W a g n e r i s 1876 m., parašydamas „Grundlegung der Nationalökonomie".

Valstybinis socializmas visų pirma yra reakcija prieš „mančesterizmą".

Valstybiniams socialistams tarp individų ir klasių, kurios nors tautos, yra daug gilesnis už ekonominį moralis solidarumas, kyląs iš bendros kalbos, papročių ir politinių įstaigų. To moralinio solidarumo organas yra valstybė, ir todel negali bešališkai žiūrėti į materialinį skurdą vienos jos narių dalies. Ji turi svarbesnių pareigų, kaip kad apsaugą nuo lankujos ir vidaus prievartos; jos tikras uždavinys „civilizacija ir gerovė".

Wagneris ir jo draugai, polemizuodami su tos nuomonės priešininkais (Bastiat ir kit.). stengiasi įrodyti, kad valstybė gali atlikti tą savo uždavinį. Valstybės socialistams valdžia yra tokis pat ekonominis agentas, kaip kiti agentai, tik daug geresnis. Jie nurodo atskirų asmenų silpnybę, laisvų varžytynių neigiamas puses, darbininko ir kapitalisto nelygybę, darant darbo sutartį, nesugebėjimą atskirų individų patenkinti kai kurias kolektyvines reikmenes.

Valstybės naudai Wagneris panaudoja visą istoriją; jis aprašo, kaip jos funkcijas keičiasi kiekvieną epochą, kad toje srityje vargu begalima toliau eiti. Privatiški individų reikalai, filantropija atskirų asmenų ir valstybės įsikišimas pastebimi visais laikais. Pirmieji du niekados negalėjo patenkinti ir pamažėl pereita visose valstybėse prie trečiojo — valstybės įsikišimo.

Apskritai, anot Wagnerio, valstybė neprivalo pakeisti individą, bet turi duoti jam bendras sąlygas evoliucionuoti. Asmens aktyvu-

mas privalo palikti ekonominės pažangos akstinu—principas panašus į tą, kurį skelbė ir Millis. Wagneris reikalauja iš valstybės, „duoti vis didesniam gyventojų skaičiui naudotis civilizacijos gerybėmis".

Del paskirstymo teorijos valstybinis socializmas skelbia tai, kas jau ir prieš juos buvo pasakyta: leisti ir darbininkus naudotis valdančiųjų klasių pelnu.

Gamyboje valstybė privalo turėti savo rankose vandenis, girias, kelius, kanalus, geležinkelius, emisijos bankus, o savivaldybės privalo paimti viešo naudojimosi įmones: elektros, garo, susisiekimo ir t. t.

Praktikoje valstybinio socializmo pasisekimas galima aiškinti ne tiek jų teorija, kiek ekonominėmis ir politinėmis XIX šimtmečio galo sąlygomis. Vokietijoje geriausias jo skelbėjas buvo Bismarkas. Darbininkų draudimas, jam rodėsi geriausia priemonė atitraukti darbininkus nuo revoliucinio socializmo, tuo parodant darbininkams valstybės palankumą ir pririšant juos prie valstybės piniginiais reikalais.

Reguliavimas darbininkų ir darbdavių santykių buvo svarbus dalykas valstybinio socializmo įstatadavystės politikoje. Bet valdžia ir municipalitetai praplečia įsikišimo politiką ir gamybos srityje. Jos ne tiek įkvėpiamos teorija, kiek naujomis socialinio gyvenimo sąlygomis. Didieji vieši darbai (keliai, kanalai) XIX šimtmetyje žymiai padidėja del gamybos jėgų sustiprėjimo. Del miesto gyventojų greito daugėjimo, bendro naudojimosi įstaigos auga.

Tuo būdu XIX šimtmečio gale valstybinis socializmas įsigali, taip, kaip pradžioje buvo įsigalėjęs ekonominis liberalizmas. Valstybinis socializmas vadovauja visiems, kurie supranta reikalingumą apkarpyti ekonominę laisvę ir tiems, kurie supranta vis daugėjančios darbininkų klasės vargingą būklę.

Čia drauge reikia pažymėt ir vieną charakteringą dalyką. XIX šimtmetyje socializmas didžiausiu priešininku laikė liberalizmą ir ekonominę ortodoksija, paskutinių laikų socializmas labiausiai atakuoja valstybinį socializmą ir reiškia nepasitikėjimo valstybei, kaip gamintojui.

Reakciją prieš valstybinį socializmą dar labiau padidina, sako Ristas, liūdna komunizmo praktika Rusijoje. Tą aiškiai matome iš darbininkų įmoninkų ir vartotujų gyvenimo, ir galimas daiktas, kad vėl sugrįš į ekonominį liberalizmą. Šis liberaliz-

mas nebus panašus į senąjį, paremtą laisve ir laisvomis varžytynėmis atskirų smulkių gamintojų. Liberalizmas galės reikštis tik kaipo laisvas jungimasis bendrovių ir ekonominių grupių; valstybė turės jų kontrolę. Bet to ir sunki finansinis padėjimas po karo neleis valstybei eiti į pramonę. Valstybinis socializmas yra turtingų valdžių politika.

Ir jei prieš karą valstybinio socializmo šalininkai uoliai gynė darbininkų reikalus nuo kapitalizmo, tai šiandieną tie patys žmonės reikalauja, įspėti darbininkus nuo per daug radikalinių reikalavimų. Štai žymus katedros socialistas, prof. Herkneris, taip rašo: „Šiuo laiku masė paėmusi valdžią į savo rankas atsidūrė liūdnoje ir tragiškoje būklėje... Kada mums ekonomiškai labai gerai sekėsi, ji neturėjo politiškos jėgos, kad tada būtų galėjusi realizuoti savo norus. Šiandien ji turi politiškos jėgos, bet tos jėgos negali taikyti atsakomai savo idealams, jei nenori pati sau duobę iškasti, kaip tat padarė bolševikai. Juo mažiau masių vadai pajėgs tą nepopuliarią nuomonę pasakyti, juo didesnė yra nepriklausomo mokslo pareiga dirbti prieš socialistines pastangas lygiai taip, kaip kad „katedros socialistai“ prieškariniais laikais kariavo su mančesterizmo ir kapitalizmo galybe“. *)

---

* Žiūr. „Die Volkswirtschaftslehre der Gegenwart in Selbstdarstellungen Band I Felix Merner Verlang in Leipzig 1924 m, Heinrich Herkner p. 39

Socializmas.

Šalia klasiškosios mokyklos priešininkų, kurie iškelia jos idealizuojamo laisvųjų varžytynių ekonominio gyvenimo neigiamas puses ir nurodo, kaip jas pašalinti, reikia pastatyti pirmoje vietoje socialistus asociacionistus, kaip jos pavadino Ch. Gide. Iš jų tarpo reikia išskirti Saint — Simono sekėjus, kurie išsilaisvinimo pagrindan deda ne laisvą asociaciją, bet socializaciją, ir yra tikri kolektivizmo pirmtakūnai. Socializacijos tikslas suimti visą visuomenę į vieną kolektyvinę tautos organizaciją. Asociacionistai daugiau individualistai, žiūri, kad individas nedingtų masėje ir svajoja apie žmonių išsigelbėjimą susidėjus į nedideles nepriklausomas grupes, kurios paskum galėtų viena su kita sueiti į santykius. Asociacijų pagalba jie tikisi sukurti naują visuomenę (tarpą). Jie, kaip ir individualistai, daugiausia laukia iš atskirų asmenų energijos. Tačiau mano, kad dabartinėje ūkio santvarkoje ta daugumos energija yra slopinama; tiki, kad laisvė ir asmenybė teįsigalės tada, kada jos bus įskiepytos naujai visuomenei. Ir ta visuomenė neatsiras savaime: ją reikia išauklėti. Kiekvienas jų turi savo organizacijos planą.

Svarbiausieji to socializmo atstovai yra Robert Owenas ir Charles Fourier. Abu gyveno vienu laiku: pirmasis gimė 1771, m. antrasis 1772 m.; bet jiedu vienas antro beveik nepažino ir vienas į antrą skeptiškai žiūrėjo.

Robertas Owenas.

Iš visų socialistų orginaliausias yra Robertas Owenas. Būdamas stambus pramonininkas, jis sugalvoja savąją socializmo teoriją. Bet tai nėra labdarių socializmas. Tiesa, jis kovos atžvilgiu nebuvo ir socialistas revoliucionierius. Jis neskelbė niekados darbininkams eksproprijuoti kapitalistų turtą, bet kvietė sudaryti naujų kapitalų. Ir tai ligi šios dienos sudaro skirtumą koperatininkų ir kolektivistų programų. Nežiūrint į tai, jis buvo socialistas arba, tikriau sakant, komunistas.

Antra vertus, nors šį didį utopijų kūrėją žmonės greit užmiršo, bet jis buvo sumanytoju daugelio naudingų įstaigų.

Visų pirma žinomos jo šelpimo įstaigos; savo fabrike New-Lanarke jis įtaisė darbininkų butus su sodais, valgyklą ir krautuvę, taupomąją kasą ir t.t. Ir tarp kitko visa pusė šimtmečio anksčiau sumanė tai, ką vėliau vadino darbui saugoti įstatymais:

1. sumažino darbo valandas suaugusiems nuo septyniolikos ligi 10 valandų.

2. panaikino vaikų darbą ligi 10 metų, įsteigdamas jiems mokyklų.

3. panaikino pabaudas.

Savo kaimynams pramonininkams, kurie skundėsi jo skandalingomis naujanybėmis jis atsakė garsiais savo žodžiais, kurie ir ligi šiol dar nėra nustoję reikšmės: „Patyrimas jums tikrai yra parodęs, skirtumą švarių, valomų, visados esančių geroje tvarkoje įrankių ir tų, kurie yra nešvarūs, netvarkoje, klibantieji ir galų gale gendantieji. Jei rūpestis del negyvų mašinų duoda tiek daug naudos, tai kodel negalima rūpintis gyvomis mašinomis, kurių sudėtis yra daug nuostabesnė? Nesunku suprasti, kad šie mekanizmai labiau komplikuoti ir opūs, gerinami bus stipresni, ištvermingesni ir kad jų vartojimas bus ekonomingesnis, kaip kad dabar yra, jei su juo elgtis mandagiai, jei jis savo proto darbuose nedarys klaidų, davus pakankamai jam maisto ir reikalingų priemonių jo kūnui, kad jie nebūtų užguiti ir pirm laiko išmetami".

Owenas įsitikinęs, kad jo pavyzdys neturi įtakos pramonininkams, kreipėsi į valdžią. Pirmiausiai jis kreipiasi į savo šalies vyriausybę, paskum ir į kitų, bandydamas vykdyti savo reformas įstatymų keliu, nors jis labiau norėjo, kad jos būtų įvykdytos laisva fabrikantų valia.

Jis rūpinasi per Parlamentą panaikinti vaikų darbą fabrikuose Įstatymas praėjo 1819 m., užgindamas vaikų darbą ligi 9 metų, nors jis prašė nustatyti draudžiamą vaikų amžių 10 metų.

Įsitikinęs, kad darbo apsauga ir valstybė maža tegali duoti, jis imasi trečiosios priemonės, būtent asociacijos, kurios pagalba jis svajoja sukurti naują visuomenę, naują dorovės pasaulį.

Antra pagrindinė R. Oweno mintis yra tokia: norint sukurti naują ekonominį pasaulį, reikia visų pirma pašalinti pelną. Pelno troškulys—štai visų blogumų šaltinis. Kas tai yra pelnas?—Tatai, kas gaunama v i r š i a u s s a v o s kainos. Produktai privalo būti arduodami tokia kaina, kiek verti, bet ne brangiau.

Pelnas ne tik neteisybė, bet ir nuolatinis pavojus, tikra priežastis ekonominių krizių, arba dar daugiau, menko vartojimo, nes del jo darbininkai negali pirkti jų pačių pagamintų produktų, vadinasi, ir suvartoti tai, ką jie yra pagaminę.

Laisvos varžytynės čia nieko negali pagelbėti, nes jei vienas yra nugalėtojas, tai antras yra auka. Pelno įrankis pinigai: jais pelnas aiškiai parodomas. Pinigai įgalina parduoti prekes brangiau, kiek jos vertos. Del to pinigus reikia panaikinti. Juos reikia pakeisti darbo ženklais (labour notes). Ir tie bus tikri vertės ženklai, daug geresni už monetas, ar popierinius pinigus, nes darbas yra vertės priežastis ir jos substancija. Tuo būdu R. Owenas buvo Ricardo teorijos šalininkas, nors padarė iš jos visiškai autoriui nenumatytas išvadas.

Kiek darbo valandų atsiėjo produktas, tiek jo gamintojas gauna už darbą bonų, ir jei jis užsimanys juos parduoti, tai jis atiduos tiek pat vartotojui, nei daugiau, nei mažiau. Ir tuo būdu pelnas bus pašalintas.

Bepaliko išbandyti pinigų pašalinimas. Londonė buvo įkurta „Darbo mainymo įstaiga" (National Equitable Labour Exchange). Tai buvo koperacijos bendrovė su krautuve, kur kiekvienas narys galėjo atnešti savo darbó produktus ir gauti už juos „darbo bonų" pagal įdėtą į tą produktą darbo valandų skaičių, kurį patsai darbininkas nurodydavo. Tie produktai buvo laikomi krautuvėje ir jų galėjo pirktis bendrovės nariai, mokėdami tais pačiais darbo bonais tą kainą, kuri buvo nustatyta. Darbininkas, pavyzdžiui, kurs įdėjo 10 darbo valandų porai batų pagaminti, galėjo gauti kitą daiktą, į kurio pagaminimą įdėta taip pat 10 darbo valandų. Tuo būdu jis gaudavo savo darbo ekvivalentą; pelnas čia buvo pašalintas. Be to, čia buvo pašalintas tarpininkas — pramonininkas ar prekybininkas, kurie imdavo sau pelną,—nes buvo nustatyti tiesioginiai ryšiai tarp gamintojo ir vartotojo. Pelno pašalinimo problema buvo išrišta.

Bet šis bandymas taip pat nepavyko, kaip ir komunistinės kolonijos. Svarbiausia priežastis — tai nepažinimas tikrų vertės dėsnių. Tačiau, tas bandymas visuomenės ūkio teorijų istorijoje tuo yra įdomus, kad sudaro pradžią visai eilei panašių sistemų. Antra vertus, patsai pinigų pašalinimo mechanizmas paliko antraeilis dalykas, tačiau pelno pašalinimo principas jį pergyveno; jis realizavosi vėliau koperacijos krautuvėse, kurios ima kurtis

nuo to pat laiko, kaip ir Mainų Įstaiga (1832—1834 m.), ir plačiai išsivysto dešimtis metų vėliau, vadinamuose Ročdelio Pionierių principuose.

Charles Fourier.

Fourier neigiamai žiūrėjo į R. Oweno darbus ir į Saint-Simono teoriją. Tai buvo vienas iš originaliausių socialistų-utopistų.

Jo idealas: sudaryti bendrovę (asociaciją), kurią jis vadina „falanstera". Tai būtų didelis viešbutis su 1500 gyventojų, panašus į šių laikų didžiųjų miestų viešbučius, su kambariais, bendromis valgyklomis, svečių kambariais, skaityklomis, žaislais, koncertais, teatrais ir p. d. ir visais įtaisymais, kuriuos jis smulkiai aprašo.

Ekonominiu atžvilgiu gyvenimas po vienu stogu turėtų duoti maksimum konforto su minimum išlaidų, pakeisdamas sunkumą ir nepatogumą šeimyninio gyvenimo bendru kolektyviu šeimininkavimu: virtuve, šildymu, šviesa, pirtimis ir k. d.

Socialiniu atžvilgiu gyvenimas po vienu stogu turėtų pakeisti pamažėl žmonių tarpusavius jausmus, kurie šiais laikais perimti neapykantos ir paniekinimo, ir padarytų gyvenimą įdomesnį, didinant ryšius tarp žmonių.

Fourier nepašalina nuosavybės, o tik samdomąjį darbą, įvesdamas asocijuotą nuosavybę, kuri remiasi ne klasių kova, bet inteligentijos, darbo ir kapitalo bendradarbiavimu. Fourier mokslas buvo prancūzų darbininkų idealas per visą XIX šimtmetį.

Toliau, Fourier iškelia vieną ypač šiais laikais opų socialinį klausimą, būtent, grįžimą prie žemės. Tas grįžimas turėtų eiti dviem keliais — išnykimu ir pavertimu didžiųjų miestų į falansteras, gražius sodžius su 1600 gyventojų — 400 šeimų. Jos turėtų būti statomos gražiose vietose prie upių, upelių, kalnų, miškų, — tai yra mintis šių laikų m i e s t ų - s o d ų.

Antras, jo iškeltas dalykas yra: kiek galint naikinti stambių fabrikų pramonės darbą, nes sodžiaus darbas yra labiausiai patraukąs. Žinoma, čia reikėtų verstis ne vien tik javų gamyba, kuri yra sunki, bet daugiau daržų ir sodų darbais.

Darbas patsai taps ne prakeikimas, bet malonumas, į darbą eis, kaip į pasilinksminimą arba, šiandieniškai kalbant, darbas pavirs sportu. Darbininkai bus suskirstyti pagal savo norą gru-

pėmis, kur darbo pasidalijimas pasieks aukščiausio laipsnio. Visiems bus laiduotas pragyvenimo minimumas.

Fourier pats būdamas nevedęs ir nemėgdamas vaikų, tačiau teikia naują vaikų auklėjimo būdą. Tuo pasinaudoja vienas jo mokinys Frebelis ir 1847 m. įkuria pirmuosius vaikų sodelius. Iš jo mokinių reikia paminėti Victorą Considérantą ir André Godiną.

Louis Blancas.

Louis Blancas yra pagarsėjęs savo veikalu „Darbo organizacija“ („Organisation du travail“, 1841 m.). Tai nėra didelis ir originalus veikalas; jis naudojosi Saint-Simono sekėjų, Fourier ir Sismondi mintimis. 1848 revoliucijos laike, tas veikalas pasidaro ypač žinomas, ir darbininkai, remdamiesi juo, stato net savo reikalavimus; patsai autorius tampa geriausiu darbininkų atstovu. To veikalo pasisekimo priežastimi reikia laikyti ir laukujė forma: knyga buvo nedidelė, labai suprantamai parašyta. Liepos mėn. vyriausybėje jis buvo demokratiškiausias atstovas.

Jo nelaimingas bandymas sukurti tautines dirbtuves buvo jo idėjų vaisius.

Anot Blanco, visos ekonominės nelaimės pareina iš varžytynių — konkurencijos. Jąja galima paaiškinti darbininkų skurdą, moralinį nupuolimą, nusikaltimų padidėjimą, prostituciją, pramonės krizes ir karus tarp tautų.

Blancas buvo vienas iš tų socialistų, kurie laukė išganymo iš bendrovių. Bet jis nesiūlo nei falansterų nei Oweno Naujos Harmonijos — jis siūlo tik kurti „visuomenės dirbtuves“. V i s u o m e n ė s d i r b t u v ė yra subūrimas vieno amato darbininkų. Nuo paprastų dirbtuvių ji skiriasi tuo, kad ji yra demokratiškesnė. Bet tai nėra atskiros komunos, kurias siūlė Fourier. Jos nėra savarankiškos, nes tegamina vienos rūšies produktus, o kitus perkasi. Louis Blancas projektuoja ne ką kitą, kaip tik darbininkų gamybos bendroves, o Owenas ir Fourier vaizdavos sau koperaciją, išeidami iš vartojimo ir gamybos.

Tai nebuvo nauja idėja, nes jau Saint-Simono sekėjas Buchez tą pat siūlė pirmiau 1831 m. Vienodų amatų darbininkai su savo gamybos įrankiais turėtų susijungti ir paimti sau tą pelną, kurį gauna įmonininkai. Iš to pelno penkta dalis turėtų eiti visuomenės kapitalui sudaryti, kuris būtų n u o l a t i n i s ir n e d a l i-

jamas ir kuris kas metai augtų. „Be tokio kapitalo", sako Buchez, „asociacija bus panaši į paprastą prekybos bendrovę, ji bus naudinga tik steigėjams ir nenaudinga tiems, kurie neįstojo pradžioje, nes šie paskutiniai bus įrankis eksploatuoti pirmiesiems". Tai buvo labai pranašingi žodžiai daugeliui vėlesnių gamybos bendrovių.

Louis Blanco dirbtuvės skiriasi nuo Buchez tik tuo, kad jos yra daug didesnės. Louis Blanco visuomenės dirbtuvės turėjo būti tuo narveliu, iš kurio vėliau turėjo išaugti kolektyvinė visuomenė. Bet tai buvo tolimas idealas. Svarbu buvo padaryti pradžia. Tatai buvo po visų „didžiųjų planų"-utopijų artimiausias ir lengvai, kaip išrodė, realizuojamas planas. Kapitalus tam tikslui turėjo duoti valdžia. Visi tam tikros moralės darbininkai turėjo būt priimami į visuomenės dirbtuves. Algos — visiems lygios. Šis paskutinis principas gali pasirodyti šiandien nepraktingas „del blogo mūsų išauklėjimo", bet jis bus visiškai suprantamas ateityje. — „Naujas auklėjimas privalo pakeisti papročius ir idėjas". Kas del administracijos, tai ji būtų renkama pačių darbininkų. Pirmais metais valdžia galėtų ją sudaryti, nes patys darbininkai dar nepažintų gerai vienas kito.

Pelnas visuomenės dirbtuvių būtų kasmet dalijamas į tris dalis: viena dalis būtų lygiomis išskirstoma tarp asociacijos narių; antra būtų skiriama laikyti seniams, ligoniams, bejėgiams ir krizėms palengvinti kitose pramonės šakose, ir trečia įgyti darbo įrankiams tiems, kurie norėtų įstoti į bendrovę.

Tuo būdu Blancas siūlo panaikinti varžytynes, pačių varžytynių įrankiu. Tai nesunku, anot jo, įvykdyti, „nes visuomenės dirbtuvės turės, palyginus su privatinėmis, tą pirmenybę, kurią duoda bendras gyvenimas ir organizacijos būdas, kur visi darbininkai be išimties yra suinteresuoti greitai ir gerai gaminti". Lėšas, kaip minėjome, visuomenės dirbtuvėms sukurti turėtų duoti valstybė. Ir tuo Blancas yra lyg ir būsimojo valstybinio socializmo ir Lassalio pirmtakūnas.

1848 m. įvykiai duoda galėjimo Blancui iš dalies įvykdyti savo idėjas.

Tačiau valdžios sukurtos visuomenės dirbtuvės nebuvo vedamos jo dvasioje ir greitai išįro.

Saint - Simonas.

Antras po Sismondi kapitalistinės santvarkos kritikas buvo Saint - Simonas, kuris savo smugius dangiausia nukreipia prieš privatinės nuosavybės institutą ir siūlo įvesti naują darbo organizaciją.

Saint-Simonas (1760 — 1825 m.) buvo stambus dvarininkas. Netvarkingas jo gyvenimas pilnas buvo įvairių nepaprastų įvykių. Turėdamas šešiolika metų jis dalyvauja karuose del Amerikos nepriklausomybės. Kai iškilo revoliucija, jis atsisako bajoro vardo ir pavykusia spekuliacija atgaivina savo sunaikintą turtą. Kaipo politiškai neištikimas, buvo pasodintas į kalėjimą. Vėliau, paleistas vertėsi prekybos reikalais, kelionėmis, pramogomis ir paviršutiniškai mokslu.

Svarbiausi S. Simono veikalai: „Oeuvres de Saint-Simon“, publiés par Rodriques, Paris 1841 m.; „De la réorganisation de la Société européenne“, par M. le comte de Saint-Simon et par Thierry, son éléve. 1814 m.; „L'Industrie“ 1817 — 18 m.; „Politique“, 1821 m.; „Systéme industrîel“ 1825 m. ir kit.

Daugelis Saint-Simono idėjų šiandieną atrodo banalinės, bet tais laikais buvo stambūs išradimai.

S. Simonui visų pirmiausia atėjo į galvą mintis, kad visa žmonijos istorija yra ne kas kita, kaip tik galingas darbo organizacijos procesas. XVIII šimtmetis, anot jo, kritikavo, griovė, XIX privalo organizuoti. Geriausias tam metodas — tai istorijos studijos. Nežinant pereitų laikų galima lengvai suklysti. Reikalinga, kad naujieji istorikai išrodytų, jog žmonija pasiduoda „progresyvinio skleidimosi“ įstatymui. Istorija, jo nuomone, parodo, kad „pramonės klasė“ vis daugiau ir daugiau įgyja visuomenės gyvenime itakos, kitos klasės jos nustoja. „Pramoninku“, S. Simonas vadina žmogų, „kuris gamina ir patiekia visuomenei vieną arba kelis daiktus reikmenėms arba fiziškiems skoniams patenkinti“. Į pramoninkų klasę jis įtraukia žemdirbius, fabrikantus ir prekybininkus. Visą savo laikų visuomenę jis dalija į tris klases: pirmoji klasė eina po žmogaus proto pažangos vėliava; ją sudaro mokslininkai, artistai ir visi tie, kurie palaiko liberalines idėjas; antrosios klasės vėliavoje parašyta: „Jokių naujenybių“; į tą klasę įeina visi savininkai nepriklausantieji pirmajai klasei. Trečią klasę sudaro visi kiti, kurių lozungas yra—lygybė. Visais istorijos laikais būta tų klasių ir istorija yra ne kas kita, kaip jų didžiųjų socialinių interesų kova,

Kiekviena politinė kombinacija, kiekviena įstaiga, kad ji iš tikrųjų būtų tikslinga, privalo atsakyti dviem reikalavivams: 1) būti visuomenei naudinga, t. y. duoti jai teigiamos naudos ir 2) harmonizuoti su šių laikų visuomenės būkle, atatikti jų idėjas, būti nuosekliai parengtai, kitaip sakant, „ateiti laiku". Gamybos priemonių nuosavybė ir reikalingų žinių turėjimas visais laikotarpiais sudarydavo socialinio viešpatavimo pagrindą. Verguvė, feodalizmas, bažnyčia—visos tos įstaigos suvaidino savo vaidmenį. Bajorai ir bažnyčia savo laiku buvo žemės ir žinių savininkai. Dabar šiuos rengiasi pakeisti buržuazija, o paskum šiąją eina ir darbininkai. Pramonės klasė greitai tapsianti visukuo; netrukus darbininkai bus nedirbančių viešpačiais. „Pramonės klasė privalo užimti pirmą vietą, kaipo svarbiausia visuomenės klasė. Ji gali apseiti be kitų klasių, o šios be jos negali egzistuoti. Pramonės klasė minta savo jėgomis, savo darbu. Kitos klasės privalo dirbti jai, nes jos yra pramonės klasės padaras, ji palaiko jų buvimą.

Saint-Simono mokslo charakteringa yra tai, kad jis suprasdamas istoriją kaipo klasių kovą, socialinį viešpatavimą aiškindavo dviem priežastimis: 1) valdančios klasės žiniomis ir jos gabumu organizuoti visuomenę; 2) šios žinančios ir valdančios klasės gamybos įrankių turėjimu. Iš to kilo ir pagrindinis jo įsitikinimas, kad žinojimas, o paskum ir religija, gali pertvarkyti pasaulį naujais pagrindais, kada valdančioji visuomenės klasė supras, kad dabartinė darbo ir nuosavybės organizacija yra tik žalinga senųjų laikų liekana. Atėjo laikas atiduoti didžiąją politinę jėgą į pramoninkų rankas, kad jie organizuotų darbą.

Be darbininkų klasės reikalų gynimo, S. Simonas dar nori sukurti pramonės, mokslo ir religijos „teokratiją", kuri turėtų vesti žmones pažangos keliu. Jis pasiryžęs kreiptis į kiekvieną, kuriame mato įsikūnijusią jėgą ar žinojimą — Liudviką, Bonapartę, Newtoną—nes bijojo, kad darbininkus gali paimti į savo įtaką demagogai. „Niekados nebus", rašo jis, „visuomenės ramybės, kol jos pagrindan nebus padėta pozityvinė moralė; pramonės darbų vedėjai turi būti prigimę darbo klasės globėjai; jei manufaktūrų savininkai nepadarys sąjungos su darbininkais, jei jie vieni į kitus neprabils bendra kalba politikos srityje, tai šios gausingos, bet dar tamsios klasės įsitikinimai bus sudaromi ne savo natūralinių vadų įtakoje; tada darbininkų klasę gali sugundyti intrigantai, kurie panorės sukelti revoliuciją politinei

valdžiai paimti į savo rankas" (žiūr. „Liberalisme et Industrialisme". Rod. leidinys).

Daugelis S. Simono mokinių, metę kurti naują religiją, tapo žymiais visuomenės veikėjais pradžios ir profesiniame auklėjime, smulkaus kredito įstaigų steigime ir įvairių visuomenės organizacijų auklėjime. S. Simono mokslas buvo pirmosios didesnės inteligencijos pastangos tarnauti liaudžiai; jo mokias per Herceną turėjo didelės įtakos ir rusų visuomenei, būtent, „narodnikų" judėjimo sudarymui.

P. J. Proudhonas.

P. J. Proudhonas, kaip ir Saint-Simonas, pasižymi savo valstybės nuosavybės kritika, kuri sudaranti ekonominių santykių pagrindą, bandymais sudaryti tobulesnių mainų tvarką ir bendru palinkimu į anarchizmą. Proudhonas gimė 1809 m. neturtingo aludario šeimoje. Vaiku būdamas ganė gyvulius, vėliau buvo tipografijoje korektoriumi, paskum spaustuvininku. Atspėjamu laiku, spiriamas vien žinių troškulio, godžiai skaitė be jokios tvarkos knygas. Socialinės žaizdos darė jam gilaus įspūdžio ir jis ėmėsi studijuoti ekonomijos mokslus. Pagarsėja savo veikalu apie nuosavybę: „Premier mémoire sur la Propriété". 1840 m. Kitais metais išėjo dar du nuosavybės memuarai. Vėliau jis išleidžia visą eilę veikalų įvairiais klausimais. Valdžios persekiojamas išsikelia į Briuselį ir čia 1865 m. miršta.

Proudhonas kritikuoja nuosavybę daug aštresniais argumentais, kaip dauguma socializmo pirmtakūnų. Jis nesitenkina, kaip kad kiti išvardiję žalingus nuosavybės vaisius, bet daugiau stengiasi sugriauti visus nuosavybės pateisinimus. Tačiau Proudhonas nesistengia panaikinti nuosavybę „esančią darbo stimulu, šeimos gyvenimo sąlyga, būtiną kiekvienai pažangai". Svarbu padaryti, nuosavybę nežalingą, kitaip sakant, padaryti visiems prieinamą. Jis nekenčia komunistų: „Šalyn nuo manęs komunistai, nuo jūsų eina dvokimas ir jus matydamas aš jaučiu pasibiaurėjimą". Kitoje vietoje pažymi: „Socializmas niekai buvo ir niekados niekuo nebus". Jo žiaurumą savo pirmtakūnams, sako prof. Gide, galima aiškinti noru, būti ne sumaišytam su kitais. Jis atmeta įvairiai pamatuojamą socializmą ir jojo vietoje stato tarpusavumo —mutualizmo teoriją, kurią jis bando įvykdyti vadinamo „mainų banko" pagalba. Banko uždavinys buvo panaikinti pinigus ir

procentus ir įvesti natūralinius mainus. Darbininkai, įstoję banko nariais, pristato į banką savo darbo gaminius. Už savo gaminius jie gauna bonų lygiai su gamybos išlaidomis ir įdėtu darbu; kontrolę veda tam tikri taksatoriai. Gautus bonus darbininkai gali pakeisti į sau reikalingus daiktus. Savo banku Proudhonas manė patenkinsiąs ne tik ekonominius, bet ir visuomenės reikalus; svarbiausia, kad bankas turėsiąs duoti beprocentinių paskolų visiems, kas jų norės. Del to įvyks visų klasių susiliejimas, nes beliks apsikeičiantieji savo produktais darbininkai, o del to ir vyriausybė bus nereikalinga; ji reikalinga ligi tol, kol yra spaudžiamieji ir spaudėjai.

Tačiau, beorganizuojant banką, kuris pasisekimo neturėjo, Proudhonas priverstas buvo bėgti iš Prancūzijos, nes buvo pasmerktas kalėti už straipsnius parašytus prieš Liudviką Bonapartę.

Banko nepasisekimas aiškinamas netiksliu pinigų vaidmens visuomenės ūkyje įvertinimu. Pats bendras Proudhono principas, organizuoti prieinamą darbo masėms kreditą, vėliau Schultzės Deličo ir Reiffeiseno buvo įvykdytas vadinamuose smulkaus kredito bankuose.

Proudhonas reikalauja, kad darbo alga atatiktų darbo funkcijų pobūdį, talento dydį ir atsakomybę. Kiekvienas darbo asociacijos narys turėtų dalyvauti paskirstant pelną ir nuostolius proporcingai savo patarnavimams. Kiekvienas narys turi turėti teisės išeiti iš asociacijos sureguliavęs savo sąskaitas.

Vyriausybę Proudhonas nori pakeisti pramonės organizacija, įstatymus — sutartimis. Jis reikalavo, kad nebūtų įstatymų, net vienu balsu priimtų. Kiekviena komuna, kiekviena korporacija privalo pasigaminti pati sau įstatymus. Į vietą šių laikų klasių, jis stato susiskirstymą profesijomis; į vietą politinės centralizacijos —ekonominę centralizaciją.

Proudhono mokslą smarkiai kritikavo K. Marksas savo veikale: „Misére de la Pihlosophie".

K. Rodbertus.

K. Rodbertus-Jagetzow buvo pirmas stambus socializmo teoretikas. Jo mokslas Vokietijoje turėjo didelės įtakos ekonomistams. Wagneris jį vadina „socializmo Ricardu".

Tačiau Rodbertus buvo svetimas socialdemokratams. Jis buvo stambus žemvaldys. 1848 metų Prūsų Lantage sėdėjo kairame centre ir savo programą reziumavo dviem žodžiais: konstitucinė tvarka, tautinė vienybė. Bismarko politikos pasisekimas vis labiau jį patraukia prie konservatyvines monarchijos, bet tuo pat tarpu jis rašo, „tiek, kiek socialdemokratų partija yra grynai ekonominė, aš visa siela priklausau jai".

Radbertaus teorija remiasi idėja kad visuomenė yra organizmas kilęs iš darbo pasidalijimo. Tai yra svarbus faktas, kuris buvo numatytas Smitho ir kuris jungia žmones neišvengiamu solidarumu, ištraukia juos iš izoliuotumo ir iš individų agregato padaro visuomenę, kurios ribos nesibaigia su valstybės sienomis, o nori apimti visą pasaulį. Nuo to laiko kada atskiras individas įsiterpia į ekonominę visuomenę, jo likimas priklauso ne jo paties ar aplinkinės gamtos, bet visų kitų gamintojų. Jis privalo atlikti tam tikras socialinio pobūdžio funkcijas: 1) prisitaikymą gamybos reikmenėms; 2) palaikymą gamybos esamų resursų ribose; 3) teisingą bendro produkto paskirstymą tarp gamintojų.

Bet kokiu būdu tatai gali įvykti? Individualistai manė, kad laisvu natūralinių įstatymų žaismu. Rodbertus su tuo griežtai nesutinka sakydamas: „Valstybės yra istoriniai organizmai, kurie patys organizuojasi ir patys privalo nustatyti sau įstatymus ir organus; todel tų organų funkcijos ne pačios nusistato iš savęs, bet valstybė privalo laisvai jas reguliuoti, palaikyti ir plėsti". (Briefe und Social politische Aufsätze 519 p.). Štai kodel Rodbertus jau nuo 1857 metų siūlo pakeisti natūralinę laisvę valstybės valdymu.

Visų pirmiausia, sako Rodbertus, šių laikų tvarkoje negalima kalbėti apie pritaikymą gamybos socialinėms reikmenėms, bet tik apie realinius paklausus, t. y., apie paklausus, kurie eina pinigų pasiūlais. Iš to fakto, kurį nurodė jau Ad. Smithas Rodbertus padarė svarbias išvadas: tik tie tegali patenkinti savo reikmenes, kurie jau turi kurių nors daiktų. Tas, kuris neturi ką kitam pasiūlyti kaip tik savo darbą, ir jei to darbo niekas neklausia, negali gauti iš visuomenės produktų. Atvirkščiai, tas, kuris turi pajamų, visiškai nedėdamas savo asmens darbo, nustato šiais realiniais paklausais gamybą tų daiktų, kurių jis nori. Už tat dažnai matyti, kad vienų reikmenės nepatenkintos, tuo tarpu kaip kitų patenkinamos didžiausiomis įstaigomis. Tam pašalinti reikia suderinti gamyba su

paklausais, su visuomenės reikmenėmis. Tam užtektų iš anksto nustatyti, kad kiekvienas privalo dirbti produktingą darbą. Tuo pačiu paaiškėtų kiek kurių daiktų reikia gaminti ir kokio kiekio; nes visų žmonių reikmenės sudaro tą patį kiekį; galima būtų sužinoti kiek ir kurių daiktų reikalinga kiekvienai reikmenei. Tuo būdu žinant, kiek darbo laiko visuomenė gali turėti, antra vertus, žinant visuomenės reikmenes, nesunku būtų paskirstyti tą laiką tarp įvairių gamybų.

Bet tai yra pergreitas sprendimas, nes tas „reikmenių kiekis", apie kurį kalba Rodbertus tėra jo įsivaizduotas. Iš tikrųjų yra nedidelis skaičius kolektyvinių reikmenių ir begalybė atskirų žmonių reikmenių. Taigi remti gamyba „socialinėmis reikmenėmis" reikštų siaurinti vartojimą ir paklausus. Bet vistiek lieka pasakyti, kad tuomet visuomenė patenkintų visų žmonių reikmenes ligi tam tikro laipsnio. Bet ir čia Rodbertus klysta. „Socialinių reikmenių" ir „efektyvinių paklausų" priešingumo neišsemia Rodbertaus argumentacijos. Nepakanka konstatuoti, reikia išaiškinti. Į klausimą, kodel gamintojai remiasi paklausais, o ne reikmenėmis, jis atsako, kad darbo įrankių savininkai šiais laikais gamyboje vadovaujasi tik savo interesais. Jų interesas yra — sunaudoti gamybos įrankius tose gamybose, kur jie gauna daugiausia gryno pelno, vadinas, „rentabilingumas", o ne „produktingumas", jiems rūpi. „Jie gali gaminti kuriuos nors produktus, neturėdami omenyje jokios reikmenės patenkinimo, kad tik gautų r e n t ą, p e l n ą" („Kapital". 143 p.).

Kas del antros Robdertaus visuomenės funkcijos — pilno išnaudojimo gamybos priemonių, tai Marksas naudojasi tais pačiais argumentais, kur ir Saint-Simono sekėjai, kad nėra šių laikų tvarkoje vadovavimo, kur ekonominiai reikalai pavesti paveldėtinai savininkams, ir kad produktingos jėgos pavestos kapitalistų-savininkų kaprizams. Šiuo atžvilgiu jis nieko nauja neprideda.

Bepalieka trečias punktas, kuris yra svarbiausias, Rodbertaus nuomone, tai teisingas visuomenės produkto paskirstymas. Kaip ir Sismondi ir kiti socialistai jis žiūri i pauperizmą ir į krizę, kaipo į opiausius ekonomiškosios politikos klausimus.

Kas tai yra teisingas paskirstymas? — Tai yra tokis paskirstymas, sako Rodbertus, kuris duoda kiekvienam darbininkui jo darbo produktą.

Rodbertaus paskirstymo sąvoka niekuo nosiskiria nuo J-B. Šay ir nuo klasiškosios mokyklos. Iš vienos pusės įmonininkas perka darbo, kapitalo ir žemės patarnavimus, iš antros pusės, gauna produktus. Kainas, kurias gauna mainydamas tuos patarnavimo rezultatus, ir kurias gauna iš vartotojo, nustato pasiūlų ir paklausų įstatymai. Į kainą įeina darbo alga, procentai ir renta, o kas viršiaus to — sudaro pelną.

Tuo būdu gauname pagaminto produkto skirstymą mainų mechanizme ir jo veiksmas eina prie to, kad ir jis užtikrintų savininkui kiekvieno produktingo patarnavimo parduodamąją vertę. Iš tikrųjų atrodo labai teisinga, bet tik atrodo, nes jei mes patyrinėsime tikrumą, kuris slepiasi po automatišku mechanizmu, tai tuojau pamatysime, kad tai yra ne kas kita kaip plėšimas darbininkų žemės ir kapitalo savininkų. Iš kur atsiranda visi tie produktai, kuriuos maino? — Tik iš darbininkų. Jie kaštuoja rankų darbo — ir daugiau nieko. Bet del tokios keistos nuomonės išeina, kad inteligentiškumas nieko nekaštuoja kaip ir gamtos turtai. Tik vienas rankų darbas tereiškia pastangas ir laiko išlaidas. Rodbertus aiškiai pabrėžia, kad turtai nėra kaštavę nei proto nei maralės, nei taupmenų. Tuo būdu Rodbertus ima žinomą A. Smitho mintį, savotiškai ją aiškina ir plečia, „kad kiekvienos tautos metų darbas yra pirmykštis šaltinis, kuris teikia būtinus ir reikalingus gyvenimui daiktus, kurie kasmet suvartojami“.

Tuo būdu Rodbertus dvejopai aiškina paskirstymą: e k o n o m i n i u atžvilgiu — mainai duoda darbui, kapitalui ir žemei produkto dalis, atatinkamos vertės, kurių patarnavimus nustato prekyvietė; s o c i a l i n i u — jis duoda galėjimo nutraukti iš tikrųjų produkto gamintojų-darbininkų dalį produkto, kurią Rodbertus vienu žodžiu vadina — „renta“, apimdamas juo ir žemės rentą ir kapitalistų pelną.

Kas del darbo algos tendencijos — tai ji nuolatos mažėja, palyginus su kitomis dalimis; darbininkų produkto dalis reguliuojama ne jų gamybos vaisiais, bet reikalingų produktų kiekiu darbininkui išgyventi ir auginti vaikams. Čia yra tas pats įstatymas, kurį Lassalis vėliau pavadino „geležiniu“.

Paskirstymo problemos išrišimas duoda galėjimo išaiškinti ir krizių teoriją. Įmoninkai didina savo produktingumą stengdamiesi, sako Rodbertus, pasilaikyti priklausomo socialio produkto dalį kiekvienai klasei, nes tos dalys nustato paklaūsų dydį. Bet tuo tarpu, kaip gamyba auga, darbininkų dalis vis mažėja; del to

didelės visuomenės produktų gamybos paklausai palieka vis žemesni; ši krizių teorija panaši į Sismondi teoriją. Bet su tokia Rodbertaus teorija negalima sutikti. Tiesa, kad darbininkų pajamos neauga taip greitai, kaip kapitalistų, bet, apskritai imant, darbininkų padėjimas augant produktingumui gerėja.

Iš savo teorijos Rodbertus daro tokias išvadas: reikia panaikinti privatinę nuosavybę ir individualinę gamybą. Bendruomenė, tapusi vienintele gamybos priemonių savininke, išnaikins pajamas ne iš darbo; kiekvienas turės dalyvauti gamyboje ir vartojime atsakomai savo darbui; darbo ilgis ir jo intensingumas nustatys daiktų vertę, ir kadangi suderinimas pasiūlų visuomenės reikmenėms įvyks, tai tos priemonės dėka galima būsią teisingai sutvarkyti paskirstymą.

Bet nuo tokio klausimo rišimo Rodbertus atsisako ir iš socialisto virsta valstybinio socializmo šalininku. Tas, ką jis siūlo, nėra baisi tiranija, kur gamyba ir vartojimas reguliuojami iš aukšto: „Asmuo ir valia yra taip pat laisvi, kiek tatai yra galima visuomenės ribose". Tačiau jis bijosi ir atmeta revoliucijos kelią, teisindamasis masių neišauklėjimu: ji dar nesupras šiandien reikalingumo paaukoti dalį savo algos, kad iš tų pinigų dalis žmonių galėtų užsiimti daile ir mokslais — aukščiausiais civilizacijos faktoriais. Toliau, neteisėtoji nuosavybė yra susipynusi su nuosavybe, atsiradusia iš darbo.

Besiplečiant Rodbertaus teorijai, tas atskirų asmenų laisvės neigimas darosi vis stipresnis; įsitikėjimas valstybe vis labiau auga ir paskutiniuose savo istoriniuose veikaluose jis kelia organinę visuomenės teoriją, kuri privalo pateisinti jo teoriją. Taip pat, sako jis, kaip esybių eilėje, tobuliausi yra tie, kurie turi įvairiausius ir labiausiai koordinuotus organus, taip ir socialinis gyvenimas eina nuo žemesnių formų į aukštesnes. „Valstybė auga ir stiprėja ir jos veikimai plečiasi ir stiprėja. Organizuota valstybė ne tik žengia iš vieno evoliucijos laipsnio į kitą ir kiekvieną tam tikrą funkciją išaugina į tam tikrus organus, bet ji vis labiau ir labiau sudaro harmoniją. Socialiniai organai, vis įvairėja, vis labiau surišami su centraliniu organu. Kitaip sakant, socialinių organizmų eilėje taip pat, kaip gyvame organizme, darbo pasidalijimas ir centralizacija nurodo tobulumo laipsnį, kurį tas ar kitas organizmas užima ierarchijoje".

Bet čia matyti aiškus prieštaravimas: ekonominės ir politinės bendruomenės ribos nesupuola. Viena jų pagaminta darbo

pasidalijimo ir su juo tęsiasi, antra kilusi iš mainančios istorijos likimo. Logiškai išeina, kad ekonominis valdymas turėtų turėti kitus organus ir sienas, kaip politinė valdžia. Ir tuo tarpu Rodbertus valstybei duoda diriguojančio organo rolę.

Antra vertus, mes jau matėme, jog Rodbertus iškelia mintis, kad gamybą tenkintų „visuomenės reikmenes“ ir kad turtai būtų dalinami proporcingai atliktam darbui, bet tos mintys neįvykdomos ir patys socialistai sutinka, kad jos nepatenkina nei žmonijos reikalų, nei gamybos.

Kas del valstybės įsikišimo, tai Rodbertus daro tą pačią klaidą, kaip ir ekonomistai-individualistai, kurie manė, kad ekonominis liberalizmas neatmezgamais ryšiais surištas su asmens laisve. Bet šiandien mes matome, kad tos idėjos, kaip ir daugelis panašių, nėra amžinos; ir šių laikų ekonominis gyvenimas rodo kad tarp valstybės ir individų atsiranda vis didesnis skaičius laisvų ekonominių organizacijų.

F. Lassalis.

Rodbertus nustatė socialinius valstybinio socializmo pagrindus, o Lassalis galutinai išaiškino valstybės įsikišimo idėjas.

Lassalis (1825—1864 m.), kilęs yra iš Breslau žydų pirklių šeimos, studijavo įvairiuose universitetuose filosofiją ir filologiją. Nuo 1848 metų jis dalyvauja politikos darbe. 1859 m., kada iškyla Italų karas, jis karštai agituoja už Vokiečių susijungimą. 1863 m. sukuria savo „Offene Antwortschreiben“ darbininkų partijos programą ir paruošia galingą agitaciją. Jis įsteigia „Algemeine deutschen Arbeiterverein“ — pirmutinę šių laikų Vokiečių Socialdemokratų partijos organizaciją. Pačiu jėgų ir darbo išsiskleidimu jis 1864 metais buvo dvikovoje nužudytas. Svarbiausieji jo veikalai: „System der erworbenen Rechten“ 1861 m.; „Herr Bastiat Schulze von Delitsch, der okonomische Juliau“. 1864 m.; „Gesamtwerke“, išl. Bernšteino 3 tom. Berlyne, 1893 m.

Svarbiausias Lasalio visuomenės ūkio dėsnis — tai Ricardo dėsnis, jo pavadintas, geležiniu algos įstatymu, pagal kurį darbo alga negali būti aukštesnė už pragyvenimo minimumą. Prieš tą dėsnį Lassalis pastato savo dėsnį: darbininkai patys privalo tapti įmoninkais, susiorganizuodami į gamybos bendroves. Lėšų toms bendrovėms susikurti turi duoti valstybė. Kad valstybę prispirtų tuos kreditus asignuoti darbininkai privalo susiorganizuoti į sava-

rankišką politinę partiją, ir pirmoje eilėje iškovoti visuotinus rinkimus.

Tai nėra Lassalio originalinė mintis. Kaip žinome, 1848 m. Louis Blancas tą pat skelbė. Lassalis griežtai reikalavo valstybės įsikišimo. Kiekviename iš savo svarbesnių raštų jis grįžta prie pagrindinės savo minties. Ypač jis ją iškelia 1862 m. pirmoje savo kalboje Berlyno darbininkams. Jis priešpastato buržuazinės valstybės sąvoką—tikrosios valstybės sąvokai, kuri yra darbininkų. Buržuazijos valstybės tikslas yra — laisvė ir saugoti nuosavybę. Tinkama būtų idėja, jei mes visi būtume „lygiai stiprūs, lygiai inteligentiški, lygiai kultūringi ir turtingi". Bet tos lygybės nėra ir valstybė tėra „naktinis sargas", leidžia silpną išnaudoti stipriam. Iš tikrųjų valstybės yra kitas uždavinys. Žmonijos istorija yra ilga kova del gamtos nugalėjimo, mažinimas įvairios rūšies skurdo, tamsybės, neturto, silpnybės, kurie yra apsupę žmogų. Toje kovoje atskiras žmogus yra bejėgis; susijungimas yra būtinas. Tas susijungimas įvyksta per valstybę, kurios tikslas yra „įvykdyti žmonių uždavinius, t. y. kurti kultūrą, kokia tik prieinama žmonėms. Tai yra auklėjimas žmonijos laisvės.

Ta formula, kaip matyti, daugiau metafizinė, kaip ekonominė, bet tatai ir suprantama, nes Lassalis buvo Hegelio ir Fichtės mokinys.

Agrarinis socializmas.

Agrarinis socializmas nori įvesti ne visų gamybos priemonių nusavinimą, bet tik žemės. Agrariniam socializmui daug pagelbėjo ir Ricardo savo žemės rentos teorija. Žymiausi agrarinio socializmo atstovai yra: Henry George, Walras, Herzka, Adolfas Damaškė. Daugumas iš agrarinio socializmo šalininkų žemės rentos nusavimu mano išrišti visus valstybės finansų klausimus ir pašalinti skurdą.

Aistringiausias agrarinio socializmo šalininkas yra amerikietis Henry George.

Henry George (1839-1897 m.) nebuvo iš profesijos ekonomistas. Tai buvo savamokslis, kuris prieš tapdamas publicistu buvo užsiėmęs įvairiais darbais. 16 metų stojo jūrininku, paskum 1861 m. San Francisko mieste spaustuvės rinkėju, o paskum tapo jos direktoriumi. Jis matė staigų San Francisko ir jo apylinkių iškilimą, del aukso ieškotojų plūdimo ir žemės ūkio išsis-

kleidimo, matė nepaprastą žemės kainų kilimą ir surištą su tuo spekuliaciją. 1879 metais jis išleido veikalą kuriuo ir pagarsėjo: „Progress and Poverty“—Pažanga ir neturtas.

Šis veikalas turėjo nepaprasto pasisekimo, nes labai gyvai parašytas, nors veltui jame ieškotum išlaikyto mokslingumo. Jo nuomone, žemės savininkai gauna ne dalį, bet visą pelną, kuris atsiranda visuomenėje del gyventojų priaugimo ir gamybos priemonių patobulinimo, Augant civilizacijai, tarpeklis tarp turtingų ir beturčių didėja. Tuo tarpu renta vis auga, pelnas mažėja, ir darbininko alga pasiekia pragyvenimo minimumo laipsnio. Visose šalyse mes matome vienu kart augant didžiausią neturtą gretą didžiausio turto.

Kaip išaiškinti tuos faktus? Ar čia kaltas gyventojų dauginimas? H. George atsako į tai neigiamai, nes gyvenimas mums rodo, kad turtai greičiau auga, kaip gyventojai.

Ar galima kartu su socialistais kaltinti kapitalą darbo išnaudojimu? Nė kiek! H. George priešingai abu tuodu faktorius laiko solidariais ir abu juodu ekspluatuojami žemės savininkų. Žmogus, anot jo, gali laisvai kreipti savo aktingumą į kapitalo gamybą arba darbą. Darbas ir kapitalas yra dvi pusės to pačio reiškinio: žmogaus pastangų. Pelnas gaunamas iš kapitalo ir darbo turi tendencijos susilyginti; jei to nebūtų, tai žmogus gamintų daugiau kapitalo arba darbo, kol nauda iš jų susilygintų.

Bet, jei negalima kaltinti, nei perdidelio gyventojų dauginimosi nei darbo eksploatacijos, tai vargas pareina tik iš žemės rentos augimo. Ir čia H. George yra dideliu priešininku kai kurių Ricardo teorijų, jo žemės rentos teorija išpučia ligi galimų logikos ribų.

Varžytynės tarp darbininkų ir kapitalistų, sako H. George, nustato procentų ir algų tokį dydį, kokį nustato materialinis darbo ir kapitalo produktingumas už darbą paskutinėje dirbamoje žemėje, kuri jau visiškai neduoda rentos. Žemės savininkų monopolis leidžia jiems gauti iš tikrųjų tokias kainas už žemės naudojimąsi, kurios stovi aukščiau už šias minimalines pajamas. Tuo būdu žemės renta gali begalo augti. Augant gyventojų skaičiui ir jų reikmenėms, vis daugiau imama į darbą žemių, kurios mažiau produktingos. Tai įgalina žemės savininkus gauti didesnės rentos iš pirmiau dirbamų žemių.

„Štai“, sako Henry George, „mažas kaimelis! per dešimtį metų jis taps didžiuliu miestu; per dešimtį metų geležinkelis pa-

keis diližanus ir elektros šviesa—lajaus žvakę; jis bus aprūpintas naujausiomis mašinomis, kurios galingai padidins darbo produktingumą. Bet ar per dešimtį metų procentai pakils? Ne. Darbo alga ar pakils? Ne. Tai kas gi pakils? — Žemės renta, žemės vertė. Eikite, nusipirkite žemės sklypelį... Jūs galite būti ramūs ir rūkyti pypkę, išsitiesti ant saulės kaip Neapolio lazzaroni arba Messinos leperas; jūs galite lakioti balione ar slėptis požemio urvuose, nedirbdami nė mažiausio darbo, nė jotos neprisidedami prie visuomenės turtų padidinimo; per dešimtį metų jūs būsite turtingi. Naujame mieste jūs galėsite turėti puikų rūmą; bet tarp visuomenės įstaigų atsiras ir labdarybės įstaiga". („Progres and Poverty", p. 227 V kn., II skyr.).

Tuo būdu H. George žemės renta nėra, kaip St. Milliui, tam tikros pajamos, kurias reikia panaikinti mokesčiais: ji yra socialinių žaizdų šaltinis. Panaikinkite rentą ir jūs panaikinsite neturtą, nelygybę ir krizes, kurios atsiranda iš žemės spekuliacijos. Todel nepakanka panaikinti būsimą žemės rentos priaugimą. Kenksmingos savininkų privilegijos nepranyks, jei nebus panaikintos dabartinės rentos. Todel reikia konfiskuoti mokesniais dabartines rentas. Tų mokesnių pakaks visoms valstybės išlaidoms. Čia mes prieiname prie single tax, — vienintelio nuo žemės mokesčio. Ir čia nuostabus doktrinų istorijoje H. George grįžimas prie fiziokratų teorijos!

H. George teorijai prikišama ekonomijos ir teisybės atžvilgiu. Ekonomijos atžvilgiu, aišku, kad žemės nuosavybė duoda tam tikrą pelną iš viršuvertės, bet jis neišrodė (ir tuo atžvilgiu H. George tezė atmestina), kad ta viršuvertė apima visą socialinės pažangos pelną. Vaikiška atrodo, žemės rentoje tematyti vienintelę skurdo priežastį, ir užmiršus kitas, del to stengtis ją panaikinti.

Teisybės atžvilgiu aišku, kad tai yra skriauda. H. George ją pakeičia kita. Paimti be atlyginimo iš savininkų rentą, reiškia atimti iš jų turtą, kurį dauguma jų įgijo savo darbu ir taupumu, nes šiais laikais žemė parduodama, o neįgyjama užgrobimu. Keičiant žemę į pinigus ir atbulai, negalima laikyti pajamų iš žemės neteisėtomis atsižvelgiant į kitus kapitalus.

Walro žemės reformos sistema išdėta tam tikrame memuare Vau kantono gamtos mokslų draugijai 1880 m. Jo reforma įkvėpta atskirų individų ir valstybės veidmens pažiūrų, kurias 1867 m. išdėstė savo paskaitose apie bendrą visuomenės teoriją. Walras bando

kaip ir Hènry George, derinti socializmą su individualizmu — todel ir savo mokslą vadina liberaliniu socializmu arba sintetiniu socializmu.

Anot jo, valstybė ir individas nepriešingi vienas antram, bet vienas antrą papildo. Realinis žmogus turi dviejų rūšių reikalų: tų kuriais jis yra priešingas kitiems ir kurie yra jo asmens raikalai; tų, antra vertus, kurie yra bendri su kitų žmonių ir užtikrina žmonių giminės gyvenimą. Tiedvi interesų grupės yra lygiavertės, nes jų patenkinimas vienodai yra reikalingas socialiniam žmogui (žmogui gyvenančiam visuomenėje). Valstybė ir individas yra du posakiai, kuriais mes žymime socialinį žmogų.

Valstybės tikslas yra užtikrinti visiems žmonėms b e n d r a s g y v e n i m o s ą l y g a s. Individo tikslas yra sulig savo gabumais, darbu ir savo atkaklumu užtikrintis b ū k l ę v i s u o m e n ė j e. Tam tikslui kiekvienas jų privalo duoti vienas kitam reikalingų lėšų: individas lėšų iš taupmenų ir darbo, valstybė—pajamų iš bendros visuomenės pažangos, t.y., turi atiduoti žemės rentą. Tuo būdu, valstybė neturėtų reikalo imti iš piliečių jų darbo vaisius. Žemės ir jos pajamų nuosavybė—kolektyvinė, gi darbo, kapitalo ir jų pajamų—privatinė. Tokią visuomenės organizaciją Walras siūlo savo — formula: „L y g y b ė s a l y g ų, n e l y g y b ė b ū k l i ų: — égalité des conditions, inégalité des positions.

Vienintelė priemonė, teisingai įvykdyti tą žemės reformą, yra žemės i š p i r k i m a s ir į išpirkimo kainą privalo įeiti ir laukiama savininkų viršuvertė. Praktiškai tatai galima būtų įvykdyti išleidžiant rentas, kurių lakštai būtų įduodami žemės savininkams mainais už žemę. Valstybė perėmusi žemės ūkį, kurio pajamos progresyviškai augtų, ne tik galėtų sumokėti procentus už lakštus, bet ir pamažėl pačius rentos lakštus amortizuotų. Per keliolika metų—maždaug per penkias dešimtis, valstybė išpirktų lakštus ir visa renta tektų jai. Lėšų tai operacijai, anot Walro, valstybė galės gauti iš žemių veršuvertės, kuri augs ateityje greičiau kaip tat sau vaizduojasi dabartiniai žemės laikytojai. Del žemės ūkio pažangos, kurios savininkai gali nenumatyti, bet kurią valstybė gali turėti omenyje. Bet tai yra tik labai abejotinas spėjimas.

Paskutiniais laikais agrarinio socializmo šalininku Vokietijoje yra ir F r a n z O p p e n h e i m e r i s.

Marksizmas.

Aukščiausio laipsnio socializmas pasiekia Markso moksle, vadinamame moksllšku socializmu. Senesnių socialistų teorijos, priešingai moksliniam socializmui, vadinamos utopiniu socializmu.

Karolis Marksas gimė 1818 metais. Jo tėvas buvo turtingas valdininkas. 1847 metais K. Marksas išleidžia drauge su Engelsu garsųjį „Komunistų manifestą" ir įsteigia Kölne „Neue Rheinische Zeitung", bet 1848 m., uždraudus tą laikraštį, bėga į Paryžių, o iš ten į Londoną, kur nuolatos gyvena ligi mirties (1883 m). Svarbiausias jo veikalas: „Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie" (1867 m.); Zur Kritik der politischen Oekonomie, (1859 m.), Theorien über den Mehrwert, išl. Kautskio.

Svarbiausieji Markso mokslo dėsniai yra: 1) v i r š u d a r b o ir v i r š u v e r t ė s teorija ir 2) k o n c e n t r a c i j o s įstatymas.

V i r š u d a r b a s ir v i r š u v e r t ė. Įrodyti jau žinomam iš Sismondi, Saint-Simono, Proudhono ir Rodbertaus mokslų dėsniui, kad valdančioji klasė gyvena iš darbininkų, Marksas pamatuoja savo viršudarbo ir viršuvertės teoriją.

Marksas visų pirmiausia nustato, kad darbas yra ne tik matas ar priežastis, bet ir vertės substancija. Mes jau žinome kad Ricardo buvo tokia pat nuomonė, bet ne taip aiškiai išreikšta. Čia jau reikia pabrėžti, kad Marksas neginčija, kad naudingumas yra būtina kiekvienos vertės sąlyga, ir tik kad ją vieną reikia turėti omenyje, kalbant apie vartojamąją vertę. Bet naudingumas neišaiškina mainomosios vertės, nes kiekvieni mainai rodo kaž kokį mainomųjų daiktų bendrumą, tapatybę. Iš kur atsiranda ta tapatybė? Tai nėra naudingumas, nes naudingumas kiekvieno daikto yra įvairus ir kad šis, būtent, įvairumas ir yra mainų pagrindas. Tas, kas b e n d r a v i s o m s p r e k ė m s yra e s a m a s jose didesnis ar mažesnis d a r b o k i e k i s. Visų prekių vertės yra ne kas kita, kaip susikristalizavęs žmogaus darbas. Jos vertinamos pagal tą — daugiau ar mažiau turi savyje visuomenės darbo, išskaičiuojamo vidutiniu skaičiumi valandų, įdėtų į tą ar kitą prekę.

Tegu, sakysim, samdomas darbininkas dirba kurį nors darbą 10 valandų per dieną.

Kokia bus mainovertė jo darbo produkto? Ji bus tolygi 10 darbo valandų, neatsižvelgiant į tai, ar tai bus batai, anglys ar kas kita. Todel pagal darbo sutartį šeimininkas - kapita-

talistas visados yra darbo produkto savininkas, jis parduos tą daiktą tikra jo verte, sakysime — 10 valandų.

Bet ką gauna darbininkas? Algą — ir daugiau nieko. Kas yra ta alga? Kapitalistas perka darbininko darbo jėgą savo reikalams. Bet kokia kaina? Tikrąja jo verte, t. y., tokia, kokią nustato visų mainomųjų verčių įstatymas. Darbo jėga yra tokia pat prekė, kaip ir visos kitos, ir jos vertę nustato reikalingas jai pagaminti valandų kiekis.

Kad geriau tai suprastume, įsivaizduokime vietoje darbininko mašiną. Nė vienas inžinierius nelaikys nepaprasta, kada jo paklaus kiek kaštuoja arklio jėga. Jis jums atsakys, kad kaštuoja 1 arba 2 kilo anglių per valandą, arba 8 ar 10 kilo per dieną; ir kadangi anglių vertė sudaro tam tikrą angliakasio darbo kiekį, tai nesunku ją išskaičiuoti, jei tik norima, darbu. Šių laikų sistemoje darbininkas yra ne kas kita, kaip mašina, ir vieno jų darbas niekuo nesiskiria nuo vertės kito darbininko darbo.

Žmogaus darbo valandą arba darbo dieną vertina tam tikru kiekiu, daiktų reikalingų užlaikyti darbininkui laike darbo per dieną ar valandą. Kiekvienas šeimininkas, kuris moka darbininkams produktais, kas dažnai atsitinka lauko darbuose, gerai žino, ką tai reiškia; mokant algą pinigais yra tas pats reiškinys: sumokami pinigai nieko daugiau nereiškia, kaip tik tų dalykų kainą.

Eikime dabar toliau. Reikalingų daiktų vertė užlaikyti kuriam nors darbui ne tolygi pagaminto darbo produkto vertei. Mūsų pavyzdyje ji nebus tolygi dešimčiai valandų, o sakysim, gal būt, tik penkioms, o gal ir dar mažiau. Žmogaus darbas normalinėse sąlygose visados pagamina didesnę vertę, kaip suvartojamoji vertė.

Štai, kapitalistinės gamybos paslaptis surasta. Iš tikrųjų, pastebėkite, kad d a r b o p a g a m i n t a v e r t ė yra ta, k u r i ą g a u n a k a p i t a l i s t a s p a r d u o d a m a s p r o d u k t u s; tuo tarpu kaip s u n a u d o t a d a r b o j ė g a yra ta, k u r i ą g a u n a darbininkas kaipo algą; išeina, kad skirtumas tarp dviejų likučių eina kapitalistui. Kapitalistas parduoda dešimties valandų darbo produktą, o darbininkui tesumoka 5 darbo valandų ekvivalentą (suvartojamąją vertę), o jis gauna likusią dalį. Tuos pat likučius Marksas ir vadina „viršuvertės“ (Mehrwert) vardu.

Išeina, kad kapitalistas gauna dešimties valandų darbą, o darbininkui tesumoka penkias, kitaip sakant, darbininkas duoda kapitalistui antras penkias darbo valandas d y k a i. Per pirmąsias penkias valandas jis pagamina savo algą, o už antras penkias valandas darbininkai nieko negauna. Tą neapmokėto darbo perteklių, iš kurio kyla viršuvertė, Marksas vadina v i r š u d a r b u. Tuo jis nori pasakyti, kad tai yra darbas, kuris darbininkui neduoda jokios naudos, o eina kapitalisto naudai.

Suprantamas daiktas, kad kapitalistas nori didinti, kiek galėdamas, viršuvertę, kuri sudaro jo pelną.

Ligi šiol mes tekalbėjome apie darbą, bet svarbiausias Markso knygoje dalykas yra k a p i t a l a s. Pats savaime kapitalas nėra vaisingas, nes tik darbas gamina vertes. Bet darbas negali gaminti be kapitalo, ir svarbu yra žinoti, kaip kapitalas santykiauja su darbu.

Marksas skiria dviejų kategorijų kapitalus: tas kapitalas, kuris eina darbininkams išlaikyti — jų algoms, yra tas pats, kurį senesnieji kapitalistai vadina darbo algos fondu, ir kurį jis pats vadina k i n t a m u o j u kapitalu. Jei šis kapitalas tiesioginiai negamina, tai jis, darbininkų suvartojamas duoda vertę ir viršuvertę. Tas, kuris pagelbsti darbui įrankių, mašinų ir t.t. formoje, ir kurį Marksas vadina n u o l a t i n i u k a p i t a l u, negaivinamas žmogaus darbo, negali duoti viršuvertės. Bet jis vis tik šį tą gamina — tai savo paties vertę, kuri pamažėl esti suvartojama gamybos procese. Iš tikrųjų, šis nuolatinis kapitalas patsai yra darbo produktas, tai yra susikristalizavęs darbas ir jo vertę nustato, kaip ir kitų daiktų, darbo valandų skaičius. Jo vertė, kaip žaliosios medžiagos ar kaip darbo jėgos, privalo išeiti galutinoje produkto vertėje. Tai yra ne kas kita kaip ekonomistų vadinama amortizacija. Visi gerai žino, kad amortizacija nėra pelnas.

Tai supratus, aišku yra, kad kapitalistas stengsis kuodaugiausia vartoti k i n t a m o j o k a p i t a l o ir, jei negali apsieiti be nuolatinio kapitalo, tai vartos jo, kiek galima mažiau.

Bet jei nuolatinis kapitalas yra nevaisingas, tai kaip išaiškinti, kad stambioji pramonė vartoja jo labai daug — mašinose, trobesiuose ir t. t. Tuo būdu išeitų, kad stambioji pramonė turi mažiau pelno, kaip smulkioji arba žemės ūkis? Ir kaip išaiškinti tai, kad nevienoda to ar kito kapitalo proporcija galėtų duoti įvairų pelną vienoje ar kitoje įmonėje, nors yra aksioma,

kad, esant laisvoms varžytynėms ir kitoms vienodoms sąlygoms, kapitalų pajamų dydis vienodas?

Marksas į tai taip atsako: pelno dydis visų kurios nors šalies kapitalų yra lygus, bet tas dydis yra vidurkis visų įmonių pelnų dydžio, kitaip sakant, tai būtų toks dydis, jei visos šalies įmonės, palikdamos savo mainomųjų ir nuolatinių kapitalų proporciją, sudarytų vieną trestą. Čia nėra statistikos vidurkis, bet vidurkis, kurį sudaro visų įmonių varžytynės. Ir jis daro nelaukiamą išvadą: tos įmonės kur, viršija kintamas kapitalas, pav., žemės ūkis, palyginus su vidurkiu, privalo gauti daug mažiau viršuvertės, kaip iš esamos įmonės kapitalų sudėties galima būtų laukti. Marksas jas vadina įmonėmis „žemesnės kapitalo sudėties“, tuo tarpu, kitos įmonės, kur viršija nuolatinis kapitalas gauna daugiau pelno, kaip jos pagal savo kapitalų sudėtį galėtų gauti — jas Marksas vadina įmonėmis „aukštesnės sudėties“. Štai delko įmonės su dideliais įrengimais didėja, priešingai tam, kas paviršutinai žiūrint, turėtų būti.

Bet nors tas aiškinimas yra labai sąmoninga dialektika, bet prieštaravimų nepašalina, ir yra, kaip pamatysime toliau, silpniausia marksizmo vieta.

Koncentracijos įstatymas. Marksistų koncentracijos įstatymas, savotiškai aiškindamas istorijos faktus, parodo, kad šių laikų tvarka, t. y., privatinių įmonių ir privatinės nuosavybės, eina prie naujos tvarkos — kolektyvinių įmonių ir kolektyvinės nuosavybės arba kolektyvizmo.

Čia dar reikia grįžti atgal į XVI-tąjį šimtmetį. Tuomet kaip tik prasideda kapitalistinės tvarkos skleidimasis. Ligi to laiko nei kapitalo, nei kapitalistų nebuvo. Žinoma, kapitalas buvo, bet tik gamybos priemonių formoje. Bet marksistai kapitalą supranta dvejopai: kapitalas yra tik tai, kas duoda pelną, t. y., pajamas ne iš pačio kapitalisto darbo, bet iš svetimo darbo. Cechų laikais dauguma darbininkų dar turėjo nuosavius gamybos įrankius.

Bet pasikeitus laikams, atsiradus naujoms susisiekimo priemonėms ir naujoms užjūrinėms prekyvietėms, susikūrus didžiulėms šių laikų valstybėms, stambiems bankams ir didžiulėms kompanijoms — kapitalas pamažėl ima rinktis į nedaugelio asmenų rankas, eksproprijuodamas smulkius amatninkus.

Bet tai tik pradžia. Kapitalas, jo tikra prasme, t. y. kaipo priemonė gauti pelną iš kitų darbo, tegali gimti ir augti tik

tada, kada galī reikštis minėti viršudarbo ir viršupajamų faktai, kurie didintų kapitalus, reikalinga, kad kapitalistas galėtų pirktis prekyvietėje tos prekės, kuri gali gimdyti viršuvertę. Bet kad galima būtų pirktis darbo jėgą, reikia visų pirmiausia padaryti taip, kad ji netektų savo gamybos įrankių, savo nuosavybės. Reikia, kad darbas būtų laisvas, kaip tat netiksliai sakoma; reikalinga, kad „darbininkas save laisvai pardavinėtų, kad jam neliktų daugiau nieko parduoti". Iš tikrųjų, ilgą laiką amatninkas parduodavo savo darbo produktus visuomenei be tarpininkų, bet negalėdamas ilgainiui parduoti savo produktų, jis yra priverstas save patį parduoti.

Naujai nuosavybei sukurti iš svetimo darbo, reikėjo padaryti šią evoliuciją, kuri panaikino pirmykštę nuosavybę paremtą asmens darbu ir pakeisti ją šių laikų proletariatu.

Šį naikinantį darbą buržuazija dirbo per trejetą šimtmečių. Darbo laisvės ir žmogaus teisių paskelbimas reiškia tik jos pergalę. Ji savo darbą atliko: amatninkai neteko nuosavybės ir tapo proletarais.

Tiesa, tas procesas nėra dar baigtas net tose šalyse, kur kapitalistinė tvarka toliausiai yra pažengusi, bet jis bus baigtas del šių priežasčių:

a) Del stambiosios pramonės įsigalėjimo mašinizmo formoje arba organizacijų formoje, kurių dar Marksas nežinojo, būtent: sindikatų ir trestų—ypač paskutinių, nes jie eksproprijuoja vidutinius kapitalistius miliardierių naudai. Tuo būdu stambiosios pramonės augimas yra priežastis didėjančios masių proletarizacijos. Del to kapitalizmas be galo didina darbininkų skaičių, t. y., savo duobkasių skaičių.

b) Del perprodukcijos, del kurios kyla nedarbas ir atsiranda visados darbininkų perdideli pasiūlymai prekyvietėje, tikroji „rezervinė pramonės armija", iš kurios kapitalistas gali sau semti reikalingą jėgą ir išmesti ją laike pramonės krizių.

c) Del sodžiaus gyventojų koncentracijos miestuose, tuo pačiu del smulkios nuosavybės išnykimo.

Štai kaip kapitalistų klasė yra gimusi ir išaugusi: „Ji atėjo į šį pasaulį sukruvinta ir purvina". Iš to matome, kad ši kapitalo atsiradimo istorija nepanaši yra į tą idilinę istoriją, kurią randame pas kitus ekonomistus, kurie sako, kad kapitalas yra išlėto susidaręs iš asmens darbo ir susilaikymo, darbininkai ir kapitalistai esą atsiradę atsitiktinai, „keletas dienų po pasaulio

sukūrimo“, kada gerieji ir išmintingieji buvę išaukštinti, tinginiai ir nedorėliai pažeminti.

Taigi, kapitalistinis režimas yra atsiradęs iš klasių kovos. Ir klasių kova jis pasibaigs. Jis pasibaigs tuo pat, kuo prasidėjo: „ekspropriatoriai bus ekspropriuoti“. Kaip įvyks ta ekspropriacija? Marksas nenurodo smulkmenų: jis susilaiko pranašavęs. Ta tvarka žūsianti del pačių dalykų eigos: tat bus savažudybe. Ir štai keletas faktų, kurie pranašauja kapitalistinės tvarkos žuvimą.

a) Krizės del perprodukcijos (arba greičiau permažo vartojimo), kurios darosi periodiškos, griauja kapitalistinę tvarką, būdamos su juo neišvengiamai surištos. Iš tikrųjų, del augimo be paliovos nuolatinio kapitalo, palyginus su kintamuoju kapitalu (kitaip sakant, įvedant mašinas vietoje darbininkų), viršuvertės dydis turi nuolatos mažėti. Kovai su tuo pelno mažėjimu kapitalistai verčiami yra didinti gamybą ir, kaip sako, atsilošti iš kiekio. Antra vertus, darbininkai vis mažiau, palyginti, gali pirktis už savo algą produktų, nes jų alga nesudaro niekados tolygios jų darbo produktui vertės ir del to dar, kad jie dažnai esti be darbo.

Charakteringa yra marksininkų krizių teorijai idėja, kad laike visų krizių nutrūksta pusiausvyra tarp kintamojo ir nuolatinio kapitalo, nes šis paskutinis be galo augdamas tam tikru momentu netenka pagrindo. Bet pati krizė griaudama dalį nuolatinio kapitalo, duoda galėjimo viršuvertei vėl augti — ligi naujo kapitalo pertekliaus, kuris sukelia vėl naują krizę ir taip toliau.

b) Iš krizių ir nedarbo atsiranda pauperizmas. Kapitalistų klasė nepajėgia viešpatauti, nes negali užtikrinti visiems vergams pragyvenimo. Iš to atsiranda reikalas juos maitinti vietoje to, kad jie patys maitintųsi.

c) Del akcinių bendrovių padidėjimo asmeninė nuosavybė pavirsta popieriaus gabalu; ji pavirsta ženklu arba, kaip teisingai sako įstatymas, tampa anonimine. Pelnas pasirodo visoje savo nuogumoje, kaipo nepareinąs nuo jokio asmens darbo ir kyląs tik iš darbininkų darbo. Šeimininko funkcijos atkrinta; čia nereikia jo vadovavimo, iniciatyvos, asmens darbo, kuris galėtų pateisinti pelną individualinėje įmonėje; ji čia susideda iš dviejų dalių — daugumos akcininkų - pažiūtų iš vienos pusės, ir darbininkų—iš antros pusės.

Tada, kada visos šalies įmonės taps anoniminėmis bendrovėmis, ar dar geriau trestais, kurie yra aukščiausia jų forma, jos bus pribrendę socialistinei ekspropriacijai, nes pakaks akcijas perašyti valstybės vardu, vietoje akcininkų. Tuo būdu niekas nepasikeis ekonominiame mechanizme.

Buržuazijos klasės ekspropriacija bus daug lengvesnė, kaip amatninkų ekspropriacija per kelis šimtmečius. Kadangi pirmiau reikėjo „keletai uzurpatorių ekspropriuoti mases“, tuo tarpu ateityje pakaks del koncentracijos įstatymų „masėms ekspropriuoti keletą uzurpatorių“.

Koks marksininkų programos tikslas? Bendrai sakant: panaikinimas privatinės nuosavybės, arba „Komunistų manifesto“ žodžiais tariant: „Ta prasme komunistai turi teisės, iš tikrųjų, reziumuoti savo teoriją šia formula: privatinės nuosavybės panaikinimas“.

Manifestas paaiškina, kaip reikia tai suprasti. Privatinę nuosavybę, kurią reikia panaikinti, sudaro ne darbininko teisės į jo d a r b o p r o d u k t ą; ją sudaro šeimininko teisės į s a m d o m o j o d a r b o p r o d u k t ą. Nuosavybės forma, kuri privalo išnykti — tai buržuazinės nuosavybės forma. Kas del nuosavybės atskiro žmogaus darbo produkto, to kas buvo cechų laikais, ir sodžiaus ūkininkų, tai jos kolektivizmas neprivalo baimintis: tik kapitalizmas nori ją pakeisti samdomuoju darbu. Kolektyvizmas nepaneigs jos, tik atgaivins — ne sena individualinės darbininko savo pagaminto produkto nuosavybės forma, nes tatai negalima įvykdyti stambiosios pramonės ir darbo pasidalijimo laikais — bet kaipo teisę gauti lygią vertę savo darbo produktui.

Praktikos priemonės iš to tokios: atitaisyti tai, ką yra padaręs kapitalizmas — atimti iš kapitalistų gamybos priemonių nuosavybę ir gražinti ją darbininkams, bet ne individualiai, o kolektyviai, t. y. s o c i a l i z a c i j a g a m y b o s p r i e m o n i ų —žemės turių, fabrikų, kapitalų. Tuo būdu, visą darbo produktą galima būsią paskirstyti atskaičius bendras gamybos išlaidas, proporcionaliai kiekvieno darbui. Viršuvertė ir viršudarbas išnyks.

Ši kapitalistų ekspropriacija bus paskutinė istorijoje, nes pelnas eis ne vienai kuriai klasei, bet visiems, visai tautai. Nuosavybės forma prilygsta tam, kas jau yra pačioje gamyboje: i r v i e n a i r a n t r a b u s k o l e k t y v i n ė s.

M a r k s i z m o   k r i t i k a. Marksizmo kritika eina dviem kryptimis — reformizmo, kurio vyriausiu atstovu yra Bernsteinas — ir pastangų atgaivinti marksizmą, arba sindikalizmo.

Jei paimsime marksizmo dėsnius, tai pamatysime, kad nė vienas jų neišlaikė kritikos smūgių. Reikia pasakyti, kad prie to darbo yra prisidėjęs ir patsai Marksas, nes paskutiniai jo veikalai prieštarauja tam, kas buvo pasakyta pirmuose veikaluose.

Visų pirmiausia svarbiausias jo teorijos pagrindas — darbo vertė — šiandien yra neigiamas daugumos marksistų, kurie vis labiau krypsta į paskutinio naudingumo teoriją arba „ekonominės pusiausvyros". (Žiūr. Bernsteino „Vorraussetzungen des Socialismus". 42 p.). Jau patsai Marksas pripažįsta, kad vertė pareina nuo pasiūlų ir paklausų, kalbėdamas apie pelno aukštį.

Bet kadangi viršudarbas ir viršuvertė tėra tik išvados iš darbo vertės — tai atpuolus darbo vertei, atkrinta ir viršudarbas ir viršuvertė. Jei darbas nebūtinai sudaro vertę ir jei vertė gali atsirasti ir be darbo, tai parodo, kad darbas nebūtinai gimdo viršuvertę ir kad kapitalistų pelnas nebūtinai atsiranda iš neapmokėto darbo. Tiesa, ką sako neo-marksistai, kad viršudarbas ir viršuvertė atsiranda visiškai šalia darbo vertės teorijos — ir kad tai aiškiai parodo buvimas visuomenėje žmonių klasės, kuri gyvena be darbo; aišku, kad jie tegali gyventi iš svetimo darbo. Bet tai jau seniau yra išrodyta Sismondi ir Anglų ekonomistų, tai yra „pajamos ne iš darbo", kurios sudarė Saint-Simono teorijos pagrindą ir šiandien Anglų fabininkų-socialistų mokyklos.

Toliau, dei koncentracijos įstatymo. Jis taip pat kritikos neišlaiko. Ir socialistas Bernsteinas faktais ją sugriauja. Jei tiesa, kad stambiųjų įstaigų skaičius auga, tai dar nereiškia, kad išstumia galutinai smulkią pramonę ir prekybą. Statistikos daviniai parodo, kad smulkių įstaigų skaičius greičiau auga, o ne nyksta, nes nauji išradimai duoda darbo daugybei smulkių pramonės ir prekybos įmonių.

Ypač žemės ūkio gamyboje koncentracija beveik nesireiškia.

Tegu, sakysime, koncentracijos įstatymas teisingas. Bet jis nepatvirtins Markso teorijos, jei nebus surištas ir su nuosavybės perėjimu į nedaugelio asmenų rankas.

Ir čia statistikos daviniai to dėsnio nepatvirtina. Tiesa, kad yra turtingesnių žmonių, kaip kada nors kad buvo, bet ir turtingų žmonių yra daugiau, kaip kitados. Visose šalyse kapitalistų skaičius ne tik stambiųjų, bet ir vidutinių ir smulkių auga. Akcinės

bendrovės, kuriomis marksistai naudojasi savo tezei išrodyti tarnauja nuosavybei susmulkinti į begalinį skaičių.

Todel ir marksistų skelbiamoji ateities ekspropriacija, negalėtų būti tokia lengva, kaip buvo manoma, nes reikėtų turėti reikalo ne su „keletu uzurpatorių".

Arba, paimkime klasių kovą. Jos negalima neigti. Bet ar tai yra mirtinė kova dviejų klasių, o ne tarp daugelio klasių, kurių išdavas sunku yra numatyti. Šiais laikais tą kovą galima matyti ir tarp kapitalistų klasės, tarp fabrikantų ir prekybininkų, tarp pramoninkų ir žemvaldžių, ypač reikšminga ši paskutinė politikoje ir kuri kartais duoda nelaukiamų vaisių. (Duonos įstatymų panaikinimas Anglijoje ir žemvaldžių palaikymas darbo įstatymų).

Del katastrofingumo kapitalistinės tvarkos dabar jau niekas nekalba. Staigias krizes pakeitė laikinos depresijos, kurios nėra taip skaudžios, kaip krizės.

Tuo tarpu, kai reformizmas kritikuoja marksizmo dėsnius, sindikalizmas juos gaivina išnaujo. Tos krypties atstovas yra Prancūzų darbo konfederacija (Conféderation Général du Travail) ir kai kurie Italų darbininkų sindikatai. Bet tai nėra teoretinis marksizmo sekimas, sindikalistams nėra laiko gilintis į teorijas, jiems rūpi daugiau praktikos programa.

Tai yra taip pat grynai darbininkų socializmas ir ne tik teorijoje, bet ir praktikoje; jie skelbia darbo vertę ir gražumą, bet ne bet kokio, o vien tik rankų darbo. Ne tik su kapitalistais negalima sueiti į kokias nors sutartis, bet ir su inteligentais ir politikais; darbininkai teprivalo rūpintis tik savo darbininkų reikalais.

Darbininkų sindikatai yra geriausia priemonė skiepyti „klasinę sąmonę", t. y. bendrų reikalų supratimą, kuris privalo jungti visus proletarus prieš valdančią klasę. Sindikatai gimdo naują visuomenę, naują filosofiją, naują moralę, kurios vardas yra: gamintojo moralė, profesinė garbė, solidarumo jausmas, pasididžiavimas atliktu darbu, pažangos troškimas ir t. t.

Jie reikalauja kasdieninės praktikos klasių kovoje tarp darbininkų ir kapitalistų, vartojant tam visas kovos priemones—streiką, prievartą ir t. t.; pripažįsta reikalingumą vadinamo tiesioginio veiksmo (action directe). Tą kovos būdą jie laiko vienintelių revoliuciniu sindikatų darbu ir nesirūpina, kaip kiti socialistai, darbo ir visuomenės organizavimu. Visa tai yra jau atlikęs kapitalizmas ir tik reikia užimti jo vietą.

Ekonomišką katastrofą jie vaizduojasi ne tik krizių forma, bet ir visotino streiko. Štai taktika, prieš kurią neatsilaikys buržuazijos klasės vadovai su jų durtuvais. Kas bedaryti su darbininkais, kuriems pakanka sudėti rankas, kad būtų sulaikytas visuomenės gyvenimas, ir tuo būtų parodyta, kad darbas yra turtų gamintojas.

Ir jei prileisti, kad niekados negalės įvykti (tuo atžvilgiu, matyti jie gana skeptiškai galvoja), tai jis vis tik veiktų, kaipo stimulas, mitas, sako Sorelis. Ir tuo pačiu parodo, kad sindikalistai artimi yra Markso pasmerktam utopizmui.

Anarchizmas.

Anarchistų mokslas yra nuostabus liberalų ir socialistų idėjų mišinys. Iš liberalizmo jis pasiskolino ekonominę valstybės kritiką, jo laisvos iniciatyvos garbinimą, jo laisvos ekonominės tvarkos sąvoką. Iš socializmo jis paėmė nuosavybės kritiką ir darbininkų išnaudojimo teoriją. Bet savo išvadomis anarchizmas toli prašoka ir vieną ir kitą. Liberalizmas, pavyzdžiui, valstybei tepalieka gamintojų apsaugos funkciją. Anarchistai atmeta tą valstybės funkciją, nes, jų nuomone, ta apsauga, tėra savininkų apsauga nuo neturtingųjų. Antra vertus, socialistai paveda valstybei milžiniškas funkcijas: visuomenės gamybos vedimą, o anarchistai šiuo atveju naudojasi liberalų kritika ir atmeta šią valstybės funkciją, nes valstybės administratyvinį ir ekonominį nesugebėjimą jie laiko įrodytu. „Laisvė be socializmo", sako Bakuninas, „yra privilegija, neteisybė; ir socializmas be laisvės yra verguvė ir brutalumas".

Anarchizmo idėja nenauja. Jau Proudhonas ją formulavo ir skelbė; todel ir laikomas tikruoju naujojo anarchizmo tėvu. Iš kitų anarchizmo teoretikų reikia pažymėti Bakuninas, Kropotkinas, Reclus ir Jean Grave.

Socialistai fabininkai.

Anglija buvo gana indiferentinė kontinento socializmo idėjoms. K. Marksas rašė ir redagavo Londone savo Kapitalą, bet atrodo, lyg kad nė vienas anglų ekonomistas apie tai nebūtų žinojęs. Ir tik 1880 m. ten tesusiformavo maža marksistų partija. Tuo pačiu laiku įsikūrė nauja socialistų grupė specifiškai angliška— tai socialistai fabininkai.

Fabian Society (Fabijaus Draugija) įsikūrė 1884 m. Ji pradžioje apėmė nedidelį vidurinio luomo jaunų žmonių kuopą, kurie pirmiau prigulėjo prie draugijos: „ramiai prikelti žmonių rasę, kultivuojant atskiro individo būdą". Tikslas jos kai kuriems pasirodė per tolimas. Norėdami arčiau prieiti prie gyvenimo, jie pradeda persiimti marksizmo ir anarchizmo idėjomis. Bet labai greit jie atmeta revoliucinį ūpą, neatsakantį anglų dvasiai, ir kad labiau pabrėžtų savo skirtumą su prievartos perversmo šalininkais ir tikinčiais į „sensacinę istorijos krizę" (žiūrėk „Report on Fabian Policy", patiektą 1896 m. Socialistų Tarptautiniam Kongresui Londone) jie pasivadino „fabijais" (fabiens), imdami tą vardą nuo Fabijaus Kunktatorio — garsaus Hanibalo priešininko.

Socialistai fabininkai išplėtė gana didelę akciją—mažiau tarp darbininkų, bet daugiau tarp vidurinės klasės. Dauguma jų yra žymūs rašytojai, kaip antai: dramaturgas ir kritikas Bernard Shaw, istorikas Šidney Webb ir ponia Webb, romanų rašytojas Wells. Susidurdami su įvairiais visuomenės sluogsniais, bendradarbiaudami įvairiuose laikraščiuose ir žurnaluose, be partijų skirtumo, skelbdami brošiūras ir darydami pasitarimus, jie privertė skaitytis su jų idėjomis. Jos yra reziumuotos 1899 m. įdomiame rinkiny: „Fabian Essays". Ten išdėta ne Fabijaus Draugijos pažiūros, bet fabininkų principai. Nereikia pamiršti, kad jie teturi praktikos, bet ne teorijos doktrinų. Ji skelbiasi esanti grynai socialistinė, jos tikslas pakeisti privatinę nuosavybę kolektyvine. Tačiau pareiškia kad ji neturi jokios tam tikros nuomonės vedybų, religijos, meno, teoretinės politiškosios ekonomijos klausimais, istoriškos evoliucijos, pinigų apyvartos ar kitais klausimais, neliečiančiais specialiai praktikos veikimo, demokratijos ir socializmo.

Fabininkai ne tik atmeta Markso vertės teoriją, bet atmeta taip pat ir socialinę jo doktriną. Jų opozicija remiasi dviem punktais.

Markso socialinis mokslas remiasi klasių kova; socializmas, anot jo, yra proletariato doktrina. Jos triumfas bus ir proletariato buržuazijos pergalės triumfas. Jos principai priešingi šių laikų visuomenės principams, kaip priešingi dviejų klasių reikalai. Nieko panašaus nerandame pas fabininkus. Anot jų, socializmas tėra buržuazijos demokratinio principo pratęsimas. Jie tenkinasi logiškai išvystę tuos principus, kuriais šiais laikais remiasi visuomenė,

„Ekonominis demokratijos idealas, sako S. Webbas, yra socializmas". Dalyko esmė yra ne buržuazijos viešpatavimo pakeitimas proletariato viešpatavimu, ne išlaisvinimas samdomojo darbo (socialistinėje tvarkoje visi bus samdininkai, sako fabininkai), bet organizuoti pramonę vadovaujantis visos visuomenės reikalais. „Ne angliakasiams, ne prekybos įmonių tarnautojams, mes reikalaujame perduoti valdymą arba pelną, bet visiems piliečiams"—sako fabininkai. („Socialism true and false, troet". 51 p.). Socializmas nėra klasinė doktrina, bet bendrų interesų filosofija. Socializmas yra planas visiems užtikrinti lygias galimybes ir teises. Webbas neigia klasių kovą Anglijoje, Markso mokslo prasme. Dar labiau „Fabijaus Draugija", turėdama omenyje faktą, kad socialistinis judėjimas ligi šiol buvo įkvėptas, galvinamas ir vedamas vidurinės ir buržujų klasės narių..., protestuoja prieš absurdą, kurį daro socialistai (sindikalistai) skelbdami, kad ta klasė, iš kurios jis išėjo, yra ypatingai priešinga socializmui.

Jų filosofijos istorija nemažiau skiriasi. Anot Markso, svarbiausi XIX šimtmečio faktai yra nuosavybės koncentracija privelegiuotųjų rankose ir laisva masių proletarizacija. Dvilipis reiškinys, kurio būtina vaisius yra revoliucinė ekspropriacija pirmųjų antrųjų naudai.

Fabininkai neginčija nuosavybės koncentracijos. Bet jie yra optimistai, nepripažįsta masių pavergimo faktų; svarbiausias jų akyse XIX šimtmečio faktas yra kapitalistų autoriteto sumažinimas; kolektyvinio valdymo išaugimas tautos ūkyje ir prasidėjęs nusavinimas dykaduonių dirbančiųjų naudai. Socializmas, anot Webbo, realizuojasi be triukšmo, be žinios pačių jo aukų: smūgis paskum smūgį yra suduodamas kapitalo pelnui socialinėmis reformomis, paliekant savininkams laisvę, smūgis paskum smūgį yra suduodamas pajamoms gaunamoms iš rentos ir pelno, perkeliant mokesnius nuo vartotojų pečių ant tų, kurie gauna aukštesnes už vidutines pajamas. Šiandien beveik visos galimos pramonės rūšys laikomos parapijų municipalitetų arba net pačios valdžios be įsikišimo tarpininkų arba kapitalistų. Bendruomenės sukūrė ir užlaiko savo parkus, meno muziejus, bibliotekas, mokyklas, kelius, gatves, tiltus, prekyvietes, skerdyklas, gaisrininkų mašinas, keltus, laivus, kapus, ligonines, gazo gamyklas, vandentiekius, tramvajus, telegrafo kabelius, aikštes, ganyklas, darbininkų namus, bažnyčias ir t. t. Tuo pat laiku, valstybė be savų įmonių prižiūri ir privatines. Valstybė daugumai stambių pramonės darbų

nustato darbininkų amžių, darbo laiko ilgį, oro, šviesos, erdvės ir šilimos kiekį, valymą kambarių, poilsio valandas; arba kada ir kaip turi būti mokamos algos; kaip privalo būti apsaugoti turėklais laiptai, mašinos, liftai, kasyklos; kada ir kaip turi būti valomos mašinos, taisomos ir paleidžiamos. Iš visų pusių atskiras kapitalistas yra prižiūrimas, kontroliuojamas, ir tam tikrais atvejais pakeičiamas bendruomenės ūkiu („Fabian Essays", 48—49 p.). „Jūs matote", sako Webbas, „kad mes gyvename socialistinėje tvarkoje! Mūsų įstatymų leidėjai visi yra socialistai patys to nežinodami ir šimtmečio ekonominė istorija yra beveik be paliaubos socializmo pažangos kronika". Socialistai, anot fabininkų, tenkinasi išreikšdami aiškiai tą revoliuciją, kuri nejučiomis eina pasaulyje. „Vietoje to, kad būtume nesąmoningais jo faktoriais, mes esame noroms nenoroms jo agentais, palaikydami ar kenkdami toms permainoms, kurias mes matome" — sako fabininkai.

Iš to matyti, kaip jie yra tolimi nuo Markso ir dar toliau nuo jo mokinių sindikalistų.

Jie nori išreikšti naujas anglų didžiosios demokratijos ir pramonės šalies reikmenes. Darbininkų įstatymai jau taip įsikerojo, municipalinis socializmas taip iškilo didžiuose miestuose, didžiosios koperatyvų sąjungos Mančesteryje ir Glazgove taip išbujojo, kad duoda įtikinamų pavyzdžių praktinio socializmo, kurį jie skelbia. „Tai nėra", sako ponia Webb, „svetimų šalių darbininkų socializmas, kuris skelbia anarchinę utopiją, realizuojamą kruvinos revoliucijos keliu, bet šis socializmas yra specifiškai a n g l i š k a s, tai socializmas, kuris reiškiasi ne žodžiais, bet darbais; šis socializmas tyliai reiškiasi fabrikų įstatymais prieš fabrikų krautuves, įstatymais nustatančiais atsakomybę už nelaimes, viešą sveikatą, darbininkų butus, švietimą — visa eile įstatymų, kurie verčia atskirą asmenį pasiduoti valstybės patarnavimams ir apsaugai".

Komunizmas.

Rusų revoliucija yra bandymas sukurti pagal anarchizmo ir socializmo idėjas tvarką, vadinamą komunizmu (bolševizmu).

Komunizmas išdygo iš specifiškų rusiškų socialinių doktrinų, kurių tikslas buvo revoliucijos keliu nuversti nekenčiamą carų tvarką.

Komunizmo teoriją išdėstė jų vadas L e n i n a s savo veikale: „Valstybė ir Revoliucija“ (vok. kal. Staat u. Revoliution.“ Bern, 1918 m.).

Leninas pats save vadina k o m u n i s t u. Tas vardas pareina iš Markso ir Engelso „Manifesto“. Leninas mano, kad „socialisto“ vardas teturi pereinamos reikšmės. Socializmas reikalauja tik gamybos priemonių socializacijos; jis neliečia vartojamųjų daiktų ir kitų teisių, kurios nustosią reikšmės komunistinėje tvarkoje. Socializmas tėra kelias, turįs labai didelės reikšmės, kol jis supuola su proletariato diktatūra, vedąs į „aukštesnę komunistinės visuomenės fazę“, kuri yra ne kas kita, kaip anarchistų skelbiamas rojus. Ir bolševikai pasitiki negirdėtų ateities visuomenės produktingumu.

„Mes galime aiškiai tvirtinti, kad kapitalistų ekspropriacija negirdėtai sukels žmonių visuomenės gamybos jėgas“—sako Leninas. Tas pats tikėjimas tuo, kad nebus reikalinga prievarta: „Žmonės taip pripras gerbti svarbiausias bendro gyvenimo taisykles, ir ši sistema bus tokia produktinga, kad kiekvienas žmogus galės pasirinkti pagal savo gabumus darbą.“ (Iš Lenino veikalo.). Tas pats tikėjimas nusižengimų išnykimu, išnykus neturtui: „Ar mes nežinome, kad visų privalomų taisyklių priežastis yra liaudies masių išnaudojimas, jų neturtas ir vargas?“ (Iš Lenino v. p. 138). Tas pats įsitikinimas del valstybės nereikalingumo, kuri pati savaime numirs: „Išnykus nusižengimams, išnyks ir valstybė“ (pusl. 39). Tat pats noras „sugriauti“, „sunaikinti“ valstybė ir panašūs išsireiškimai (p. 152), kurie primena Bakunino išsireiškimus.

Bet labai klistų, kas manytų, kad Leninas yra anarchistas, atvirkščiai — jis sarkastiškai pajuokia anarchistų svajones, nes jis tikisi, kad yra galima sukurti komunistinę tvarką panaikinus valstybę. Tarp jo idealo ir dabartinės visuomenės yra tarpas: „proletariato diktatūra“, ir del to Leninas yra marksistas.

Nupiešęs taip gražiai komunizmo vaizdą Leninas skubinasi pridėti, kad jis ne taip greitai gali įvykti. Be abejo, jis kada nors įvyks. Marksas tvirtina: komunizmas yra pačiame kapitalizme. Bet kada jis pasirodys? Kas gali pasakyti? „Reikia žinoti,“ sako Leninas komišku rimtumu, „kad tai negreit teįvyks“ (128 p.) Pasiduodamas utopijai sako, kad po kapitalistinės tvarkos žmonės greitai įprasią be jokių taisyklių dirbti visuomenės naudai. Komunistinei valstybei „reikalingas visiškai kitas darbo pro-

duktingumas ir žmogaus tipas visiškai nepanašus į šių laikų žmones, kurie staiga puolasi plėšti visuomenės sandėlius ir ne atsisako nuo to, kas pakliūva po rankos". Bet kada atsiras tokis žmogus Leninas nepasako: „mes nežinome ir negalime žinoti". „Aukštesnioji komunizmo fazė," rodosi, sako prof. Gide, vaidina bolševikų doktrinoje Mohometo rojaus vaidmenį. Jis reikalingas tikintiems fanatizuoti ir palaikyti jų kantrybei, atidedant vis kitam ir kitam gyvenimui. Tuo tarpu yra artimesnių reikalų. Visų pirmiausia — revoliucija. Revoliucija tenka daryti ne su įsivaizduotais žmonėmis, bet „su tokiais žmonėmis, kurie šiandien yra, kurie negali apsieiti be priklausomybės, be kontrolės, be priežiūros" (p. 75). Revoliucija reiškia — „priklausomybę, kontrolę, priežiūrą, kitais žodžiais sakant, valdžią ir net diktatūrą." Revoliucija nepanaikina valstybės. Ji tesitenkina pakeisdama vieną valstybės formą kita — buržuazinę valstybę — „revoliucinio proletariato diktatūra". Šioji nori visiškai panaikinti pirmąją, neduoti jai galėjimo atsigauti ir drauge rengtis ateičiai, visiškai panaikinti valstybę ar ji būtų šiokia ar tokia. Bet tuo tarpu „ginkluoto proletariato ir organizuotos iš viešpataujančios klasės" valstybė yra valstybė pilnoje to žodžio prasmėje.

Proletariato diktatūra yra Markso ir Engelso savoka, bet jos turinio jie neišaiškino. Naudodamasis jų „Komunistų Manifestu" ir šiaip pamfletais Leninas duoda tos tvarkos vaizdą, kurią bolševikai nori sukurti.

Kas yra valstybė? klausia Leninas. Valstybės esmė—„priespauda" (p. 12). Engelsas tą patį išreiškia panašiais žodžiais: valstybė yra mašina organizuota vienos klasės kitoms klasėms spausti. „Valstybė", sako Leninas, „yra sistematingas ginklo jėgos vartojimas vienos klasės prieš kitą" (92,119 p.).

Visi valstybės privalumai, paskolinti, tiesa, iš kapitalistinės valstybės, priklauso, sako Leninas, kiekvienai valstybei, ne tai ar kitai formai, bet valstybei, kaipo tokiai. Ir proletarų valstybė kaipo tokia turi visų valstybės privalumų: ji spaudžia ir vartoja sistematingai ginklo jėgas prieš kitas klases. Tuo būdu pasikeičia tik rolės. Spaudžiamoji klasė tampa spaudžiančiąja ir atbulai. Asmenys pakeičia kostiumus, bet veikalas lieka tas pats. Valstybės prievartos jėga spausti kuriai nors klasei pereina į naudotojų spaudimą bendromis liaudies darbininkų ir ūkininkų jėgomis. Prievartos organas šiuo atveju nėra mažumos gyventojų organas, kaip kad buvo ligi šiol verguvės, baudžiavos ir salariato

(samdomojo darbo) laikais, bet liaudies daugumos. Privilgiruotų mažumos grupių (valdininkų, kariškių) vietas užims pati liaudis ir juo demokratiškesnės bus valdžios funkcijos, tuo lengviau bus jomis nusikratyti.

Suprantamas daiktas, kad jokios kalbos negali būti apie laisvę visiems. „Proletariato diktatūra pasižymi tuo, kad ji nepripažins laisvės spaudėjams, naudotojams ir kapitalistams"—demokratizmas tetaikomas liaudies daugumai, bet ne „buržujams".

Politinį sutvarkymą, Leninas pasiskolino iš 1871 m. Paryžiaus Komunos tokią, kokią ją Marksas aprašė savo veikale „Piliečių karas Prancūzijoje".

Kas del ekonominio sutvarkymo, tai bolševizmas yra kolektyvizmas su savo bendrais darbo įrankiais, priverstinu visiems darbu, atlyginimu pagal atliktą darbą, sulyginimas rankų darbo su proto darbu ir galų gale to viso „ginkluoto proletariato" kontrolė. Kaip iš visa matyti, nieko nauja. Patsai Leninas cinišku atvirumu pabrėžia du dalyku: nauja ekonominė tvarka nebus nei laisva nei teisinga. Darbininkas socialistinėje dirbtuvėje vis vien bus nemažiau valdomas, kaip kapitalistinėje tvarkoje. „Ligi įsikūnijant aukštesnei komunizmo tvarkai, socialistai pripažįsta kuogriežčiausia darbo valstybės ir visuomenės vartojimo kontrolę. Bet ši kontrolė privalo pasibaigti darbininkams ekspropriijuojant kapitalistus ir privalo būti pakeista ne valdininkų valstybe, bet ginkluotų darbininkų valstybei (p. 148), „Visi valstybės piliečiai bus globojami valdininkai ir darbininkai vienintelio didižiulio valstybės sindikato. Visi turės lygiai dirbti, naudosis darbo ritmu ir gaus lygų atlyginimą."

Leninas ypatingai kalba apie kontrolę „buvusių kapitalistų" arba išauklėtų kapitalistinėje dvasioje. Bet tai daugiau demagogiškas gestas. Ir vėliau matome Leniną jau kalbant apie geležinę visų darbininkų discipliną komunistui direktoriui prižiūrint ir net darbininkų militarizaciją su labai menku atlyginimu.

Bet ar „ši geležinė disciplina" duoda darbininkui kompensanciją atlyginimo atžvilgiu? Nė kiek. Štai pačio Lenino žodžiai: „Kiekviena teisė yra pritaikymas identinės normos įvairiems žmonėms, kurie tikrenybėje nėra tie patys, štai del ko „lygi teisė" yra lygybės kupra ir neteisybė. Be abejonės, kiekvienas, kuris pristato lygų visuomenės darbo kiekį, gauna lygią visuomenės vartojamojo fondo porciją. Bet žmonės nelygus: vieni vedę kiti ne; vieni turi daugiau vaikų, kiti mažiau... Teisingumas ir lygybė

negali vyrauti pirmoje komunizmo fazėje“ („Staat und Revoliution“. 141,142, p.). Vienas tik žingsnis prie teisybės: išnyks individualinis išnaudojimas, bendrai naudojantis gamybos įrankiais, bet ar daug gali pakeisti sunkius buržuazinius pergyvenimus.

Bolševikų ekonomiškąją teoriją taip galima formuluoti: ateičiai — tolima, anarchistiška utopija su „kitokiais žmonėmis“ ir su begalybe produktų, o dabarčiai, kurios galo nematyti — kolektyvizmas, kuris, anot pačio Lenino betariant, neduoda darbininkams laisvės ir teisybės, pakeisdamas atskirus įmonįnkus valstybe. Priešingai, ligi paroksizmo varoma klasių kova, sistematingas mažumos spaudimas didžlumą—„ginkluotas proletariatas“ keršijąs už praeitį, demokratinė diktatūra ne visiems, išskiriant liaudies naudotojų ir spaudėjų demokratiją (p. 135).

Vienu žodžiu tariant, Leninas taip jį formuluoja: „Komunizme, nė tik pasiliekti per tam tikrą laiką buržuazinės teisės, bet ir buržuazinė valstybė, be buržuazijos“ (p. 155).

„Tai kam visas tas triukšmas“? Klausia H. Gide. Juk naujoji organizacija neįvykdo nei laisvės nei teisybės; tai tikra tiranija, o del darbo produktingumo nėra ir ko bekalbėti. Leninas visa tai pateisina istorijos filosofija. Lenino bolševizmas yra beveik pažodžiui istorinio materializmo pritaikymas. Ir dar del to jis turi teisės vadintis marksiniu. Bet niekados istorijos filosofija nebuvo taip primityviai vykdoma. Marksas skelbė kapitalizmo evoliuciją į kolektivizmą ir šiojo į komunizmą. Ši evoliucija reikalinga tarpinio etapo: proletariato diktatūros. Šį etapą ir stengėsi peršokti rusų revoliucija.

Bet ar pavyko? Pirmykštę gryno kolektyvizmo ekonominę politiką pakeitė taip vadinamas n e p a s—naujoji ekonominė politika, kuri yra ne kas kita, kaip bolševikų sistemos kapituliacija. Užuot sukurusi b u r ž u a z i j ą b e b u r ž u j ų, bolševikų sistema, atidavusi dvarus valstiečiams, augina stiprų luomą savininkų. žemdirbių, ieško kapitalistinių gamybos formų.

Bolševikų eksperimentas tegalimas tokioje šalyje, kaip Rusija, kur buržuazija neturėjo laiko politiniai sustiprėti ir patraukti į savo pusę valstiečių minias, kuriuos valdo „proletariato diktatūra,“ kuri, kaip Leninas prisipažįsta, reikalinga ne tik naudotojų pasipriešinimui sutrinti, bet ir „valdyti daugumai gyventojų, valstiečių, smulkių buržujų ir pusiau proletarų, įvedant socialistų ekonomiškąją sistemą“ (žiūr. 41—42 p.).

Krikščioniškos doktrinos. Solidarizmas. Koperatizmas.

Krikščioniškosios doktrinos.

„Evangelijose, Šventame Rašte, kur pranašai smerkia pirklius ir žemės supirkinėtojus, Kristaus prilyginimuose, Bažnyčios tėvų skelbiamose turtingųjų pareigose link vargšų, neišskiriant ir Bossueto skelbimo „kilnioje vargšų vertybėje", kononistų foliantų ir šv. Tomo Akviniečio „Summa Theologiae", sako prof. Ch. Gide „randame daug vietų, kurios liečia ekonominius ir socialinius klausimus arba net formuluoja būtinus įsakymus, kurie kartais savo aistra nė kiek neatsilieka nuo mūsų laikų revoliucinių socialistų reikalavimų".

Tačiau, pusiau XIX šimtmečio, ėmus galingai skleistis naujosioms ekonominėms doktrinoms, atsiranda ir socialinės, ekonominės krikščioniškos doktrinos ir mokyklos su tam tikromis programomis. Tai buvo reakcija prieš įsigalintį socializmą, kuris vis labiau krypo į materializmą, ir kartu bažnyčios susirūpinimas paaištrėjusiais socialiniais klausimais naujose ekonominėse sąlygose.

Krikščioniškosios doktrinos, arba kaip tikriau prof. Ch. Gide vadina jas krikščionybės įkvėptos, yra labai įvairios pradedant kraštutiniu konservatizmu ir baigiant kraštutiniu revoliuciniu anarchizmu. Šios doktrinos atmeta klasiškosios mokyklos liberalizmą, nuo socializmo skiriasi tuo, kad mano, jog nepakaks pakeisti ūkiškųjų reformų sukuriant naują visuomenę.

Kalbant apie krikščioniškąsias doktrinas visų pirmiausia tenka paliesti kiek atskirai stovinčią nuo kitų krikščioniškųjų mokyklų L e P l a y m o k y k l a, artimiausia liberalinei mokyklai.

Frédéric Le Play, gimęs 1806 m. Honfleure, buvo inžinierius, keliautojas, žmogus veiklus. Jis sukūrė savotišką metodą visuomenės ūkio klausimams tyrinėti ir sudarė savą, nors ir ne žymią mokyklą. Jo metodas — monografijų, kurį jis pirmas plačiai pavartoja savo veikaluose „Ouvriers européens", 1855 m.,

„Ouvriers des deux Mondes", 1858 m. Jo mokykla vadinasi — socialinės reformos; tuo vardu pavadintas ir svarbiausias jo veikalas „Reforme sociale". 1864 m. ir 1867 m. jis surengė socialinės ekonomijos-parodą. Mirė 1882 m.

La Rlay labai stebino socialinė kova ir vertė jį ieškoti naujų kelių visuomenės taikai ir gerovei įgyvendinti. Kaip ir visi tų laikų didieji reformatoriai jis konstatuoja, kad nuo 1789 metų visuomenė nėra atgavusi pusiausvyros. Kaipo svarbiausias šių laikų žaizdų priežastis jis pripažįsta, organizacijos stoką, individų izoliavimąsi, sutraukusį senus socialinius ryšius, augantį gerovės troškimą, rūpinimąsi vien materialiniais klausimais ir klasių neapykantos išaugimą. Visiems tiems blogumams pataisyti reikalinga, kad visuomenė reformuotųsi, užuot pasiduotų vadinamiems prigimtiniems įstatymams. Tam tikslui reikalinga valdžia. Visų pirmiausia, šeimos tėvo valdžia, nes ji turi šaknų prigimtyje, o ne sutartyje, paremta meile, o ne prievarta. Šeima turinti ir šiais laikais sudaryti visuomenės gyvenimo pagrindinę vienetą. Be „tėvo valdžios", kuri nėra pakankama, reikalingos dar ir kitos valdžios. Valstybinės valdžios reikėtų vengti. Visų pirmiausia labai pageidaujamas dalykas, vadinamos, prigimtinės valdžios kaip antai bajorija, stambūs žemvaldžiai, „išmintingi" šeimininkai; nesant jų, galima vietos valdžia — valsčiaus, apskrities, o paskum tik valstybės. Valstybės įsikišimas reikalingas ten, kur visos minėtos valdžios negali savo pareigų atlikti, sakysime, įvedant šventadienio poilsį.

Be valstybės ir šeimininko yra dar vienas socialinės pažangos faktorius — tai asociacija. Reikėtų manyti, kad asociacija turėtų būti La Play priimtina, nes ji neįeina į „klaidingas revoliucijos dogmas". Tačiau, ir iš asociacijos nieko gero jis nelaukia ar tai būtų koperatyvas ar kita kuri korporacija, nes jos sudarančios šeimai konkurenciją.

Gal kas pasakytų, kad nieko nauja La Play nepasako. Bet tas jam ir patiktų, nes jis pareiškė: „Socialinėje srityje nieko nėra nauja išrasti, štai vienintelis mano išradimas".

Katalikiškųjų ekonominių doktrinų pirmtakūnais galima laikyti Prancūzijoje François Huet, kuris savo veikale „Le régne Social du christianisme", išleistame 1853 m., pavartoja pirmą kartą sąvoką „krikščioniskas socializmas"; Buchez — gaminamųjų bendrovių steigėją ir Lammenais, kuris skelbė kredito koperacija bemažko tokioje pat formoje, kaip ir

Raiffeisenas Vokietijoje. Tačiau, šių laikų katalikų doktrinos tais pirmtakūnais kratosi, nes jie norėję sutaikinti revoliuciją su bažnyčia, ir savo pradžią išveda nuo Marco Sangnier Silono — jaunų katalikų draugijos įsteigimo.

Kiek vėliau Mainco vyskupas von Ketteleris pradeda skelbti grįžimą į viduramžių korporatyvinę tvarką. Jį palaiko kanauninkas Moufangas ir kunigas Hitze.

Prancūzijoje socialinis katolicizmas atgijo po 1870 metų katastrofos. Jo skelbėjas buvo grafas Albertas de Mun — darbininkų kuopelių steigėjas. Tuo pat laiku pasirodo ir žurnalas „Association catholique", kurio uždavinys buvo tyrinėti ir katalikiškoje dvasioje nušviesti visuomenės ūkio reiškinius.

Katalikiškos doktrinos pagrindan dedama ne La Play skelbiama šeima, bet ūkiškoji organizacija — korporacija, nes bažnyčios viešpatavimo laikais viduramžiais šioji institucija palaikė socialinę lygsvarą ir taiką tarp darbo ir kapitalo. Tam tikslui šių laikų sąlygose tenka remtis profesinėmis sąjungomis, sindikalizmu. Iš karto buvo daromi bandymai organizuoti mišrius darbininkų ir darbavių sindikatus, kurie turėjo būti geriausia socialinės tvarkos garantija. Bet tas nepavyko ir teko darbdavius ir darbėmėjus organizuoti į atskirus sindikatus, kurie bendradarbiaudami galėtų reglamentuoti darbo sąlygas ir pašalinti konfliktus. Jų sprendimai turėtų turėti privalomos galios taip pat, kaip ir įstatymai. Reikalaujama profesinėms sąjungoms pripažinti ir tam tikrą politinį vaidmenį, dedant korporatyvinę organizaciją naujojo renkamojo įstatymo pagrindan.

Socialinis katolicizmas laiko klaidingu pirmąjį socialistinių programų paragrafą, kuris sako, kad darbininkų išsilaisvinimas bus pačių darbininkų rankų darbas. Darbininkų išsilaivinimas įvyks darbdaviams padedant ir kitoms visuomenės klasėms, neišskiriant žemvaldžių, rantie ir net vartotojų, — visi jie turės pripažinti tą atsakomybę, kurią uždeda jiems įvairios jų užimamos vietos.

Vokiečių krikščioniškos profesinės sąjungos daugiausia sutraukia katalikų darbininkų ir turi didelės įtakos vokiečių visuomenės gyvenime kaip atsvara raudoniems socialistiniams sindikatams.

Valstybės įsikišimas bus reikalingas pradžioje korporatyvinei organizacijo įvykdyti, bet kada šioji bus įvykdyta, tai ji pamažėl paglemš ir įstatymų ir policinę valdžią, visų pirmiausia

darbininkų įstatymų srityje, fiksuodama darbo algą, pensijas, kasas ir p-d, o taip pat ir šalia profesinių reikalų — nuosavybės teisių reglamentacijoje, palūkininkystės uždraudime, žemės ūkio palaikyme ir p. d.

Kaipo siauriau rišęs ekonominius klausimus pažymėtinas jezuitas-tėvas Heinrichas Peschas. Pagrindinis jo dėsnis socialinė arba solidarinė darbo sistema. Ši sistema nėra vidurys tarp kapitalizmo ir socializmo, o remiasi savuoju principu ir nesutinka nei su kapitalizmu nei su socializmu. Štai kaip jis žiūri į kapitalizmą savo politiškos ekonomijos veikale — „Lehrbuch der Nationalökonomie" II t. 1909 m. pus. 195. Kapitalą jis stato į individualistinės sistemos centrą. Nuo jo pareina ūkio produktingumas, tautų turtingumas, darbo suteikimas darbininkams. Tačiau kapitalizmo esmę sudaro ne gamybos proceso funkcija; kapitalizme paslėptas ž m o n i ų i r t u r t ų valdymas. Individualinė kapitalo sistema skelbia, kad kapitalas visiškai pavergia žmones. Iš kylančio produktingumo neišeina dar teisingas produkto padalijimas. Peschas mano, kad kapitalizmas jau yra pasiekęs aukščiausio savo istoriško išsiskleidimo laipsnį. Jis atimdavo iš žmogaus ne tik jo garbę, rašo Peschas, bet dažnai ir jo pastangų kainą. Kapitalo turėjimas viešpatauja visuomenės ūkyje, —jis ardo bendruomenę... visa tauta negali ilgai betarnauti keliems kapitalų magnatams ir spekuliantams (197 p.). Iš to jis daro išvadą: liaudis dirba, jai ir pajamos! Šis reikalavimas privalo įvykdyti socialinę darbo sistemą, nes nėra kito kelio kapitalizmo nuostoliams pašalinti. Po karo Peschas yra dar griežtesnis kapitalizmui, nes jis griauna vidurinį luomą, koncentruoja kapitalus į nedaugelio rankas, išnaudoja vartotojus ir darbininkus—jis virto mamonizmu, jis persigėręs pelnininkystės dvasia. Šis kapitalizmas griauja individualinę ir socialinę moralę, griauja šeimą, nuodija socialinį sugyvenimą, išskirsto tautas į kariaujančias stovyklas (1920 m. 231 pusl. L. d. Nat... ök.) Šis kapitalizmas pasirūpino įleisti materialistinės pasaulėžiūros nuodus kaip visos tautos taip ir darbininkų „auklėjimui". Jis turi būti pakeistas solidarine darbo sistema, t. y. tokia tvarka, kur ūkiškuose žmonių veiksmuose nebūtų vadovaujamasi pelno troškuliu, bet žmonių reikmenių patenkinimu, tautos gerove. Organizuotos profesijos privalo pačios reguliuoti savo veikimo sritis. Valstybė tiek tegali kištis, kiek jos įsikišimas reikalingas kaipo papildymas*).

*) Plačiau apie katalikų doktrinas žiūrėk. prof. Paltaroko „Socialis klausimas" II l. Išleido Petronio knygynas Kaune 1921 m.

Protestantų doktrinos atsiranda Anglijoje 1850 m., kada ten buvo sukurta „Darbininkų asociacijoms padėti draugija“, pradėjusi leisti savo organą „The Christian Socialist“. Tos draugijos sumanytojai buvo du pastoriai (paskum Cambridge Universiteto teologijos profesoriai): Charles Kingsley ir Maurice ir keletas teisininkų: Ludlow Hughes, Vansitart Neale. Ši krikščionių socialistų grupė organizavo darbininkų bendroves, būtent, gaminamąsias darbininkų asociacijas, panašiai kaip ir katalikų veikėjai Buchez ir k. Jiems įkvėpė tai daryti 1848 metų Lous Blanco bandymai. Kaip tik tuo laiku Ludlow gyveno Paryžiuje ir turėjo progos susipažinti su gaminimo bendrovėmis, kada jos geriausiai klestėjo. Jiems rodėsi, kad tokios asociacijos buvo pageidaujamas ekonominis įrankis paversti samdininką į laisvą gamintoją ir tuo pat laiku gera mokykla pratinti asmens interesą pajungti bendram interesui. Tačiau ir Anglijoje gaminamosios b-vės neturėjo pasisekimo; jų veikimas neliko visiškai be vaisių. Daugiausia jų pastangomis buvo išleisti koperacijos įstatymai 1852 ir 1862 m. Industrial and Provident Societies Acts, kurie žymiai palengvino kurtis koperacijos bendrovėms, pripažindami joms juridinio asmens teises. Jie ypatingo dėmesio kreipė į moralinį žmonių auklėjimą, reikalą „krikščioninti socializmą“. Vėliau krikščionių socializmas Anglijoje kreipia daugiausia savo dėmesį į žemės valdymo reikalų pertvarkymą.

Jungtinėse Valstybėse krikščioniškas socializmas buvo dar agresyvesnis kapitalizmo link, vadindamas jį mamonizmu. Pirmoji „Christian Socialists“ draugija susikūrė bene 1889 m. Nuo to laiko ima jų ir daugiau kurtis. Naujausiosios iš jų, anot Ch. Gide, draugijos tikslas statute įrašytas toks: „Reikia priversti bažnyčias persiimti Kristaus socialinės misijos mintimi ir parodyti, kad socializmas yra būtinas krikščioniško gyvenimo išreiškimas“. Kiek toliau parašyta: „Įsitikinę, kad jų socializmo idealas tolygus bažnyčios idealui ir kad koperatinės respublikos (Cooperative Commonwealth) evangelija yra ne kas kita kaip tik išdėstymas Dievo karalystės evangelijos ekonomiškais terminais“.

Kairįjį socialinio protestantizmo sparną sudaro vokiečių „socialinės krikščioniškos darbininkų partijos steigėjai“ 1878 m. pastoriai Stöckeris ir Todtas, kuri priešingai savo vardui buvo rekrutuojama iš vidutinių klasių ir neturėjo įtakos darbininkų klasei, o paskum ir žodį „darbininkų“ išbraukė. Vėliau Stöckeris

tapo Rūmų pastoriumi ir tuo būdu jo partija įgavo pusiau oficialinio pobūdžio.

Šveicarijoje krikščionių judėjimui atstovavo prof. Ragazas, Pflügeris ir pastorius Kutteris.

Prancūzijoje protestantų socialinę akciją pradeda „Association pour l'étude pratique des questions sociales" sukurta 1887 m. pastoriaus Goutho. Savo pažiūrose ji nebeeina toliau už kooperatizmo, kaipo veikimo įrankio, ir solidarizmo, kaipo doktrinos. Šioji (solidarizmo) idėja mielai buvo priimta ir labai karštai buvo palaikoma socialinio protestantizmo.

Kaipo artimas krikščioniškoms doktrinoms, turėjusias ir tebeturinčias didelės įtakos žmonių protams, reikia nurodyti anglų: Ruskino, Carlyle ir ruso Levo Tolstojaus doktrinas.

Ruskinas ir Tolstojus atmeta asmens intereso principus; abu smerkia pinigus, kaipo įrankį, kurių pagalba žmogus gali pavergti savo artimą ir atgaivinti vėl verguvę. Kviečia grįžti prie rankų darbo, galingiausio įrankio atsipalaiduoti ir atgyti. Tačiau jiedu skiriasi vienas nuo antro ateities visuomenės koncepsija. Anot Ruskino, ji privalo būti aristokratiška, karžigiška, anot Tolstojaus, ji turi būti paremta lygybe, komunizmu, žemės ūkiu.

Thomas Carlyle, autorius garsių veikalų „Prancūzų Revoliucijos Istorijos", „Herojai ir herojiškumas istorijoje", turi didelės įtakos visuomenės ūkio teorijai ypačiai kritikuodamas liberalizmo „homo oeconomicus" principą: „laissez faire". Būdamas daugiausia kritikas savo socialinių reformų programos jis nepatiekė. Ruskinas, priešingai, siulo tokią programą: „Rankų darbas visiems privalomas". Ruskinas primena šv. Pauliaus žodžius: qui non laborat, non manducet, nes neišmintinga ir nedorovinga žmogui gyventi be darbo apmokant savo pragyvenimą paveldėtais pinigais: „reikia apmokėti savo pragyvenimą", kitaip sakant, reikia, kad kiekvienas apmokėtų dabartinį darbą dabartiniu darbu, nes gyventi iš mirusio darbo, reiškia prieštarauti. Be to, reikalingas tikrai žmoniškas, kilnus darbas, nesinaudojąs mašinomis, be tų, kurias suka vėjas ar vanduo, kurios neteršia kaip anglinės, bet valo.

Ruskinas reikalauja, kad kiekvienas darbas būtų meniškas ir kad amatninko vardas tarptu menininko sino-

nimu, kaip kad buvo viduramžiais. Praktikoje nelengva tą pasiekti.

Tolstojus savo programos pagrindan deda žemės ūkio darbą, kuris jam atrodo kilnus, darbas garantuojamas visiems. — Šių laikų visuomenėje darbas nepriverstinas, bet daugeliui žmonių jo vietoje priverstinas nedarbas. Arba Carlyle žodžiais tariant: „Šiame pasaulyje nėra nė vieno keturkojo, kuris nerastų sau darbo, netgi daugiau, kaip reikia". O kada kalba apie dvikojį darbininką, tai jam sako —„negalima". Reikia pakeisti šią pasibaisėtiną tvarką. Bet ar užteks visiems darbo, kada visi turės dirbti. To nereikia bijotis, nes naujose aplinkybėse neaugs nedarbas, bet bus daugiau poilsio. Štai skirtumas.

Darbas atlyginamas ne pasiūlų ir paklausų dėsniu — paverčiant žmogaus darbą preke — o pagal teisybę, kurios nereikės paversti į rašytą įstatymą, pakaks papročio, kaip kad darbar nustatomas gydytojo advokato, profesoriaus honoraras. Tiesa, šiose profesijose yra individualinių skirtumų, bet yra ir norma, pagal kurią imti mažiau yra priešinga profesinei garbei, o kartais net visai uždrausta. Kiekvienas žmogus, bet kurios profesijos: darbininkas, kalvis, privalo dirbti ne del naudos, o del visuomenės reikalo. Žinoma, jam reikia padoriai atlyginti, ir tuo palaikyti darbininko garbę, ir kad jo funkcijos tinkamai būtų atliekamos. Pelną tikslu pasistatyt, o iš darbo daryti įrankį, reiškia iškreipti teisybę.

Visų gamtos turtų nacionalizacija (žemių. rūdų, krioklių, susisiekimo kelių).

Visuomeninė ierarchija nustatoma pagal atliekamą tarnybą, laisvai prisiimtos ir gerbiamos be pavydo; atgaivinimas naujos karžygybės, be kurios nei kariškiai „nei pramoninkai negali gyvuoti". Atviras kryžiaus karas mamonizmui.

Ypač auklėjimas, o ne mokslinimas tik, nes visų pirmiausia svarbu auklėti švaroj, grožyje, klusnume ir patarnavime kitiems, ir svarbu įgyti „ypatumą stebėti, tikėti ir mylėti".

Ruskino mokslas padėjo išplėsti miestų sodnų idėjas, kurių uždavinys buvo sudaryti darbininkams geresnes gyvenimo sąlygas.

Solidarizmas.

Solidarizmas remiasi šių laikų visuomenės savitarpinės priklausomybės faktu, atsirandančių del darbo pasidalijimo. Tą ryš-

kiai galima matyti, pavyzdžiui, iš krizių, kurios parodo, kad pakanka vieno kracho New Jorke arba blogo ryžių derliaus Indijoje, kad griūtų bankai Paryžiuje arba Londone, tuo sukeldami nedarbą deimantų arba automobilių pramonėje; arba dar mažiau, pakanka vieno elektros darbininkų sindikato sekretoriaus gesto, kad paliktų miestą patamsėje. Visuotinas streikas, kuriuo paskutiniais laikais darbininkai gąsdina buržuaziją, negali turėti savo baisių vaisių del solidarumo fakto, nes tatai reiškia, kad metus dideliam skaičiui darbą, visa visuomenė privalo pasiduoti arba žūti.

Reikia dar pridėti, kad galingas spaudos ir telegrafinių agentūrų išsiplėtimas, paskutiniais laikais radiotelefonų, kurie kasdien, kiekvieną minutę išnešioja žinias apie kiekvieną atsitikimą, kuris seniau tesujudindavo mažą kampelį, dabar virpa visos šalys, pabaisiu arba džiaugsmu. Tuo būdu iš visų pusių faktai arba idėjos judina minias, rodydami, kad „vienas už visus, visi už vieną" — nėra vien maksimumas, bet realybė, kad vieno ar kito gerovė yra daugiau ar mažiau mūsų pačių geras arba mūsų pačių blogas, arba, kaip sako, patsai mūsų „aš" yra socialinis produktas.

Solidarizmas, kaipo atskira doktrina susiformavo Prancūzijoje. Svarbiausieji solidaristų teorikai yra Leon Bourgois („La Solidarité", 1897 m.), kuris remia savo teoriją juridiniu pagrindu quasi—konktrakto ir M. Durkheimas—sociologiniais ir moraliniais dėsniais.

Solidaristai laikosi praktinės programos, formuluotos Leono Bourgois, kuri reiškiasi trimis dėsniais:

1. Gyvybės apdraudimas. Visuomenė privalo sudaryti vieną savitarpinės pagalbos draugiją.

2. Pragyvenimo minimumas privalo būti kiekvienam garantuotas.

3. Nemokamas visų laipsnių mokslas; kadangi intelektualinis kapitalas yra labiau kolektyvus, kaip visi kiti, jis privalo būti bendras.

Tos programos įvykdymo būdas — tam tikrų įstatymų leidimas. Visi socialinės politikos įstatymai paskutinių trijų dešimčių metų — darbininkų įstatymų naudingumas, darbo reglamentavimas, dirbtuvių ir miestų higiena, sanitariniai įstatymai, darbininkų draudimas, savitarpinės pašalpos draugijos, sodžiaus kredito kasos, palaikymas įvairių draugijų, progresyviniai mo-

kesčiai už palaikus ir pajamas — visi tie įeina į solidaristų programą ir net vadinasi „socialinio solidarumo įstatymais".

Įvairių draugijų pagalba, profesinės sąjungos, susišelpimo draugijos, kooperatyvai — visi jie reiškia solidarumą, bet solidarumą laisvą nepriverstiną, nepanašų į valstybinį socializmą.

Koperatizmas taipo pat skelbia solidarumą ir savo emblemą yra išreiškęs dviejų sujungtų rankų ženklu: vienas už visus visi už vieną. Kooperatyvai realizuoja solidarumą, duodami galėjimo visiems savo nariams naudotis tais patogumais, kurių jis gauna narių pasišventėlių dėka.

Tačiau, koperatyvams solidarumas tėra auklėjamoji priemonė, kartais juridinė forma būtina koperatyvo pasisekimui, bet koperatininkų programos negalima laikyti paprasta solidaristų programos dalimi.

Legisliacijos sričiai nesvetima solidarumo idėja. Ji daugiausia reiškiasi svarbiomis modifikacijomis nuosavybės teisės sąvokoje. Atgyja senoji formula „socialinės nuosavybės funkcijos". Prancūzų filosofas Alfredas Fouillée iškelia nuosavybės, kaipo atsitiktinų priežasčių rezultato momentą, kuri, jei nekrypsta į kolektyvinę socializaciją, tai vis labiau ir labiau virsta kolektyvine.

Ši solidarizmo teisei įtaka, pagimdė judėjimą kai kurių pakrikštytą, juridinio socializmo vardu. Juristai, kurie stengiasi atnaujinti esamąją teisę tuo principu, nelaiko nuosavybės absoliutine, tokia, kuri neuždeda jokios atsakomybės savininkui, priešingai, stato ją kolektyvinės teisės priklausomybėn. Jie parodo tūkstančius atsitikimų, kur savininkas privalo būti atsakingas, be jokios kaltės iš jo pusės, bet vien tik del savo ekonominės funkcijos. Jie atsisako pripažinti „įgytąsias teises", kurios kenkia iš prigimties naujajai teisei, pasitenkindami pripažinę joms atlyginimo teisę („Le Droit social et le Droit individuel" par M. Duguit. A. Menger. „Das bürgerliche und die besitzlosen Volksklassen").

Nežiūrint į tai, kad solidarizmo žodis ir jo realizavimo bandymai yra populiarus, solidaristų doktrina ne visur vienoda[1] buvo priimta. Ji sulaukė labai gyvos kritikos ir visų pirma iš liberalinės ekonomistų mokyklos.

Ji neneigia solidarizmo įstatymų, bet priešingai didžiuojasi atradusi juos darbo pasidalijime ir mainuose. Bet tą solidarumą

jį tik ir laiko ir pripažįsta patenkinantį ir geriausį. Kokią geresnę tvarką galima sugalvoti, kur kasdieniniu darbo pasidalijimu žmonės mainosi savo patarnavimais. Pakanka duoti laisvės kad spaudžiant varžytynėms galėtų apsireikšti principas kiekvienas už visus; iš tikrųjų ar ne kiek i no gamintojo reikalas yra patenkinti visuomenės skonį ir stengtis jį patenkinti kuogeriausiai? Ir altruizmas, jei jis reškiasi tuo, kuo privalo reikštis, rūpinimasis be paliovos kitų reikmenėmis, gyvenimas del kitų, atima daugiau jėgų, jei tai būtų dorybė, kaip tai reikalauja patsai darbas, kad kiekvienas gamintojas privalo vengti bankroto. Ir tai ne tik tarp vartotojų ir gamintojų, bet tas pats tarp darbo ir kapitalo, kur taip pat viešpatauja solidarumas, nes kiekvienas iš jų be vienas kito negalėtų atskirai gaminti ir kad jų pačių interesas yra žinoti, kad dalijamas produktas buvo didžiausias. Solidarumas viešpatauja tarp tautų mainant savo produktus ir p. d.

Tas solidarumas remiasi teisingumu, nes kiekvienas gauna mainais ekvivalentą. Tai ką čia gali dar pridėti solidarizmas. Tik parazitizmą ir daugiau nieko.

Ekonomistai mano, kad pakanka savitarpinio teisingumo — do ut des, kad už teisingumo ribų yra dar plati labdarybės dirva, mano, kad nereikalinga būtų tą sritį įtraukti į teisingumą, pateisinant tai solidarumo dėsniu.

Koperatizmas.

Koperacijos judėjimas gavo pradžią Anglijoje kartu su pirmomis vartotojų bendrovėmis. Koperacijos idėją pagelbsti plėsti ir socialistas — asocionistas Robertas Owenas. Paskum Prancūzijoje Buchez ima skelbti gaminamuosios koperatyvus. Ir kiek vėliau Schulze-Deličas ir Raiffeisenas Vokietijoje duoda pradžią kredito koperatyvams. Pirmoji ir trečioji koperacijos rūšys galingai išsiplėtė. Antroji praktikoje turi labai maža reikšmės. Pradėjus sparčiai augti koperacijos judėjimui, atsiranda teoretikų, kurie be praktikos uždavinių, turimų koperatyvų, mano, kad koperatyvų pagalba galima reorganizuoti visuomenės ūkį.

Koperatizmo dėsnius Anglijoje išdėstė Vansitartas Neale ir Thomas Hughes 1879 metais išleistame Koperacijos vadovėlyje; jie pažymi skirtumą tarp koperatizmo ir socia-

lizmo. „Mūsų anglų koperacijos sąjungos tikslas yra šių laikų socialinės ir prekybinės sistemos pakeitimas iš pagrindų, lygiai taip pat, kaip kontinentalinio socializmo. Jų įrankis šiam tikslui pasiekti yra tą pati, kaip ir mūsų, asociacija. Tačiau čia panašumas ir baigiasi. Koperatininkai savo papročiu nieko daugiau iš valstybės neprašo, kaip tik veikimo laisvės ir nesikišimo į jų reikalus. Jie nepageidauja valstybinės pagalbos ir nežinotų kas su ja daryti, jei ją pasiūlytų. Jie nereikalauja valstybės praplėsti teises į žemes ir kitus tautos turtus, negeidžia svetimo turto, o tik reikalauja, kad jiems valstybė nekliudytų savus turtus gaminti“ *).

Prancūzijoje koperatizmo doktrinas daugiausia skelbė Ch. G i d e, kuris plačiai išplėtė koperatizmo idėjas, vadinamas Nimo mokykla. Manydamas kad, koperatizmas gali pakeisti dabartinę ūkio santvarką vadināma koperatine respublika, G i d e siūlo: 1) kurti vartotojų bendroves, jungti jas į sąjungas, kurti didmenų bendrovės stambiems pirkimams ir plačiai varyti savo operacijas; 2) sudarius pakąnkamai kapitalų steigtį gamybos įmonių, 3) įsigyti žemių ir užsiimti koperatine žemės ūkio produktų gamyba.

To kuklaus praktikos darbo vaisiai gali būti milžiniški: 1) radikališkai pasikeis ekonomiškoji organizacija, gamyba tarnaus vartojimui; 2) bus panaikinta daugybė tarpininkų, gamybos mechanizmas taps paprastesnis ir našesnis; 3) panaikins tarptautines varžytynes, įvedant mainus tarp atskirų šalių koperatyvų; 4) gamintojai—darbininkai atgaus gamybos priemones, nes organizavus gamybą atsižvelgiant į vartojimo reikalus gamybą pateks per vartotojų bendroves į darbininkų, kurie sudaro daugumą vartotojų, kontrolę; kapitalas nebus panaikintas, bet paverstas darbo įrankiu ir atlyginimu.

Koperacijos teoriją Ch.Gide pamatuoja savo pelno teorija. Anot jo, pelnas yra skirtumas tarp perkamos ir parduodamos kainos. Pelnas nėra atlyginimas už darbą, nei procentas už kapitalą, nei riziko premija, kaip mano ekonomistų dauguma. Pelnas atsiranda iš monopolijų darba priviligiruotos būklės, pasisekimo, duodančio galėjimo įmoninkui pardavinėti savo produktus aukščiau gamybos išlaidų ir prisisavinti skirtumą. Ši monopolija atsiranda ne iš istatymų, o iš faktinos būklės.

---

*) Cituota pagal „Histoire des doctrines économiques et sociales“—V.Th, Totomianz. Paris 1922.

Vartotojų bendrovės parduoda paprastai prekes ta pačia kaina, kaip ir krautuvininkai, bet skirtumas tarp perkamos ir parduodamos kainos grąžinamas nariui, kaipo dividendas, t. y. tam iš kieno jis gautas—pirkėjui. Iš čia kyla ir Ch. Gide trumpas koperatyvo apibūdinimas. Koperatyvas yra asoiacija, kurios tiklas panaikinti pelną.

Be prof. Ch. Gide Prancūzijoje koperatizmo žymesni šalininkai yra Ernestas Poissonas („La Republique cooperative“, 1920 m.) ir Bernard'a's Laverque (L'ordre cooperatif 1926 m.)

·Psichologinė mokykla. Matematikos metodo taikymas.

Psichologinė mokykla.

Kalbėdami apie istoriškąją mokyklą mes jau matėme, kad ši mokykla metodo atžvilgiu, labiausiai kritikuoja klasikų mokyklą, atmeta pasitikėjimą natūralinais, amžinais įstatymais, t. y., atmeta bendrus dėsnius. Iš politiškosios ekonomijos ji padaro pastebėtų faktų klasifikaciją.

Tokis istoriškos mokyklos vienašališkumas sukelia reakciją. Ir pradedant 1862—1874 m. dauguma žymių ekonomistų įvairiose šalyse grįžta prie vadinamos "grynosios ekonomijos".

Naujoji mokykla ieškodama aiškių principų, kuriais galėtų paremti savo mokslą, nustato, kad tuos principus sudaro ž m o g a u s ieškojimas malonumo, vengimas sunkumų ir noras pasiekti pirmojo maksimumą dedant antrojo tik minimumą. Reikia pasakyti, kad tai yra svarbus ekonominis faktas, kuris yra žinomas kaipo „mažiausių pastangų" principas, kurio nežinojo klasiškoji mokykla. Šis principas vadinamas dar hodonistų principų.

Apibendrindama visus žmogaus veiksmus vienu, ši mokykla neneigia kitų mokyklų. Ji tenkinasi pareiškus teisę naudotis a b s t r a k c i j a, be kurios nė vienas mokslas negali apsieiti, t. y. teisę išskirti visus kitus elementus iš tyrinėjimo srities, kuri, norima tyrinėti, palikus kitiems mokslams tyrinėti kitus žmogaus veiksmus. Klasikų h o m o o e c o n o m i c u s, kuris buvo pašiepiamas, vėl atgijo; tai nėra tik skiletas — tai yra schematiškas žmogus, kurį reikia tyrinėti neizoliuotai, bet jam santykiaujant su kitais žmonėmis ir su laukuja gamta..

Toliau pamatysime, kad ši mokykla prieina tas pačias išvadas, kaip ir klasikų mokykla, skelbdama, „kad laisvos varžytynės duoda maksimum pasitenkinimo kiekvienam individui; ir su pataisa, kuri bus toliau nurodyta, atnaujina klasikų mokslą.

Del to ši naujoji mokykla jaučia tokios didelės simpatijos prie senosios mokyklos.

Tačiau ji prikiša klasiškajai ekonomijai ne del išklydimo iš kelio, nes jie patys prieina tas pačias išvadas, bet del nemokėjimo įrodyti to, ką tvirtino, tenkindamies per daug lengvais sumetimais, kurie yra ne kas kita kaip užburtas ratas. Tatai matyti iš to, kad pirmieji ekonomistai ieško nustatyti santykius tarp reiškinių ir jų priežasčių, dažnai nepastebėdami, kad ir patsai reiškinys gali būti priežastimi, ir atvirkščiai. Nuo šiol reikia tenkintis nustatimu santykių arba vienodumo tarp reiškinių, atmetus tuščią ieškojimą, kas yra reiškinys ir kas priežastis.

Paimkime kad ir tris svarbiausius politiškosios ekonomijos dėsnius: pasiūlų ir paklausų įstatymą, gamybos kaštus ir produkto paskirstymą tarp įvairių gamybos faktorių. Taip kaip dabar jie yra nustatyti, negali palikti, trumpai sakant, jie yra taip formuluoti.

Įstatymas, kuris sako, kad „kainos svyruoja tiesiai proporcingai paklausams ir atvirkščiai — pasiūlams“, yra panašus į matematikos reiškinį. Iš tikrųjų šis įstatymas gali sudaryti lyg ir tiltą senai ekonomijai pereiti į nauja ekonomiją, bet perėjus reikėtu jį tuojau sulaužyti. Tiesa, jei kainą nustato pasiūlai ir paklausai, tai reikia pripažinti, kad ir paklausai ir pasiūlai kiekvienas iš savo pusės, nustato kainą, ir ieškant, kas yra priežastis, kas reiškinys—prieinama prie užburto rato. Jau Štuartas Millis yra pastebėjęs tą prieštaravimą. „Paklausai yra kainos funkcija, t. y., jie yra surišti su kaina tokia pusiausvyra, kad mažėja, kada kaina kyla ir didėja, kada kaina krinta. Bet pasiūlai yra kainos funkcija, bet tik kitokiame santykyje, nes jie eina paskui kainą paraleliai kylant ir puolant. Taigi kaina, pasiūlai ir paklausai yra lyg ir trys solidarios vieno mechanizmo dalys, kurios negali atskirai judėti; reikia nustatyti jų savitarpinės pareinamybės įstatymai.

Tatai dar nereiškia, kad nuo šio laiko pasiūlų ir paklausų įstatymus reikia išbraukti iš politiškosios ekonomijos mokslo, jam reikia duoti tik kitą reikšmę. Šiandien, kaip mes pamatysime, pasiūlų ir paklausų įstatymą reiškia „paklausų kreivąja“, t. y., išreiškia paprasta figura, kad paiūlai yra kainos funkcija.

Tas pats ir su įstatymu, kuris nustato „gamybos kaštus (išlaidas)“. Kam neaišku, kad įmonininkas reguliuoja savo gamybos išlaidas būsima kaina. Klasiškoji mokykla tai matė tik vienoje pajamų kategorijoje — r e n t o j e; ji išrodė, kad kaina nustato

rentą, bet ne renta kainą. Tai pritaikoma ir visiems kitiems dalykams. Reikia mesti be reikalo ieškojus priežasčių ir padarinių ir pasitenkinti pasakius, kad tarp gamybos kašto ir kainos tokie yra santykiai, kad jiedu turi tendencijos krypti į tapatybę (lygybę), ne del kažkokio paslaptingo solidarumo, bet del to, kad ten, kur nėra tos pusiausvyros, sumažėjimas arba padidėjimas produktų jį vėl nustato.

Tas pats ir su paskirstymo įstatymais, t. y. su dalimis algos, pelno ir rentos. Kaip jas nustato klasikų mokykla? Labai naiviai. Rentą, sakysime, jie nustato taip: visą produkto vertę padalyti tarp algos (darbo algos) ir pelno; tas, kas atliks, yra renta. Pelną nustato: reikia atimti renta ir darbo alga—kas paliko sudaro pelną ir t. t. Nustatyti, kuriai nors nežinomai daliai iš trijų, vaizduojamasi, kad dvi kitos yra žinomos.

Gamyboje tų faktorių negalima atskirai tyrinėti, nes jie čia neišvengiamai yra surišti. Kiekvienu atveju, norint nustatyti vieną iš jų, reikia nustatyti tarp jų tiek įvairių santykių, kiek yra nežinomų. Ir čia prieiname prie matematikos lygčių, formulų.

Bet matematikos pagalba naudojasi ne visi naujos mokyklos šalininkai. Dalis psichologinės mokyklos, ypatingai vadinamoji Austrų, nelaiko reikalinga griebtis matematikos. Ir priešingai, dauguma matematikos mokyklos ekonomistų pareiškia, kad nėra reikalo naudotis garsiais paskutinio naudingumo principais, kuriuos skelbia psichologinė mokykla.

Bet ir matematikos mokyklą reikia tyrinėti greta su hedonistais, nes kai kurie iš jų—būtent Stanley Jevonsas, vartoja abu metodu ir dauguma jų turi bendrą tendenciją padaryti politiškąją ekonomiją tikruoju mokslu, tiksliai pasakius, abstraktiniu.

Psichologinės mokyklos charakteringa yra tai, kad visa stengiamasi aiškinti paskutiniu naudingumu. Tą pavadinimą kiekvienas autorius ir kiekvienoje šalyje duoda kitokį. Jevonsas vadina „paskutinio naudingumo laipsniu"; lyginamasis naudingumas (marginale), intensyvumas paskutinės tenkinamos reikmenės, sako Wolras, arba taip pat retumas, bet vartoja tą žodį grynai subjektyvine prasme, išreikšdamas kiekybės nepriteklių esamai reikmenei patenkinti. Tos terminologijos įvairumas aiškinamas pačios sąvokos tam tikru ūkanotumu.

Paskutinio naudingumo teoriją nepriklausomai vienas antro paskelbė Stanley Jevonsas („Theory of Political Ekonomy". 1871 m.) ir K. Mengeris veikale „Grundsätze der Volkswirtshaftlehre", 1871 m. Iš antros pusės Walro „retumo" sąvoka beveik vienmetė (1874 m.); Amerikos profesorius Clarkas savo „Philosophy of Value", nors daug vėliau (1881 m.) prieina prie jos nors ir kitu kiek keliu.

Savo atsiradimu ji yra kosmopolitinė, bet vardą gavo „Austrų mokyklos", nes Austrijoje buvo stambiausi jos atstovai: minėtas jau K. Mengeris, profesorius Sax („Das Wesen und Aufgaben der Nationalökonomie", 1884 m.), Wieseris („Der natürliche Werth", 1889 m.) ir ypač Böhm-Bawerkas su savo „Grundzüge der Theorie des wirtschaftlichen Güterwerts („Jährbücher für Nationalökonomie", 1886 m.).

Bet šiandien ją daugiau reikėtų pavadinti Amerikos, kaip Austrijos mokykla, nes ypač karštai ją skelbia Amerikos ekonomistai: J. B. Clarkas, Pattenas, Irving Fisheris, Caweris ir kiti.

Naudingumas senųjų ekonomistų buvo vadinamas vartojamąja verte, kurią jie paliko neišvystę, ir kuri atgijo visiškai kitoje formoje.

Visų pirma ji rodėsi be jokio sąryšio su naudingumu paprasta to žodžio prasme, kada naudingumas buvo suprantamas tik kaipo priešingumas tam, kas yra žalinga ar ko yra perdaug; ji daugiau nieko nereiškė, kaip tik galėjimą patenkinti kurią nors žmogaus reikmenę reikalingą ar nereikalingą vis vien.

Antra, nebuvo kalbama apskritai apie kurio nors daikto naudingumą, pav., naudingumą vandens, geležies arba anglių, žmonių reikmenių atžvilgiu, bet kalbėdavo apie vienetos konkretų naudingumą, kurį turi daiktas kada jis mainomas, gaminamas arba vartojamas. Niekados nekyla reikalo pirkti duoną, bet duonos. Ką reiškia duonos naudingumas apskritai ir kaip jį išmatuoti? Žmogų interesuoja tik naudingumas tos duonos, kuri jam reikalinga. Šiuo atžvilgiu pakeitimas duoda galėjimo išsipainioti iš tų neaiškumų, kuriuos skelbė klasikų mokykla. Štai kaip:

Visų pirma kyla klausimas, kodel vertės sąvoka neatskiriama nuo retumo idėjos? Del to kad naudingumas kiekvienos vienetos pareina betarpiškai nuo intensyvumo tos reikmenės, kurią ji privalo patenkinti. Dargi ir del to, kad ji pareina ir nuo turimo jau kiekio — del to, kad fiziologijos ir psichologijos įstatymai sako, kad kiekviena reikmenė apribota; taigi ir kiekviena reikmenė baigiasi pakankamo kiekio turėjimu, t. y., patenkinimu. Peršoktas jis gali negatyviai veikti. Kiekvienas daiktas tegali būti naudingas tik tada, kada jo neperdaug.

Ilgą laiką buvo kalbama apskritai apie naudingumo idėją ir neimama dėmesin būtino jos ryšio su r e t u m u. Aišku buvo, kad kiekvienas vertės aiškinimas, kuris remiasi tik vienu tuo momentu buvo nevykęs, bet niekas neišaiškino del ko. Dabar tų dviejų faktorių artimumas aiškus: naudingumas yra kiekio funkcija. Ir naudingumo laipsnis yra tai, ką vadina paskutiniu naudingumu, kitaip sakant,—v a r t o j a m a v e r t ė.

Paskutinio naudingumo teorija išrišo keblausia ekonomistams problemą: kodel vanduo turi mažesnę vertę, kaip deimantas; taip pat išrišo ir kitą problemą, kuri nuo fiziokratų laikų nedavė ekonomistams ramybės, būtent — kaip atsitinka, kad mainuose, kurie savaime reiškia mainomųjų daiktų ekvivalentą, abi pusės turi naudos? Štai paaiškinimas: mainomi ne a p s k r i t a i naudingi daiktai, bet tik p a s k u t i n i o naudingumo. Kiekvienai mainančiai pusei mainai reiškia pusiausvyrą tarp paskutinės porcijos gaunamos ir paskutinės perleidžiamos. Štai tik kame reikia ieškoti mainų lygybės esmės.

Be to, nereikia manyti kalbant apie paskutinį naudingumą, kad galima būtų sulyginti paskutinį naudingumą mainomų prekių abiems mainančioms pusėms. Vieno ir kito norui nėra jokio bendro masto, bet čia reikia ir to pakanka, kad d v i e j ų m a i n o m ų prekių paskutinis naudingumas būtų lygus tam pačiam kontragentui.

Įsivaizduokime du mainytojus: vienas turi vinių, antras—javų; jiedu nori mainytis. Pirmas duoda keletą vinių ir gauna už tai kelias saujas javų. Bet pilant vis daugiau javų, kiekviena sauja sudaro vis mažėjantį naudingumą, nes jų greit jau pakaks jo reikmenėms patenkinti. Ir priešingai kiekviena vinis perleidžiama sudaro didėjantį naudingumą, nes jis žino, kad jam pačiam permaža beliko. Ir todel kiekvienos vinies perleidžiamos naudingumas auga, tuo tarpu kaip gaunamos viene-

tos naudingumas mažėja, ir matyti, ateis laikas, kada jos susilygins. Tada pirmas mainytojas sustos davęs vinis, antras savo nujautimu padarys tą pat, bet atvirkščiai. Galima manyti, kad ateis laikas, kada ir vienas ir antras bus patenkinti.

Bet kuo pasitenkins, jei perleistas naudingumas yra tolygus gautam? Paskutinis naudingumas, paskutinės porcijos taip, bet del to, kad kiekviena iš gaunamų porcijų turėjo vis didesnį naudingumą, . kaip sekamoji; visų porcijų sumą sudarys bendrą naudą.

Kitas klausimas, kodel tėra viena kaina toje pačioje prekyvietėje vienodoms prekėms? Jei tas naudingumas yra atskiras kiekvienai vienetai ir kiekvienam individui, tai atrodytų, kad turėtų būti ir tiek įvairių kainų, kiek vienetų, nes kiekviena iš jų gali patenkinti įvairias reikmenes. Kodel, pav., duona nesti didesnės vertės alkanam žmogui, kaip sočiam? Kainų vienodumo įstatymas išeina iš kito įstatymo, kuriam psichologinė mokykla duoda didelės reikšmės ir kuris sudaro svarbų jos nuopelną — tai pakeičiamybės (substitucijos) įstatymas, t. y., kada daiktus galint pakeisti vienas kitu kuriai nors reikmenei patenkinti, nė vienas iš jų daugiau negali būti vertinamas, kaip tas, kurį jis pakeičia.

Tegu, sakysime, kiekvienas žmogus lengvai gali turėti 100 stiklų vandens — kiekvienas iš tų stiklų, jų tarpe ir tas, už kurį galima būtų duoti tokį pat svorį aukso, negali būti vertinamas, daugiau kaip 100-tinis stiklas, t. y. beveik nieko. Iš tikrųjų šis paskutinis stiklas visados gali pakeisti bet kurį iš jų kitą.

Geriausia priemonė išsiaiškinti sau paskutinio naudingumo teoriją—tai nežiūrėti tiesiai į mainomo daikto naudingumą, bet tik į naudingumą to daikto, kuris gali jį pakeisti.

Ligi šiol mes matėme, kad paskutinis naudingumas išriša vertės ir mainų problemas, dabar pažiūrėkime ar jis pritaikomas kitoms politiškosios ekonomijos sritims: gamybai, paskirstymui ir vartojimui.

Be abejonės, sako psichologinės mokyklos šalininkai, nes visi gamybos, paskirstymo ir vartojimo veiksmai tėra mainų lytis.

Visų pirma imkime gamybą. Kodel laisvosios konkurencijos tvarkoje produktų vertę nustato gamybos išlaidos? Del to, kad, kaip patsai vardas parodo, laisvos varžytynės yra tokia tvarka, kada kiekvienas produktas gali būti pakeistas kitu vienodu: o šis vienodas daiktas yra vaisius tam tikro žaliosios medžiagos pa-

keitimo. Taigi čia apsireiškią pakeičiamybės įstatymas. Jei teisinga, kad gamybos išlaidos nustato visų vienodų produktų vertę, tai įvyksta del to, kad šios gamybos išlaidos visados yra paskutinės iš pakeičiamų verčių kitų daiktų.

Tas pats su vartojimu. Kiekvienas iš mūsų, nustatydamas savo vartojimą arba išlaidas, žinoma, nori gauti kas geriausia, t. y., gauti maksimum malonumo, atsakančio turimoms pajamoms. Jis nesąmoningai gali didinti išlaidas butui, mažindamas maistui, arba mažindamas beturčių aukoms ir didindamas teatrams, kol visų išlaidų nusistos pusiausvyra: ir ši pusiausvyra nusistoja tuomet, kada p a s k u t i n i s n a u d i n g u m a s p a s k u t i n i ų m a i n o m ų j ų d a i k t ų, a r b a i n t e n s y v u m a s p a s k u t i n i ų t e n k i n a m ų r e i k m e n i ų b u s t o l y g u s. Iš tikro, jei pinigas, paskirtas pirkti paskutinei cigarai, kuri surūkoma per dieną, nežada jam lygios naudos kaip nupirktas paskutinis laikraštis, tai jis tą pinigo suvartojimą pakeis, jis pirks viena cigara mažiau ir vienu laikraščiu daugiau. Vartojimas remiasi tokia mainų rūšimi: mūsų vidujinis teismas prekyvietė, kur tarp mūsų pačių norų eina kova, kuri nustato mūsų pirkinius.

Ir paskirstymui paskutinio naudingumo teorija turi tokios pat reikšmės. Labiausiai čia prisidėjo prie išaiškinimo rentos, pelno ir algos Amerikos profesorius C l a r k a s.

Algą, kaip ir kiekvieną vertę nustato paskutinis naudingumas; bet kieno paskutinis naudingumas? ir kam? Paskutinis naudingumas darbininko patarnavimų įmoninkui. Bet kadangi čia kalbama apie gamybos faktorių, tai čia yra produktingumo laipsnis, kuris yra drauge ir naudingumo laipsnis. Taigi, algą nustato paskutinis produktingumas, t. y. vertė, kurią gali pagaminti paskiausiai pasamdytas darbininkas, kurį įmoninkas gali dar naudoti su pelnu, nors ir mažu. Vertė pagaminta paskutinio darbininko yra m a k s i m u m to, ką įmoninkas gali jam duoti, ir tuo pat jis nustato algas ir kitų pakeičiamų juo darbininkų, t.y., dirbančių tą patį darbą ir dedančių į darbą tiek pat pastangų (nors kitų darbininkų darbo produktas ir galėtų būti didesnis, kaip to paskutinio darbininko). Taip lygiai, kaip iš šimto vandens stiklų — mažiausiai naudingas vartotojui nustato vertę ir visų kitų.

Tuo pačiu yra koreguojama algų teorija paremta darbo produktingumu; tiesa, „paskutinio darbo produktingumu“ — tokio darbo, kuris tegrąžina darbininkui jo pragyvenimo išlaidas. Del

to darbo produktingumo teorija netenka jokio optimizmo ir prisiartina beveik prie geležinio įstatymo.

Tas pats ir su pelno aukščiu: pelną nustato kapitalas neproduktingiausiai vartojamas ir paskutinis kapitalas — visados einant pakeičiamybės įstatymu—kuris tinka ir kapitalams ir darbui, nes pinigų formoje visi kapitalai tolygus.

Visa tai parodė, kad psichologinė mokykla išeidama iš kelių, rodosi labai paprastų reiškinių, sukuria visą politiškosios ekonomijos rūmą. Jos kritika rasime toliau.

Matematinė mokykla.

Pradžią matematinei krypčiai duoda Prancūzų ekonomisto Cournot veikalas: „Recherches sur les principes mathématiques de la theorie des richesses", 1838 m. Bet tas veikalas neturėjo pasisekimo ir paliko užmirštas ilgą laiką.

Tokio pat likimo sulaukė ir Vokiečių ekonomisto Gosseno veikalas: „Enwichelung der Gesetze des menschlichen Verkehrs", 1853 m. Gosseno veikalą paskelbė Anglų ekonomistas Stanley Jevonsas († 1882 m.).

Matematikos metodą vartoja įvairios mokyklos. Ši mokykla visus ekonominio gyvenimo reiškinius aiškina mainais, o mainai yra ne kas kita, kaip santykiai tarp mainomųjų kiekių, kurie išsireiškia kaina.

Šis dėsnis apima paskirstymą gamybą ir vartojimą. Visų pirma kas tai yra paskirstymas, alga, pelnas ir renta, vienu žodžiu sakant, pajamos. Tai yra tam tikrų patarnavimų kainos, patarnavimų gaunamų iš gamybos agentų — darbo, kapitalo, žemės ir įmoninkų apmokamų.

Ką reiškia gaminti? Gaminti reiškia mainyti vieną naudingumą į kitą, tam tikrą kiekį žaliosios medžiagos ir darbo į tam tikrą vartojamųjų daiktų kiekį. Reikia paaukoti vieną, kad gautume kitą. Gamta galima būtų sulyginti su pirkliu kuris parduoda mums produktus už darbą. Ir kad geriau parodytume vienodumą, pasakysime, kad tikrenybėje kiekvieni mainai tėra gamybos aktas.

Ką reiškia įdėti kapitalą, paskolinti? Tai reiškia mainus esamų betarpiško malonumo daiktų į būsimus daiktus ir malonumą.

Tai yra tas pats, kaip toliau pamatysime, aiškinimas pinigų skolinimo mainais, kurį skelbia ir savo pelno teorijoje Böhm-Bawerkas, Austrų mokyklos atstovas, o ne matematikos.

Ir vartojimas yra tas pats—mainai reikalingų mums daiktų. Atsisakyti nueiti vieną vakarą į teatrą, kad už tuos pinigus nusipirktume knygą, reiškia mainyti vieną malonumą į kitą.

Ir tas pats visur: sumokėti mokesnius reiškia atiduoti dalį turto, kad mainais užsitikrintume kito neliečiamybę; gimdyti vaikus — reiškia paaukoti dalį savo turto ir ramybės, kad gautume mainais šeimos džiaugsmą.

Tuo būdu galima rasti tarp ekonominių faktų pareinamybės santykius, kuriuos ir galima bandyti išreikšt algebros formulomis. Ekonomistų - matematikų uždavinys surasti tuos santykius ir nustatyti tarp jų lygtis. Pavyzdžiui, mes žinome, kad didėjant kurios nors prekės kainai, paklausai jos sumažėja ir priešingai. Štai kiekiai, kurie visados keičiasi, kaipo vienas kito funkcija.

Matematikų mokykla nesitenkina tyrinėdama politiškoje ekonomijoje savitarpinę mainų pareinamybę tarp atskirų faktų; ji stengiasi apimti juos visus bendrai ir mato juose pastovią pusiausvyros padėtį ta prasme, kad ji visados atsitaiso, kai ją sugriauname. Nustatyti šias pusiausvyros sąlygas — štai tikrasis grynosios ekonomijos objektas.

Reikšmingiausia tokios sistematizacijos pastanga, arba tikriau sakant, pirmas panašus bandymas yra padarytas profesoriaus Walro, nes jis didingai suima visas ekonomiškojo pasaulio dalis į vieną formulą panašiai, kaip Newtono įstatymas aiškina visatos pusiausvyrą.

Įsivaizduokime sau visuomenę, susirinkusią į biržos salę, kur vieni nori parduoti, kiti pirkti ir kiekvienas jų rėkia savo kainą.

Centre jos, kaipo mainų agentas: pramoninkai, prekybininkai, žemvaldžiai. Drauge atliekama dvejopos funkcijos: viena ranka jie perka iš gamintojų (žemės ir miestų savininkų, kapitalistų, darbininkų) jų „produktingus“ patarnavimus, kaip sako Walras, t. y., iš žemvaldžių dirvos derlingumą, kapitalų produktingumą, darbo jėgą, laisvų profesijų patarnavimus, ir mokėdami nustatytas mainų įstatymais kainas, jie nustato kiekvieno jų pajamas: žemvaldžiams rentą, kapitalistams pelną, darbininkams algas.

Bet kokia kaina ir kieno nustatoma? Kaip ir kiekvienos biržoje parduodamos vertybės — paklausų ir pasiūlų įstatymais. Įmoninkas klausia tiek ir tiek patarnavimų, tokia ir tokia kaina. Savininkas, kapitalistas ar darbininkas jų siūlo tam tikrą kiekį, tam tikra kaina. Kaina kils ar kris ligi tol, kol klausiamų ir siūlomų patarnavimų kiekiai atatiks vienas kitą.

Antra ranka įmoninkai parduoda žemės ūkio produktus ar prekes, kurias gamina savo ūkiuose ar fabrikuose. Bet kam jis parduoda? Tiems patiems asmenims virtusiems jau vartotojais. Iš tikrųjų tai tiems patiems savininkams, kapitalistams, darbininkams, kurie pirmiau figuravo, kaipo patarnavimų pardavėjai, dabar jau yra produktų pirkėjai.

Ir šiuo atveju produktų kainas nustato tas pats įstatymas, kaip ir pirmu atveju. Bet čia ta pusiausvyra pasirodo dar ryškiau. Ar ji tik nėra tolygi bendrai, gamintojų patarnavimų vertei iš vienos pusės, bendrai produktų vertei — iš antros, nes įmoninkai negali gauti už parduotus gamintojams produktus daugiau kaip jie yra jiems sumokėję už jų patarnavimus? Iš kur šie ima pinigus?

Čia matome jau kažin ką panašų į garsią Quesnay ekonomiškąją lentelę.

Taigi yra dvi greta viena kitos prekyvietės: viena patarnavimų, antra produktų: ir kiekvienos jų kainas nustato tie patys įstatymai, kurių yra trejetas:

a) Prekyvietėje tėra viena kaina visiems tos pačios kategorijos produktams:

b) Tą kainą nustato tikras pasiūlų ir paklausų kiekių supuolimas;

c) Tą kainą nustato tokią, kad duoda progos didžiausiam pardavėjų ir pirkėjų skaičiui pasitenkinti.

Visi tie įstatymai yra matematikos pobūdžio ir sudaro tai, ką vadina pusiausvyrumo problemą.

Apskritai imant, naujoji mokykla aiškina visą ekonomijos mokslą mainų m e c h a n i k a, kuri atsako principui „gauti m a k s i m u m pasitenkinimo su m i n i m u m pastangų" ir grynosios mechanikos išreiškiamas kaipo „mažiausių pastangų" arba „jėgų ekonomijos" principas. Kiekvienas individas vadovaujasi savo interesu.

Antra pusiausvyros problema — tai ištyrimas įvairių gamybos elementų kombinacijų proporcijų. Tos proporcijos nėra atsi-

tiktinos bet panašios į chemijos „aprėžtų proporcijų įstatymą“, kuris teleidžia elementams kombinuotis tik tam tikra proporcija. Tiesa pasakius, tai čia tik pavyzdys; gamybos faktorių kombinacija įmonėje nėra tokia griežta, kaip kad deguonies ir vandielio kombinacija vandenyje. Galima gauti tą patį rezultatą su didesniu rankų darbo kiekiu ir mažesniu kapitalu arba priešingai: su didesniu kapitalu ir mažesniu rankų darbo kiekiu. Galima pasakyti, kad tik ta proporcija yra optima kiekvienam iš tų reiškinių, kuri duoda maksimum naudos. Ir šis „optimum“ gaunamas tomis pačiomis priemonėmis, kaip ir kitos pusiausvyros, t.y. įvairinant darbo ir kapitalo kiekį, kol paskutinis vieno ir antro naudingumas susilygins. Šis tat įstatymas nustato ribą begalinio įmonės plėtimosi, kadangi pakanka, kad vienas elementų būtų pasiekęs savo ribos (žemė, kapitalas, rankų darbas, kontrolė, prekyvietė), kiti tuo pačiu sustabdomi — arba įmonės sudėtis tampa nuostolinga.

Ši savitarpinė įvairių gamybos faktorių pareinamybė nėra vienintelė; yra dar ir daugiau atsitikimų, kuriuos nurodė naujoji mokykla, kur tam tikros gerybės, būdamos viena nuo kitos pareinamos, negali atskirai keisti savo vertės, pavyzdžiui: batų arba pirštinių išskirta pora. Tat liečia ne tik vartojamus daiktus, bet ir gamybą: kokso vertė susijusi su gazo, nes vieno negalima gaminti be kito, ir tat liečia kiekvieno produkto santykius su juo susijusiais produktais.

Abstraktinių mėtodų kritika.

Aukščiau suminėtos doktrinos ne visose šalyse turi pasisekimo. Jas pripažįsta Anglija, Italija, Vokietija, ir ypač ta šalis, kur obstrakcijos, rodos, mažiausiai galėtų laikytis — tai Jungtinės valstybės. Menkiausio pasisekimo ta mokykla turi Prancūzijoje, Walro tėvynėje.

Paprasčiausiai tą mokyklą kritikuoja nurodydami, kad žmonių norai ir reikmenės negali būti kiekiu matuojami ir kad noras reikšti jas matematikos lygtimis nesuderinamas su laisvu sprendimu. Bet matematikos mokykla to ir nepretenduoja. Atvirkščiai, ji mano, kad kiekvienas žmogus vadovaujasi savo interesu, todel tetyrinėja, kaip tas žmogus ieško maksimum patenkinimo su esamomis jo žinioje priemonėmis, neatsižvelgdamas tų kliūčių, kurias jis privalo pergalėti. Ji neteigia, kad tas ir tas žmogus verčiamas yra parduoti ar pirkti javus, bet jis tai atlieką laisva

v a l i a, norėdamas padaryti geriausią operaciją, ir tik sako, kad tų valių kombinacija galima išreikšti skaičiais.

Be to ekonomistai matematikai nepretenduoja reikšti mūsų norų skaitmenimis; jie nevartojo skaitmenų, o tik algebros ir geometrijos ženklus, t. y, abstraktinius kiekius. Nustatyti lygtis —reiškia parodyti, kad problema galima išrišti ir kaip ji rišama. Toliau jie neina.

Iš mokyklų, priešingų klasiškajai, (istoriškos mokyklos, intervencionistų, solidaristų ir socialistų) matematikos mokykla sulaukė ne mažesnės kritikos. Šie naujojoje doktrinoje pamatė senos Mančesterio ir optimistų mokyklos atgaivinimą — su visais jos atributais: individualizmu, egoizmu, laisvosios konkurencijos privalumais, atskiro asmens ir visuomenės interesų harmonija, rentos ir pelno ir mažiausios darbo algos, kurią nustato paskutinis naudingumas, pateisinimu ir apskritai išrodymu, kad dabartinė ūkiškoji tvarka yra geriausia. To atgaivinimo dar labiau bijojos ir nekentė dar ir del to, kad jis remiasi grynu mokslu ir pretenduoja būti matematiškai tikras.

Tiesa, kad naujoji mokykla paėmė pagrindan klasikų mokyklos metodus. Tikru mokslu pripažįstamas tas, kuris eina tiesiu keliu, o ne kreivais takais. Ir kas del ekonomiškojo mokslo, tai ir čia naujos kartos neturi atmesti to, ką senosios pasiekė. Tereikia atmesti tą, kas netinka ir sunaudoti tą, kas tinka — tik tuomet galima sulaukti pažangos. To tat ir laikosi naujoji ekonomiškoji mokykla.

Bet pusiausvyros ir paskutinio naudingumo teorija dar tuo pačiu nepateisina ekonominės šių laikų tvarkos — ji dar šią t e a i š k i n a, ką reikia skirti nuo pateisinimo. Tiesa, kad šis aiškinimas prieina prie to, kad laisvoje prekyvietėje dalykai taip stovi, kad didžiausias mainytojų skaičius gauna m a k s i m u m naudos. Bet naudą čia reikia suprasti jų prasme: ji nereiškia paskirstymo teisingumo.

Tas pats ir del procentų. Böhm - Bawerkas savo teorijoje, aiškiai sako, kad jis tik a i š k i n a procentus, o ne t e i s i n a juos. Jis stengiasi išrodyti, kad procentai nėra nei kapitalo dalyvavimo gamyboje dalis, nei kapitalo naudojimo kaina, nei gauta iš skolininko duoklė, bet kad jie yra l a i k o k a i n a arba, kitaip sakant, skirtumas tarp e s a m o s v e r t ė s ir būsimos. Tai yra mainų faktas: mainai esamo daikto būsimu daiktu.

Toliau, kas del algų, reguliuojamą paskutiniu naudingumu

„paskutinio darbininko“, tai jų mokykla tokia pat optimistinė, kaip ir „geležinis įstatymas“. Anot jos, darbininkas tegali gauti sau reikalingų gyventi daiktų ekvivalentą.

Apskritai, hedonistų mokykla nenori ir nesiūlo paskirstymo taisyklių; jai nerūpi pasidalijimas, o tik gamintojų patarnavimai, kuriais kalkuliuojama vertė. Kitas dalykas yra aiškinti, kurią dalį iš tikrųjų gauna kapitalas ir kurią darbas iš kiekvienos pagaminto produkto vienetos, ir ar ta dalis yra teisinga.

Geriausią įrodymą, kad psichologinės mokyklos šalininkai neteisina esamos tvarkos, duoda jų vadų nusistatymas. Tiesa, kad Austrų mokykla gana indeferentiškai žiūrėjo į socialinius klausimus, bet susilaikymas nuo savo aiškios nuomonės nereiškia dar būtiną optimizmą.

Antra vertus, jau nekalbant apie Stanley Jevonsą, kuris aiškiai pasisako savo veikale Social Reforms už interventionizmą. Walras, kaip jau matėme, yra vienas ir žymiausių agrarinių socialistų. Pereidamas iš naudingumo srities į teisingumą, jis, tiesa, reikalauja kuogreičiausiai realizuoti laisvųjų varžytynių tvarką, bet kaip? Ar principu laissez faire, kaip tat skelbė klasiškoji mokykla? Visiškai ne! Reikia panaikinti monopolius, pradėjus pirmiausia nuo to, kas yra visų kitų pagrindas — žemės nuosavybės. Savo sistemoje, kurią dėsto veikale: „Ecomie Social“, jis pasisako, kad žemė turi priklausyti valstybei ir kad visus mokesčius reikia panaikinti! Abiejų tų reformų tikslas — leisti laisvas varžytynes ir tuo kiekvienam piliečiui užtikrinti visą jo darbo produktą, kuris šiais laikais apkarpomas savininkų renta ir valstybės mokesčiais. Žemės rentos nusavinimas pakeis valstybės mokesčių ėmimą.

Didžiausias priekaištas psichologinei mokyklai yra tas, kad jos atstovai nieko nėra pasakę naujo, kas nebūtų buvę žinoma. Taip, bet žinojo blogai. Buvo tik tvirtinama, bet ne įrodoma. Įrodymas jau žinomų dėsnių turi tokios pat svarbos mokslui, kaip ir atradimas naujų. Ekonomistai klasikai aiškiai tvirtino, pav., kad laisvųjų varžytynių tvarka yra geriausia, bet jie negalėjo įrodyti del ko ir kokiomis aplinkybėmis. Ekonomistai matematikai tatai išrodė: nes ta tvarka duoda maksimum naudos ir minimum pastangų mainančioms pusėms. Tas pats ir del pasiūlų, paklausų įstatymo, vienodos kainos gamybos išlaidų, algų, pelno, rentos ir t. t. Tie įstatymai buvo aiškiai formuluoti, vietoje klasikų teorijos intuityvinių tvirtinimų. Jų homo oeconomi-

c u s, iš kurio tiek juoktasi, tėra tik skiletas, tačiau jis davė galėjimo žengti toliau.

Belieka paskutinis priekaištas, arba abejonė: jei pripažinsime tuos dėsnius galutinai įrodytus, kaip tat mano hedonistai, ar mokslas turės iš to kokios naudos?

Šiuo atžvilgiu anot Ch. Gide, naujoji mokykla nėra labai kukli, pav., Böhm-Bawerkas pareiškia, kad naujos gamybos išlaidų teorijos yra taip pat pagrindinės politiškoje ekonomijoje, kaip ir pakeitimas Ptolomėjaus sistemos astronomijoje Copernico sistema, o jau pirmiau minėjome, kad pusiausvyros teoriją Walras lygina su Newtono dėsniais. Atrodo, kad tarp jų ambicijos ir pasiektų rezultatų, lyg ir nebūtų proporcijos.

Vienas tos pačios mokyklos ekonomistas teisingai išsitaria: „Matematikos metodai tuo yra labai geri politiškoje ekonomijoje, kad jie trumpai ir aiškiai, nevartodami daug simbolių, nušviečia keliais spinduliais keletą ekonominio pasaulio faktų neapimdami jo begalinėje painiavoje“.

Šių laikų visuomenės ūkio mokslas.

Be paskutiniais laikais įsigalėjusios psichologinės mokyklos, kurią bandoma gilinti ir tobulinti (Schumpeteris, Wickselis), ir pastangų išlaikyti klasiškosios mokyklos pagrindus, koreguojant ir išplečiant juos (A. Marshall'as su savo mokykla ir Dietzelis), visuomenės ūkio moksle pasireiškia naujų srovių, kurios nepatenkintos yra senų mokyklų dėsniais.

Pažymėtinas yra dalykas, kad ligi tol buvusi svarbiausia politiškosios ekonomijos problema — vertės problema, jei nevisiškai atmetama, tai nustumiama į antrą vietą. Pačiame gale pereito šimtmečio ir pradžioje naujojo, švedų ekonomistas Gustavas Cassells konstruoja savo visuomenės mokslą be vertės sąvokos. Tą pat padaro [Gottl-Ottlilienfeldas, Liefmannas, Hero Moelleris ir kiek švelnesnėje formoje Spannas. Ypač didelės įtakos šių laikų visuomenės ūkio teorijoms padaro Casselio mokslas, kurio įtaka lyginama su savo laiku psichologinės mokyklos turėta įtaka.

Negalėdamas dėl vietos stokos duoti kiek pilnesnės šių laikų doktrinų apžvalgos, pasitenkinsiu išdėstęs Austrų ekonomisto Othmaro Spanno, vokiečių Roberto Liefmanno, švedų Gustavo Casselio ir anglų M. J. Keynes*) mokslą.

Othmaras Spannas.

Othmaro Spanno mokslas persiėmęs pirmųjų vokiečių ekonomistų, ypač Adomo Müllerio ūkišku romantizmu.

---

*) Naujausių teorijų apžvalgą ir kritiką duoda A. Amonn. Der Stand der reinen Theorie rinkinyje „Die Wirtschaftswissenschaft nach dem Kriege Festgabe für Lujo Brentano". II B. 1925. München. Dar pilnesnę konspektinę naujausių teorijų apžvalgą galima rasti Theo Suranyi-Unger: „Die Entwickelung der theoretischen Volkswirtschaftslehre im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts", Jena, 1927.

Taip pat Richard Kerschagl. Volkswirtschaftslehre. Wien-Leipzig. 1927. Paskutiniu veikalu daugiausia naudojuos šiam skyriui.

Ūkio reiškinius jis traktuoja sociologiniu atžvilgiu. Del to Spanno visuomenės ūkio mokslas žymiai nukrypsta savo turiniu nuo klasikų ir paskutinio naudingumo mokyklų.

Visus ūkiškus reiškinius Spannas supranta kaipo visuomeniškus ir tuo atžvilgiu juos traktuoja. Ūkis yra priemonių tikslui pasiekti sąvoka. Jis neturi sau tikslo — vertės. Jis apima visą eilę priemonių, kurios vartojamos tam tikram tikslui pasiekti; pasiekti tikslai gali sudaryti tarpinius tikslus aukštesniems tikslams pasiekti. Visa tai, kas pats yra tikslas, bet tarnauja kitam tikslui pasiekti taip pat yra priemonė. Tokias priemones galima vadinti aukštesnės kilmės priemonėmis. Ūkio mokslas turi reikalo su priemonėmis, kiti visuomenės mokslai su tikslais. Griežtas priemonių ir tikslų išskyrimas yra būtinas dalykas. Technika taip pat turi reikalo su priemonėmis, bet traktuoja jas kaipo priežastingumą pagal formulą priežastis—veiksmas, tuo tarpu ūkis traktuoja priemones kaipo sau tikslą. Ūkis yra taikymas iš eilės priemonių tikslams pasiekti išlyginamu ir taupomu jų atsvėrimu del didelio tikslų skaičiaus, kitaip sakant, prigimtinio priemonių trūkumo.

Ūkis susidaro iš tiekinių samplatos (Gebaüde von Leistungen) ir apima galinčią tiekti (leistungsmässiges) sistemą. T i e k i n i ų d y d ž i a i vadinasi naudos; n a u d o s, kaipo ūkio sulyginimo ir skaičiavimo dydžiai, vadinasi gerybių vertės arba tiesiog vertės. Kaipo tiekinių samplata ūkis sudaro t i e k i n i ų arba v e r č i ų ir k a i n ų sistemą. Tiekiniai skyla į daugelį rūšių: į b e t a r p i š k u s t i e k i n i u s arba kapitalų tiekinius; negatyviniai kapitalo tiekiniai arba laidavimai sudaro atsargą ir nuostolių išlyginimą abejoms pirmoms kategorijoms gauti. Tačiau yra a u k š t e s n i o l a i p s n i o k a p i t a l o t i e k i n i ų, kaip antai, valstybė, jos juridinė tvarka, administracija ir darbas. Tiekiniai, t. y. organizacijos tiekiamos gerybės ir veiksmai tarpusaviai dažniausiai esti perleidžiami ir del to atsitinka, kad turtų sukrovimas gali virsti įvairiausių tiekinių rūšimi.

T i e k i n i ų r i n k i n į, santykiniai uždarą dalį (Unterganzer), vadiname pavidalu (Gebilde). Kiekvienas pavidalas sudaro tam tikrą tiekinių struktūrą, kuri sudaryta esti pagal atatikimo įstatymą. Atatikimo sąvoka yra tas pats, ką mechanikoje vadiname p u s i a u s v y r a; panašios sąvokos yra dar žinomos šiais vardais: p u s i a u s v y r o s, k o m p l e m e n t a r i t e t o, s t a t i k o s . . . Aukščiausias tiekinys savo kuriamais ypatumais veikia

kaipo pavyzdys, jis nustato visumos pavidalą. Tikrame ūkyje visų pirmiausia veikia laiko momentas. Ūkio visumos pasikeitimai ir judėjimai, pirmiau vadintį dinamika, pažymi ūkio skleidimąsi. Jei tokie ūkio pasikeitimai vyksta neatatinkamai, atsiranda krizės.

Vertė yra tiekinio dydis. Kaina yra tautos ir pasaulinio ūkio tiekinių pasidalijimas. Kaina yra tam tikras tiekinio priemonės dydis tarpusaviame antiindividualiniame visų priemonių sąryšyje; tiekinio dydis yra dalinis (gliedliche) tinkamumo dydis.

Ypatingos reikšmės čia turi tautos ūkio pribrendimo laipsniai. Pagal tikslų artimumą ir tikslų tolį reikia skirti tris visų tiekinių laipsnius. Darbo (Werk) pribrendimas, kuris apima visus tolimesnius tarpinius laipsnius, be truputėlio ligi paskutinio laipsnio, pasitenkinimo (Genuss) pribrendimas kuris sudaro paskutinį laipsnį, ir turi savyje pasitenkinimo pagamintu daiktu ir pagaliau prekyvietės pribrendimą, kuris paprastai esti taip darbo ir pasitenkinimo pribrendimo. Darbo pribrendimas skyla į medžiagos pribrendimą, laiko pribrendimą ir vietos pribrendimą. Prekyvietės pribrendimas, kuris suteikia gerybėms prekyvietės ypatumų, nežino jokio vietos pribrendimo ir šiuo atžvilgiu yra neaprėžtas. Pasitenkinimo tikslas yra paskutinis darbo pribrendimas. Visi trys laipsniai plačia prasme gali būti pažymėti kaipo pagaminimo pribrendimas. Antrą grupę sudaro bendriškumo pribrendimas, kuriuo visų pirmiausia vadiname tuos ūkio priemonių tiekinius, kurių sąjungos tiekia ūkiui visuose laipsniuose. Trečią kategoriją apima priešpribrendimas. Jis apima ūkio pasirengimą kaipo tokį visų pirmiausia išradimus, kuriamą gaminimą, ūkišką pasirengimą...

Gerybę Spannas supranta kaipo pasyvinę priemonę. Tam tikromis aplinkybėmis ir aktyviniai elementai gali pavirsti pasyviniais elementais ir pasireikšti kaipo gerybės. Kiekvienas tiekinys, kuris kitam tiekiniui turi priemonės pobūdžio, santykyje su juo, yra gerybė. Gerybės pobūdis neturi materialinio pobūdžio. Čia artimai susiduriame su produktingumo sąvoka. Gaminti — reiškia tiekti gerybes. Gerybes gaminti reiškia, tiekti priemones tikslams pasiekti. Šios priemonės nebūtinai turi būti materialinės prigimties. Tiekinių vaisingumas tegali būti traktuojamas visumos ribose. Jis pareina nuo tikslų artimumo ir tikslų tolio, vadinasi, nuo ūkio šakos ar tikslo pobūdžio, kuriam tarnauja. Tai ypa-

čiai reikia pabrėžti del luomų vaisingumo. Jis nepareina nuo tikslų turinio, jei tik išlaikytas santykiškumas. Praktiškai sakant, viskas pareina nuo ūkio pasiturėjimo, kuris ir tolimesnius tikslus gali laikyti svarbiais; atsiekto tinkamumo, vadinasi, proporcingumo ribose, visi tiekiniai yra vaisingi.

Spanas savo mokslą remia teleologišku metodu. Visuomenės ūkis siekia tam tikromis priemonėmis tikslų, tikslai su jų tarpiniais tikslais arba priemonėmis esti tokiame pat santykyje, kaip visuma su jos dalimis. Ūkis nesiremia gamtos mokslo formula: priežastis—veiksmas. Visuomenės ūkio įstatymai yra tiekinių dydžių sąryšis. Visuomenės ūkio mokslas traktuoja priemones, kaipo tinkamas, tyrinėja priemonių dalis tiksluose ir dėsningą jų tinkamumų pareinamumą pagal tiekinių dydžius ir jų reikšmės eilę. Priemonių pasikeitimas pavidale, esant tiems patiems tikslams, sudaro judėjimo arba skleidimosi įstatymus. Judėjimo įstatymai nustato suardyto atatinkamumo ir bendros priemonių reikšmės eilės atstatymą, kiek tie pasikeitimai jau yra įvykę. Tikslų skleidimasis nereiškia siaura prasme skleidimosi, bet tik ūkio persitvarkymą. Prie to prisideda visados naujas atatinkamumas, ir del priemonių savy keitimosi sukeltas, srities pasikeitimas. Pirmutinis ūkyje dalykas yra ne vertinti, bet sugebėti; ne kainų susidarymas, bet tiekinių pasidalijimas užima pirma vietą mainuose. Vertė ir kaina yra tiekinių dydžiai arba laipsniai, bet po to jau kaip tiekiniai nustatyti.

Svarbiausią metodo klausimo punktą sudaro ne indukcijos ir dedukcijos santykis, ne abstraktinis ar realinis ūkio supratimas, ne didesnis izoliavimo ar atstrahavimo laipsnis, bet tikras ūkio ir visuomenės supratimas, taigi, organiškas viso ūkio supratimas kaipo priemonių samplatos, kurios pagal visuomenės tikslus universališkai tvarkomos. Ši priemonių ir tikslų samplata (qebäude) yra, būtent, pagal savo formalinį įstatymą nekintama ir būtina; bet faktinai esamos duotu laikotarpiu priemonės ir tikslai žymiai keičiasi. Neleistinas yra dalykas, kaip tat darė klasikai su savo abstraktiniu metodu, priimti tikslus ir priemonės kaipo duotus, kad jau skaitytis su tvirtai duotomis jėgomis. Ūkis nėra kažin kas duotas ar pagamintas užbaigtas (fertiges); tokia pažiūra, anot Spanno, yra atomistinis paneigimas. Jis nėra grynai mechaniškas pavidalas atomistinio ūkio reiškinių esmės supratimu ir abstraktinio ūkio mokslo šalininkų prasme. Tiekinių mokslas vaizduojasi ūkį kaipo organišką, įvesda-

mas atsiradimo ir savitarpumo sąvokas. Visuomenės mokslas veda į universalizmą. Šis vėlgi į visuotiną pareinamumą ir tuo pat pagaliau į istoriškumą.

Tolimesnis klausimas, kuris grynosios ekonomijos metodu turi didelės reikšmės—tai priežastingumo ir teleologiškumo klausimas. Norint čia turėti tikrą sprendimą, reikia atsiminti, kad ir priemonės sąvokoje slepiasi priežastinė sąvoka. Bet ji tačiau yra antraeilė, tuo tarpu tikslingumo sąvoka yra pirmykštė. Jei priemonės sąvoka būtų pirmykštė (primarinė), tai ir tikslas būtų (veiksmas) padarinys (Virkung). Priemonės tikra sąvoka yra ne jos priežastingumas, bet tikslingumas. Tikslingumas gi reiškia ūkiško reiškinio tiekinio dydį. Taigi, ir reikia griežtai skirti priežastinės esmės sąvoka arba natūralinę sąvoką, kuri esmėje yra genetinė, ir ūkiško reiškinio tiekinio arba funkcijos sąvoką.

Toliau, Spannas duoda didelės reikšmės skirtumui tarp universalizmo ir individualizmo, kurį jis pats yra pirmą kartą griežtai padaręs. Dvi yra didžiulės minčių konstrukcijos, kurios turi įtakos visuomenės ūkiui. Viena iš jų yra individualizmas. Individo reikšmė čia ir yra sprendžiama. Dalis traktuojama kaipo pirmesnė už visumą, taigi ir visuma yra mechaniškas dalių kiekis. Individualizmas teigia atskiro absolutaus individo dvasinį, moralinį, ūkišką savarankiškumą. Priešingas jam yra universalizmas. Jis visumą traktuoja kaipo primarinę, o ne individą. Visuma pirmiau buvo kaip dalis, kaip tat jau Aristotelis yra pasakęs. Individas gali ekzistuoti tik visumoje, kuri sudaro ne mechanišką susibūrimą, bet ligi tam tikro laipsnio cheminį junginį. Atskiras individas ekzistuoja tik visumoje ir papildomos kitomis dalimis. Tokis yra tikras ūkio ir visuomenės esmės supratimas. Romantinės visuomenės ūkio mokslas yra vienintelis universalinis mokslas, kurs dvasinės vienumos sąvoką yra padėjęs į savo tyrinėjimų centrą, kaip tat buvo padarę Hegelis, Fichte ir Adomas Mülleris. Adomo Müllerio mokslas yra šių dienų tikro visuomenės ūkio mokslo pirmtakūnas. Organiškas ūkio ir ūkio priemonių susirišimas kaipo dalių, o ne kaipo atskirų dalyvių ir ne kaipo savarankiškų tautos ūkio visumos dalių, tautos ūkio organizmas; štai tikras ūkio supratimas. Socialoginis yra tautos ūkio nusiteikimas ir linkmė yra būtinas dalykas išeinąs iš jo esmės ir medodo. Svarbiausias ūkiško aiškinimo punktas yra ūkio dalių organiško sąryšio pažinimas. Tuo tarpu kaip in-

dividualistinės tautos ūkio mokslas atstovauja atskiro ūkio elementui atskiro ūkio autarkijai; universalistinis tautos ūkio mokslas atstovauja visų ūkių pavidalų ir jo jėgų gyvam tarpiškumui ir vidujam jų susirišimui. Tik jais galima išaiškinti organišką ūkio esmė. *)

Gustavas Cassells.

Cassells konstruoja savo visuomenės ūkio mokslą, vesdamas jį iš ūkio esmės. Tikrasis ūkis privalo būti atvaizduotas toks, koks jis iš tikrųjų yra, nesivadovaujant vien tik sąmoningais ūkiškais veiksmais. Visiškas atsipalaidavimas sprendžiant ūkiškus veiksmus nuo moralinio ar kurio kito atžvilgio yra pagrindinė tautos ūkio mokslo prielaida. Reikmenių moksle reikmenes reikia priimti, kaipo duotas, ir tik jas traktuoti arba konstatuoti, bet nesileisti į jų kritiką.

Senojo ekonomiško mokslo vaizdavimasis, kad pirmykščiais laikais yra buvęs grynas mainų ūkis be pinigų ūkio, buvęs pragaištingas. Del to ir buvo bandoma visuomenės ūkio reiškinius traktuoti be pinigų, t. y., ne kaipo kainos problemą. Buvo naudojamasi labai neaiškia ir ištęsiama vertės sąvoka, kuri turėjo apytikriai nustatyti reliatyvinę gerybių ūkišką reikšmę, bet priešingai kainai negalėjo duoti griežtos aritmetiškai išreikštos dydžių sąvokos. Žmonių vertės sprendimai praktikoje visados esti suvedami į bendrą vardiklį, t. y. į pinigus, ir mokslas šiuo atžvilgiu negali eiti kitu keliu kaip praktika. Tiek, kiek reikmenių patenkinimo intensyvumas tenka turėti omenyje, jis pasireiškia kaipo vertinimas pinigais. Tuo būdu ir joks vertės mokslas ekonomijos mokslui visiškai nereikalingas.

Ūkiškas principas, iš kurio reikia išeiti, yra reikmenių aprėžimas. Iš be galo daug reikmenių gali būti patenkinta tik dalis. Gėrybės ir pajamos visados esti aprėžtos. Mainoūkis matuoja reikmenes pinigais, nustatydamas kainas, ir tam atatinka kainų susidarymas. Gamybos priemonės, kurių yra perteklius, neturi jokios kainos apskritai; visos kitos gamybos priemonės nusistato pagal jų reliatyvinį trūkumą. Kainos susidarymas negali būti traktuojamas izoliuotai vienos gerybės, nes kiekvienos gerybės kaina apskritai pareina nuo kitų gerybių kainos. Naujų gerybių

*) Othmaro Spanno veikalai: „Fundament der Volkswirtschaftslehre“. 3 Auflage Jena 1923; „Gesellschaftslehre“. 2 Auf. Leipzig 1923; „Kategorienlehre“ Jena 1924.

pagaminimo aprėžimas pareina nuo g a m y b o s p r i e m o n i ų t r ū k u m o; gamybos pagalba reikmenių patenkinimo t r ū k u m a s suvedamas į gamybos priemonių trūkumą. Gamybos priemonių ir jų pasiūlų patiekimo trūkumas yra du visiškai lygiaverčiai esminiai kainos nustatymo pagrindai. Kainos turi būti tokio aukščio, kad einamas vartojimas per kiekvieną laikotarpį būtų patenkintas esamu gamybos priemonių kiekiu. Pasiūlai ligi tam tikro laipsnio visados esti subjektyvus, duotas gamybos priemonių kiekis — objektyvus.

Priskaitymo problema (Zurechnugs problem) tokiu supratimu atrodo visiškai kitaip. Yra negalimas visiškai daiktas išrišti ją techniškai kaipo viršupajamų (Mehrertrag) problemą. Ją visų pirmiausia nustato reliatyvinis gamybos faktorių trūkumas santykyje su netiesioginiais vartotojų jų paklausais. Priskaitymo problemą reikia traktuoti grynai ūkiškai, kiek toje ar kitoje ūkio būklėje einant mainoūkiškais dėsnais tenka tam ar kitam gamybos faktoriui (darbui, kapitalui, žemės ir dirvai gamtos medžiagoms). Todel ir savaime suprantama problemcs išrišimas glūdi kainų susidaryme. Nei e t i k o s problema nei t e i s i n g u m o problema, kuri dažnai įpinama į paskirstymą, visuomenės ūkio moksle neturi vietos.

Ir kapitalo procento problemą tenka traktuoti kaipo kainos problemą. Procentas grynai matematiškai išreiškiant yra atvirkščia laiko vertė, būtent atvirkščias vertės skaičius, kuriuo dauginama metinė renta išskaičiuojant perkamą rentos kainą. Tuo būdu procentas yra naudojimo kaina už tam tikrą aprėžtą laiką kapitalo dispozicijos naudojimąsi. Jei skolinama gerybė neaprėžtam laikui, tai renta turi turėti savyje ir dalį kapitalo amortizacijos. Jei gerybė neprodukuojama (retenybė), tai atkrinta ir gamybos kaštai kaipo kainos nustatymas ir tokia gerybė neturi jokio tiesioginio kainos nustatymo. Naudojimosi kaina dėliai to nustatoma iš vienos pusės trūkumu, iš antros—paklausais, ir gerybės kaina išvedama paprastu kapitalizavimu. Jei gerybė reprodukuojama, tai jos kaina turi savus nustatymus pagrindus, būtent gerybės gamybos kaštus. Tuomet naudojimo kainą nustato tik naudos paklausai. Tuo būdu atsiranda natūralinis ryšis tarp gerybės kainos ir naudojimo kainos, visų pirmiausia del to, kad turint tam tikrą kapitalo dispoziciją gerybės perkamos jų naudojimui parduoti. Lygtys tarp kapitalo vertės, procentų ir rentos sudaro vėl reikalingą sąryšį tarp gerybės kainos ir naudojimo kainos.

Visi trys nežinomi: kapitalo vertė, procentas ir renta pareina vienas nuo kito ir savitarpiški nusistato kainų procese. Procento dydis visados reguliuoja kapitalo dispozicijos paklausus atsakomai trūkstamam jos kiekiui. Turimo žinioje kapitalo dispozicijos kiekio trūkumas nustato atatinkamo procento reikalingumą paklausams aprėžti. Tuo būdu procentų egzistavimas nėra kapitalistų išradimas. Ne taupytojas, kuris sudaro kapitalą, ne kapitalų savininkai kalti, kad aukštas procentas, bet kapitalo ir jo susidarymo trūkumas. Kapitalo aukštis šių laikų ūkyje apskritai tik tada gali kristi, kada patvarių gerybių paklausai sumažės tam tikram laikui. Žymesnis ir ilgesniam laikui procento nukritimas pareina ne pirmoje eilėje nuo kapitalo pertekliaus, bet paprastai nuo laukųjų aplinkybių, kurios sustabdo ūkio gyvenimą.

Kas liečia žemės naudojimosi kainos susidarymą, tai vartojant lygų darbo ir kapitalo kiekį gaunamos nelygios pajamos, arba gaunamos lygios pajamos vartojant nelygų darbo ir kapitalo kiekį — atsiranda r e n t a. Be to mažėjančių žemės pajamų įstatymas nustato, kad lygiais darbo ir kapitalo įdėjimo didinimais vienas po kito į tą pat žemės sklypą gaunas vis mažesnės viršupajamos. Bet tai nėra tik specifinis žemės ir dirvos reiškinys. Apskritai, kiekvienoje gamyboje pajamos, palyginus su kaštų vieneta, turi kristi, kai tik substituojamų gamybos kiekių sudėtis nukrinta nuo tokios sudėties, kurios reikalauja substitucijos principas ir tiekia maksimalines pajamas, palyginus su kaštų vieneta. Substitucijos principas reikalauja, kad abiejų gamybos priemonių paskutinės gamyboje vartojamos savitarpiškai substituojamos dalys turėtų vieną kainą. Jei darbo ir kapitalo, sakysime, įdėjimas duotame žemės sklype mažesnis yra kaip kad turėtų būti einant substitucijos principu, tai reikia siekti reliatyvinių ir absoliutinių viršupajamų. Priešingu atveju įvyksta atvirkščiai, kas, savaime suprantama, liečia visas gamybos rūšis. Jei kultivuojami įvairios kokybės žemės sklypai, tai žemės renta esti, suprantama diferencialinė, bet šis reiškinys tinka kiekvienai to pat produkto gamybos rūšiai esančiai nevienodose gamybos aplinkybėse.

Kas liečia d a r b o a l g ą, tai jos negalima suprasti kaipo darbo dalį techniškai objektyviai nustatomą produkte. Ją daugiausia nustato iš vienos pusės trūkumo principas, iš antros —paklausai. Čia kaip tik ypatingos reikšmės turi substitucijos principas. Ne tik įvairios rūšies ir kokybės darbas substituojamas vienas kitu, bet ir žeme ir dirva ir kapitalo dispozicija. Geležinis

darbo algų įstatymas ir rezervinės pramonės armijos įstatymas netikri. Lygiai taip pat, kaip esant nenaudojamų blogesnių žemių, jaučiamas geros žemės trūkumas, taip pat, ir esant tam tikram kiekiui be darbo žemesnės rūšies darbininkų, gali trūkti tinkamų darbininkų.

Pinigų atsiradimas glaudžiai surištas su mainų išsiskleidimu. Pinigai kaipo visuotina mainų priemonė vis labiau atsiskiria nuo prekių. Jie įgauna įvairios formos — monetų, banknotų ir kitų bankinių mokėjimo priemonių. Visoms mokėjimo priemonėms charaketringas yra cirkuliacijos principas, atsiradęs daugiausia del paskolinto kapitalo grįžimo ir procentų mokėjimo. Kvantityvę pinigų teoriją jis formuluoja taip: pinigų reikalavimas mokėjimo vienetos per laikotarpio vienetą yra lygus atvirkščiai pinigų vertės cirkuliacijai, taigi, atvirkščiai pinigų skaičiaus vienetos mokamam sugebėjimui per laikotarpio vienetą. Toliau, galima manyti, kad nemonetarinis aukso reikalavimas proporcingas yra visuotinam kainų dydžiui ir kad aukso paklausai yra atvirkščiame santykyje su aukso kaina. Galima manyti, kad duotu laiku tam tikroje šalyje reliatyvinis pinigų reikalavimas yra duotas, tuo tarpu, nagrinėjant ilgesnius laikotarpius, ypačiai aukštesniais išsiskleidimo laipsniais, reliatyvinis pinigų reikalavimas mažėja. Visą pinigų teoriją reikia remti sistematingai sugretinta empinirine faktų medžiaga.

Pinigų viduję vertę sudaro perkamoji pinigų jėga. Laukuję vertę popierinės valiutos šalyse sudaro savitarpinis perkamosios jėgos santykis, vadinamasis perkamų jėgų paritetas, grynos aukso valiutos šalyse laukuję vertę, savaime suprantama, nustato kaiimo paritetas ir aukso punktas. Pokariniai infliacijos laikai dar kartą įrodė, kad didinant nepadengtų pinigų kiekį jų vertė krinta, ir net gryno aukso valiunta, esant stipriam aukso antplūdžiui, kuris įgauna monetarinės formos, gali žymiai pasikeisti pinigų vertė, ir kartai spopieriniai pinigai gali turėti a g i o, palyginus su aukso pinigais. Tačiau kvantityvių pasikeitimų iš anksto negalima nustatyti, juos tik galima konstatuoti įvykus*).

Robertas Liefmannas.

Liefmannas sakosi atmetąs visų pirmiausia visuomenės ūkio moksle technišką materializmą, kuris ligi tol labai buvo

*) Cassello veikalai: „Theoretische socialökonomie" 3 Aufl. 1923 Leipzig -Erlangen.

įsigalėjęs ir griežtos formos įgavo matematikų mokykloje. Jis yra šalininkas jo vadinamo grynai psichologiško metodo. Šis psichologiškas metodas negali išsireikšti grynai reikmenių mokslu; priešingai atsitikus, jis taptų tik pasitenkinimo mokslu. Visuomenės ūkio mokslą turi sudaryti kaštų ir naudos svarstymas. Bet negalima kaštų suprasti grynai techniškai kvantityviai, kažką kaipo darbą, darbo laiką ir p. d., bet reikia suprasti kaipo grynai psichinį nepasitenkinimo jausmą, auką, pastangas. Psichinis kaštų sąvokos supratimas sudaro tikrą visuomenės ūkio metodo raktą. Ir gerybių trūkumas nėra esminė būtina ūkio prielaida. Net jei gerybių būtų neaprėžtas kiekis, tai dar būtų trūkumo pačiuose žmonėse—laiko formoje, darbe, nuovargyje, nepasitenkinime. Šie subjektyvus kaštai reikalautų ūkio net ir tada, kada gamta pati teiktų vadinamų gerybių perteklių. Ūkio mokslas išeitų iš pajamų mokslo del to, kad žmogaus veikslė siekia galimai didesnio pasisekimo; t. y. ne kas kita kaip tik naudos ir kaštų svarstymas, pagal maksimalinį galimai didesnių pajamų principą.

Pirmos reikšmės gerybes, tiesiogines vartojamas gerybes vertiname mes pagal subjektyvinius kaštus. Tolimesnės reikšmės gerybes, kurias netiesioginai vartojame, vertiname pagal naudą tolimesnę, peršokančią ligšiolinę atsargą, vienetą. Patvarios kaštų gerybės, kurios praktiškai imant nevartojamos, vertinamos kaipo grynos pajamos ir kaštų momentas mūsų nejaučiamas.

Priskaitymas, anot jo, negalimas. Negalima sudaryti jokių lygčių pajamų dalims nustatyti, nes čia visados tenka turėti omenyje papildomas gerybes, apie kurių individualines pajamas netenka kalbėti.

Liefmannas duoda ir naują kapitalo teoriją. Kapitalas, anot o, yra patvarios kaštų gerybės piniginių pajamų nustatymui arnaujanti piniginio skaičiavimo forma, ir pinigai patys kaipo tokie arba, tiksliau sakant, kapitalas yra kaštų piniginio skaičiavimo forma kaipo priemonė nustatyti pinigų pajamoms. Kapitalas yra grynai techniška, bet ne ekonomiška kategorija. Jis pasireiškia piniginiuose vertinimuose, kainose. Kaštų išreiškimas pinigais visados apima kapitalo sąvoką. Jis atmeta mechanišką kapitalo plačia prasme supratimą kaipo grynai pajamų atsargą, kuri betarpiškai pasireiškia ūkyje. Ginklavimosi kaštai, geresniam švietimui kaštai ir panašūs yra taipo pat kapitalas plačiausia žodžio prasme.

Jo mainų teorija atmeta seną ekvivalento teoriją, kurios laikėsi ir Marksas. Pinigai pagelbsti mainus suskirstyti į dvi dalis

ir tuo įgalina abiem pusėms įvykdyti pajamų pastangas. Kainų lygybė nepašalina pajamų nelygybės, kas sudaro mainų teorijos raktą. Taip pat pasiūlai ir paklausai naujai nusakomi. Pasiūlai ir paklausai mainų santykiavime reiškia ne ką kitą, kaip kad atskirame ūkyje nauda ir kaštai. Paklausai reiškia pasiektas reikmenų visumos naudas, išreikštas pinigais; pasiūlai—kaštų visumą, kuri sunaudojama mainų santykiavime kitų reikalavimui patenkinti. Taip pat kaip ir naudos ir kaštų santykyje pasiūlams ir paklausams tinka paskutinių pajamų išlyginimo įstatymas, kuris buvo jau Gosseno nustatytas. Ne pasiūlai ir paklausai nustato kainas, bet mainoūkiškos paskutinės pajamos, kurios sudaro visų kainų dalį, nustato išleistus kaštus ir tuo pačiu pasiūlus ir kainą. Mainoūkiškus paskutinės pajamos (Grenzertrag) yra įtempimas kaip naudos ir kaštų. Kainų ribos nusistato tuo būdu, kad aukštutinė riba, kuri artima yra paprastai konkurencinei kainai, esti paskutiniai kaštai, pridėjus paskutines ūkiškas pajamas; žemutinė riba, kuri artima yra absoliučiai monopolinei kainai, esti paskutinė nauda, atėmus paskutines mainoūkiškas pajamas.

P i n i g a i vartojamame ūkyje visados vertinami subjektyviniais kaštais. Kainos ekzistuoja jau pirm pinigų kaipo atsiskaitymo skalės, pinigų perkamos jėgos ir vertės sąvoka tiek pasireiškia, kiek jie subjektyviai suprantami. Ne realinės mokamosios priemonės perka gerybes, bet pajamos išskaičiuotos abstraktinėmis atsiskaitymo vienetomis. Kvantitetinė teorija sename formulavime netinka; pinigų padauginimas tik tuomet numuša kainas, kai jie sudaro pertekliní, dirbtinį perkamosios jėgos pakilimą be faktino pajamų pakilimo, be vartojamų gerybių kiekio padidėjimo. Paprastai tai įvyksta valstybei didinant popierinius pinigus, kaipo infliacija.

Liefmannas bando formuluoti ir judėjimo įstatymus.

1. Algoje ekzistenzminimumas, kuris negali būti fiziologiškai suprantamas, sudaro žemutinę ribą. Alga daugumai nemokytų darbininkų galės būti visados tik paskutinėmis pajamomis, vadinasi, atatiks reikalingiausias išlaidas tam tikro kultūrinio lygio.

2. Kapitalo procentas, teisingiau paskolos procentas, pasireiškia šalies vartojamų procentų dydžiu ir sudaro to momento paskutines kapitalo pajamas.

3. Įmoninko pelnas sudaro ne būtinai kapitalo pajamas, ir jis turi žemutinę ribą, žemiau kurios joks kapitalas negali eiti į verslą. Kapitalai eina ten, kur gauna didžiausias pajamas, ir tai

pagal pelnų išlyginimo įstatymą, kaip ir kapitalo procente, yra tendencijos suvienodinti įmoninko pelno aukštį.

4. Žemės renta, kuri remiasi paprastai konkurencinėmis kainomis, yra diferencinės pajamos, kaip ir visos kitos, specialinė įmoninkų pelno forma, atsirandanti iš kaštų įvairumo.

Produktingumo problema, anot Liefmanno, netenka rišti vertės atžvilgiu. Tik tuomet tegalima kalbėti apie didesnės gerovės laipsnį, kada didesnės esti pajamos, kai, vadinasi, iš tam tikros mainų konsteliacijos kiekvienas gauna reliatyviškai didesnes pajamas. Tuo būdu neišvengiamai prieiname kapitalo susidarymo problemą. Bet ir perstiprus kapitalo susidarymas gali vesti į perkapitalizaciją. Ūkio klestėjimas glūdi galimai stipresniame kapitalo susidaryme ir visomenės ūkio atžvilgiu tikslingiausiame sukurto kapitalo įdėjime. Kongruencijoje, kaip privataus ūkio rentabilingume ir visuomenės ūkio atžvilgiu tikslaus kapitalo sudarymo laipsnio, glūdi daugiausia krizių priežastis.

Svarbiausi Liefmanno veikalai pašvęsti kartelių ir trustų esmei. Kartelius jis nusako, kaipo laisvus susibūrimus tos pačios rūšies, savarankiškomis liekančių, įmonių monopoliškai užimti prekyvietę. Trustuose įmonės* nustoja savarankiškumo, jie yra ne tik sutartiniai bet ir finansiniai susijungimai labai panašūs į monopolistinius susiliejimus. *)

J. M. Keynes.

Keynes mokslas tuo yra įdomus, kad jis gali charakterizuoti paskutinių laikų anglų ir iš dalies amerikiečių visuomenės ūkio mokslo linkmę. Jis neskiria griežtai visuomenės ūkio mokslo ir visuomenės ūkio politikos, greičiau, galima sakyti, jis krypsta į pastarąją. Jo mokslo centre yra padėta paskirstymo problema, kuri tačiau priešingai dvidešimto amžiaus pradžios anglų ir amerikiečių ekonomistams, paprastai traktuojama pinigų problemos formoje.

Keynes visuomenę dalija į tris klases: rentininkus, įmoninkus ir samdininkus. Nors nevisados tas klases griežtai gali išskirti, nes tarp atskirų klasių yra neabejotinas priešingumas.

Liefmanno veikalai: Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. I B. 1920, II B. II Aufl. 1922. Stuttgart uud Berlin; Kartelle und Trusts uud die Weiterbildung des Volkswirtschaftlichen Organization. 4 Auf. 1920.

Visos trys klasės, pastačius į pirmą eilę tikrus jų interesus, vienodai suinteresuotos stabile pinigų verte. Kiekvienas pinigų vertės pasikeitimas reiškia visoms klasėms tautos resursų padalijimo pasikeitimą ir tuo pat didelę ūkišką kovą, ekonomišką revoliuciją. Tokiai revoliucijai visų pirmiausia charakteringa yra tai, kad ji sukelia neapskaičiuojamą ir neaiškų tautos turtų pasidalijimą. Taip pat viešieji finansai del pinigų vertės pasikeitimo ilgam gali būti sugadinti.

Kiekviena pinigų teorija išeina iš to, kad kvantityvinė teorija bent savo pagrindiniuose dėsniuose yra teisinga, savo paprasčiausioje formoje ji išreiškiama taip. n=pk, t. y., bendras cirkuliuojančių mokėjimo priemonių kiekis lygus yra suvartojamos vienetos kainai, padaugintai iš pragyvenimo kaštų indekso. Keynes, remdamasis Pigou ir Mashallo išvedžiojimais, priskaito čia dar ir čekių apyvartą, tuo būdu formula taip atrodo: n=p (k+rk), kur k yra tam tikrö vartojamų vienetų skaičiaus vertė gyvais pinigais, rk=čekių apyvartai. Infliacijos ir defliacijos sąvoka apima vienodai ir banknotus, ir čekius, kurie taip pat turi įtakos į kainų lygį, taip pat ir pajamų pasikeitimai gali eiti pinigais ir bankų depozitais.

Jei visos pasaulio valiutos turėtų aukso pagrindą, tai ir jų kursai, santykyje su pinigų vienetomis, supultų. Abipusė perkamoji jėga nustato atvirkščiai vekselių kursą. Perkamosios jėgos paritetai taip kaip jie Ricardo ir Casselio atvaizduoti, turi sprendžiamos reikšmės ir tarptautiniams valiutų kursams. Skirtumas ilgesniam laikui tarp vidujės ir laukujės perkamosios jėgos yra negalimas, nes labai greitai įvyksta išsilyginimas užsienio prekybos pasikeitimais. Vidujė perkamoji jėga yra ilgainiui tikresnis simptomas valiutos vertės, kaip vekselių kursų, nes vidujė pinigų perkamoji jėga greičiau atvaizduoja šalies pinigų politiką.

Iš to išeina valiutos politikos problema. Valiutą reikia stabilizuoti pasiremiant esamu perkamosios jėgos paritetu, kas reiškia, kad vadinamos pakėlimo arba defliacijos priemonės yra visiškai nereikalingos. Bet tuo liečiama tik laikina problema; svarbesnis yra dalykas tai, kad auksas pasirodė nepastovus ir be to grynai aukso valiuta beveik visur išnyko ir jos vietą užėmė manipuliuota valiuta. Reguliuotas bemetalinis standartas nejučiomis įsigalėjo, aukso standartas tikrumoje yra grynai barbariškas prietaras. Renkantis tarp aukso ir reguoliuotas valiutos, tenka pasirinkti

pastarąją. Reikia rasti metodas regaliuoti valiutos ir kredito pasiūlams, išlaikius vidaus kainų stabilitetą. Auksas turi išnykti iš apyvartos ir pasitenkinti verčių krovimo priemonės funkcija. Emisijos bankų atviro. je operacijos prekyvietėje galėtų reguliuoti kredito pasiūlus ir kartu su diskonto politika ir bendrą kainų lygį ir daryti sprendžiamos įtakos gamybos suskirstymui ir kaštams. Trumpai sakant, valstybės turi aukso rezervais ir valiutų sąskaitomis, pašalindami trumpalaikius svyravimus, išlaikyti stabilitetą ir panaudoti kartu su kitomis priemonėmis diskonto dydį perkamosios jėgos dydžiui reguliuoti, kad išlaikius ilgam laikui reliatyvinį kainų lygio stabilitetą.

Ne tik pinigų politikoje, bet ir bendrai ūkyje, šių laikų ekonomika pasižymi „laisser faire" principo palaidojimu. Nei paskelbtas egoizmas veikia visados bendrai naudai nei nėra palaido gyventojų sąryšio ir bendraūkio, kurį, pav., skelbė švietimo filosofija. Ne kapitalo koncentracija, kurią paskelbė Marksas kaipo didinančią kapitalo suvisuomeninimą, charakteringa yra, bet faktas, kad taip sudarytos stambių įmonių grupės vėl socializuojasi. Įmonių vedimas vadovaujantis visuomenė interesais vis labiau atsiskiriant į kapitalų savininkams nuo administravimo greičiau turi tendencijos didėti, betarpiškas administracijos asmeniškas noras daugiau pelnytis įgauna antraeilės reikšmės ir daugiau duodama reikšmės visuotinam stabilitetui ir įstaigų vardui, kaip galimai greitesniam akcininkų pralobimui. Atskirų įmonių elastinė pusiau socializacija autonomiškų korporacijų formoje galimas yra daiktas, bet ne degąs klausimas. Savaiminis skleidimasis ir be to eina ta linkme.

Jei ūkiui žalingas yra neaprėžtas konservatizmas, tai tą pat reikia pasakyti ir apie doktrinarinį valstybės socializmą. Socializmas turi tiesos, kai jis skelbia altruizmą ir neigia neaprėžtą „laisser faire". Bet kai jis atima iš žmonių laisvę, nors ir leisdamas pasiekti jiems tam tikros naudos, jis yra kaip tik žalingas tuo visuomenei. Reikia stengtis atskirti techniškus socialinius patarnavimus nuo technišką individualinių patarnavimų. Ne tas yra svarbu valstybei, kad ji panašius dalykus kiek geriau ar blogiau atliks, kaip kad dabar atliekama atskirų asmenų, bet, kad ji darytų tokius dalykus, kurie šiandieną apskritai nedaromi. Protingai vedamas kapitalizmas galimas daiktas geriau atliks savo ūkiškus uždavinius, kaip bet kuri kita sistema, nors tai sistemai ir daug ko reikėtų prikišti.

„Materialinis skurdas skatina „perversmus kaip tik esant to-

kioms sąlygoms, kurios mažiausia duoda progos eksperimentams. Materialinė gerovė slopina tas pastangas del tų aplinkybių, kurioms esant galima būtų ryžtis daryti perversmus... Mūsų problemos tikslas sukurti tokią visuomenės organizaciją, kuri galimai daugiau būtų pajėgi neįžeisdama mus patenkinančio gyvenimo idėjų". *)

---

*) Cituota iš R. Kerschagl. Volkwirtschaftslehre. Wien, 1927. Žiūr. J. M. Keynes. Das Ende des Laissez-faire. München und Leipzig. 1926.

TURINYS.

Prakalba. . . . . 2.

Senovė ir viduramžiai. . . . . 3.
Graikų filosofų ekonomiškos pažiūros (3). Ekonomiškosios romėnų idėjos (14). Viduramžių ekonomškosios idėjos (20).

Merkantilistai. . . . . 27.
Merkantilizmo kritikai, Johu Law (35).

Fiziokratai. 39

Klasikų mokykla. . . , ... 47.
Adomas Smithas (47). A. Smitho mokslo įtaka ir tolimesnis jo išsiskleidimas (54). A. Smitho mokslo kritika (55). Dovydas Ricardo (60). Sismondi ir ir jo klasikų kritika (65). Optimistai: Carey ir Bastiat (69). Klasiškosios mokyklos apogėjai: Nassau Senioras, Stuartas Millis (72).

Vokiečių ekonomistai. . . . . 81.
H. Thünenas (81). Friedrichas Listas (85). Istoriškoji mokykla (89). Valstybinis (katedros) socializmas (91).

Socializmas. . . . . 95.
Robertas Owenas (95). Charles Fourier (98). Luis Blancas (99). Saint — Simonas (101). P. J. Proudhonas (103). K. Rodbertus (104). F. Lassalis (109). Agrarinis socializmas (110). Marksizmas (114). Anarchizmas (123). Socialistai fabininkai (123). Komunizmas (126).

Krikščioniškos doktrinos. Solidarizmas. Koperatizmas. 131.
Krikščioniškosios doktrinos (131). Solidarizmas (137). Koperatizmas (140).

Psichologinė mokykla. Matematikos metodo taikymas. 143.
Psichologinė mokykla (143). Matematinė mokykla (150). Abstraktinių metodų kritika (153).

Šių laikų visuomenės ūkio mokslas. . . . . 157.
Othmaras Spannas (157). Gustavas Cassells (162). Robertas Liefmannas (165). J. M. Keynes (168).

Turinys. . . . . 173.

Klaidų atitaisymas.

Paprastieji skaitmens rodo puslapius, o smulkesnieji — eilutes (iš viršaus arba iš apačios).

Vieta	Atspausta:	Turi būti:
2^{3}	moklo	mokslo
2^{10}	Volkswirtschaftslehre von	Volkswirtschaftslehre.
2_{4}	*Paul Gemähling*	*Paul Gemähling*,
4^{5}	ka	kai
4^{13}	žmogau	žmogaus
4^{13}	idėja,	idėja
4^{14}	reikmenų	reikmenių
8_{11}	naudindų	naudingų
8_{2}	gedankelwelt	Gedankelwelt
9_{7}	apso-	abso-
10^{1}	ūkiška	ūkiškas
12^{4}	yra t. p. multų	yra, t. y., mūsų
15^{10}	A. Marsthallo	A. Marshallo
17_{5}	Attenus.	Atėnus.
18_{16}	kirstymą.	skirstymą.
22_{4}	dordvingus	dorovingus
$23_{6,7}$	Magnuto	Magnuso
29^{9}	produkra.	podukra.
32_{5}	politika	politiką
48^{18}	1. „Ne	1. Ne
48_{17}	šalių".	šalių.
53_{19}	premonės	pramonės
54_{3}	Cabdeno	Cobdeno
57^{1}	paskyrė	paskyrė į
58^{5}	reiškiamas	reiškiamos
62_{13}	kaštas	kaštai
62_{4}	Lasalis	Lassalis
65^{15}	papildė	papildė,
67^{1}	Schmollrį	Schmollerį
71_{7}	reprodukcijos.	reprodukcijos kaštų.

74_6	kyla aukščiau klasių už kovą už	kyla aukščiau už klasių kovą, už
88^{12}	rnda	randa
90^8	konstruuojant	konstruojant
93^{10}	garo,	gazo
93_2	vartotujų	vartotojų
103_8	„Šalyn	„Šalin
105^2	Lantage sėdėjo kairame	Landtage sėdėjo kairiame
105^8	Radbertaus	Rodbertaus
$107^{1,2}$	nosiskiria nuo J-B. Šay	nesiskiria nuo J. B. Say
108^1	visuomenės produktų	visuomenės dalies produktų
109_9	Juliau“.	Julian“.
111_2	veikalą	veikalą,
124^2	nedidelį	nedidelę
132^5	La Rlay	La Play
143_{13}	vekismus	veiksmus
157_{18}	Spauno	Spanno
160_{14}	atstrahavimo	absatrhavimo
160_{11}	(qebäude)	(Gebäude)

Kitos klaidos paliekamos neatitaisytos, nes jos ir taip skaitytojų nesuklaidins.